

PROBLEM MALIH NARODOV

B. BORKO

Ni še minilo četrto stoletje, kar je zapustil »Bastillo narodov«, Avstro-Ogrsko, eden najznačilnejših in obenem najpomembnejših emigrantov tega vzburkanega časa. Bil je češki politik in filozof T. G. Masaryk. Ko je v decembru 1914 odhajal čez mejo cesarstva, je bil izid svetovne vojne še globoko v temi bogov, vendar si je sivolasi popotnik, ki je nosil v srcu in duhu testament svojega davnega rojaka Jana Amosa Komenskega, kmalu začrtal pot in določil poslanstvo. Skozi zmedo časa, ki je doživljal sproščanje svojih starih nasprotij, je češki emigrant ostro dogledal vzroke zgodovinskega viharja in z logičnim umom racionalističnega misleca dognal ideologijo spora, ki so ga reševali na mnogih bojiščih. Spis, ki ga je pozneje posvetil tej ideologiji in kateremu je dal v zvezi s svojim načrtom popolne reorganizacije Evrope naslov »Nova Evropa«, obravnava poleg običajnih vprašanj, zlasti še poleg tež in antitez vojskujočih se taborov, kot eno pglavitnih vprašanj reorganizacije Evrope vprašanje malih narodov.

Problematika tega vprašanja je častitljivega češkega emigranta spremljala na vseh njegovih poteh preko treh celin in k nji se je vračal vedno znova tudi kot prezident Češkoslovaške. V tem problemu je videl eno pglavitnih točk eksistencialnega vprašanja svojega naroda. Ob poznem večeru svojega življenja, ko je bilo že dovolj očitno, da se po krivdi polovičarskih rešitev l. 1918—1920 in tudi po krivdi nedosledne politike vodilnih evropskih vlad ojačujejo reakcionarna stremjenja in naraščajo poželenja starega imperializma, je T. G. Masaryk vedno znova poudarjal, kakšen pomen imajo v okviru demokratične politike problemi malih narodov. Dramatičen boj, ki je kmalu po njegovi smrti postavil Češkoslovaško v ospredje svetovno-političnega dogajanja, je nazorno pokazal vso zapletenost in daljnosežnost problema malih narodov. V srednji Evropi so planila na dan bistveno ista nasprotja, kakor so T. G. Masaryku sredi prelomnih let svetovne vojne vsiljevala razmišljanja o vlogi in pomenu malih narodov v razvojnem procesu evropskega človeštva.

Z načelnega zrelišča ne more biti bistvenih razločkov v presojanju obstoja in pravice do obstoja katerega koli naroda, ne glede na njegovo številčno moč in državno-politično organizacijo. Narodnostna zavest ima najtrdnejšo oporo v racionalno postavljenem naravnem pravu, ki daje vsaki narodni skupini, nastali v teku zgodovinskega razvoja in obdarjeni z zavestjo svojega obstoja, enako pravico do izživljanja svojih posebnosti, kakor jo ima katera koli druga skupina.

Tega prava, ki ga je uvrstila francoska revolucija med idejne temelje nove civilizirane družbe, so se oprijeli zlasti manjši narodi, katerim je fevdalni red v Evropi že zdavnaj onemogočil samostojno življenje, jih potisnil v plast tlačanov in med brezlične delovne množice, ki niso bile vse do 19. stoletja aktivno udeležene v politično-zgodovinskem in civilizacijskem razvoju Evrope.

Prav zaradi tega je umljivo, da nekateri novi ideologi srborito napadajo francosko revolucijo in njene vzore, kakor tudi racionalistično miselnost, iz katere je poteklo to osvobodilno gibanje. Zakaj samo to gibanje je moglo dokončno sprostiti zatirane družbene plasti in embrionalne skupine, ki so lahko v devetnajstem stoletju dorasle in postale zlasti še s svetovno vojno aktiven činitelj v vsem evropskem dogajanju. Upor nekaterih ideologov proti razumu*, njihovo oboževanje instinkta in iracionalne »volje do moči«, njihova znanstveno neutemeljena tipologija narodov, izdelana po subjektivnem merilu političnih potreb, vse to je v odločnem nasprotju z vzori, ki jih je postavilo osemnajsto stoletje in na katerih so se skozi vse devetnajsto stoletje tja do najnovejšega časa oblikovale ali presnavljale družbene skupine v Evropi z namenom, da sodelujejo v njenem celotnem dogajanju.

Med silami, ki se upirajo narodnostnemu, prav za prav v širšem smislu vsemu socialnemu sproščanju na naši celini, moramo razločevati dve vrsti, katerih prva pa skoraj že izginja v silovitem propagandnem navalu druge. Prvi so v tem ali onem pogledu »legitimisti«, t. j. pristaši starih, še nedavno odmrlih državnih koncepcij, služabniki skupin, ki so vladale pred svetovno vojno in parazitirale na tedanjem stanju političnega in socialnega življenja. Gibanje takih skupin, ki se tolažijo z »restavracijsko« obmamo, nastopa, kakor večerna zarja po vseh velikih spremembah; tako se umikajo poražene plasti s prizorišča politične zgodovine. Taka reakcionarna stremjenja so se izživljala na pr. v Sušnikovi Avstriji, poznamo jih še vedno na Madžarskem; njihov sanjski svet spremlja po širni zemlji težko usodo ruskih emigrantov. Tudi njihovi ideologi so nasprotniki naravnega prava narodov, ki ga pobijajo z zgodovinskimi pravicami dinastij in arhivalnimi privilegiji dedičev nekdanjih vladajočih skupin. Tudi zanje ne obstoji načelo narodnostne enakovrednosti in enakopravnosti. Njihovo politiko, slonečo na ugašajočem ressentimentu starcev in na fiktivno postavljenih interesih, ki več ne ustrezajo dejanskemu stanju družbenega in gospodarskega življenja, je skoraj popolnoma izrinil iz politične stvarnosti naval druge, mnogo močnejše ideološke fronte. Le-ta se sicer postavlja v pozo odkriteljev novega sveta, nasproti kateremu so vzori francoske revolucije samo klavrn ostanek na smetišču preteklosti, vendar količkaj izkušen pogled z lahkoto odkriva v njeni ideologiji miselne značilnosti ancien regima, ki vzlic vsem prilivom iz Nietzscheja, S. H. Chamberlaina, Sorela in drugih niso daleč od osnovnih idej reakcionarnih ideologov neposredno po francoski revoluciji.

* Glej moj članek »Upor proti razumu«, LZ 1933.

Nazori te skupine nas v tem primeru zanimajo samo na točkah, kjer se dotikajo problema malih narodov. Predvsem je treba poudariti, da problem majhnega naroda dobiva svojo tipično podobo samo tedaj, če se na križišču interesov tega naroda in njegovega soseda uveljavi kvantitativno načelo, izraženo v pravici, ki jo daje število in iz njega izvirajoča moč. Po dovršenem procesu prebujenja in izoblikovanja velike večine narodov naše celine bi ne mogel nastati spor o življenjskem prostoru posameznih narodov, če bi vsi sprejeli ista merila za določitev narodnostnih znakov in se obvezali vzajemno spoštovati današnje etnično stanje in v mešanih pokrajinah recipročne pravice sleherne narodnosti. Spori nastajajo, to vidimo dandanes jasneje kakor kdaj poprej, zaradi napačnega, v imperializmu zaostrega historizma, ki podreja narodnostno načelo starim državnim konceptom, ali pa zaradi novih nacionalistično-imperialističnih stremeljenj, izvirajočih iz sebične zavesti narodove moči in iz neprikritega poželenja po tuji zemlji.

Značilno je, da problemi malih narodov dobivajo najbolj perečo, vprav že bolezensko podobo v ožjem in širšem geografskem sosedstvu nemškega naroda. Zapadni narodi, zlasti francoski in angleški, so še pred nastopom novejših narodnostnih gibanj amalgamirali svoje etnične sestavine, vendar tudi tu obstoji vrsta narodnostnih vprašanj, na pr. flamsko v Belgiji, škotsko in irsko v Angliji. Franciji takisto niso prihranjeni poskusi, da se skozi regionalistično gibanje regenerira provansalska ali bretonska sestavina njenega naroda. Tudi današnja Rusija je velika zveza narodnostnih skupin. Nobeden izmed teh in drugih pojavov pa ni tako pomemben, kakor so narodnostna trenja na vzhodu in na jugu nemškega naroda. Tu so se zbrale večje ali manjše etnične skupine, ki so delno ostanki germaniziranih slovanskih plemen ali pa — kakor ob Baltiškem morju — ostanki avtohtonih prebivalcev in pa plemen, ki so jih postavile na ta geografski prostor velike invazije in številne selitve v zgodnjem srednjem veku. Položaj teh plemen, ki so se že v devetnajstem stoletju prebudila vsaj v svojih vodilnih plasteh k polni narodni zavesti, je tem težavnejši, ker imajo v svojem sosedstvu veliki narod, o katerem vemo, da po krivdi nekih značilnih nedostatkov svoje duševnosti ni nikdar kazal sposobnosti za razumevanje tujih, zlasti še manjših narodov. Čim tesneje postaja v preobljudeni srednji Evropi, tem večja je »dinamika« tega naroda, ki se skuša že od Bismarcka dalje po poti sebičnega nacionalizma in etatizma razliti kakor neuravnana reka proti točkam najmanjšega odpora. Nujno je, da pri tem zadeva ob celo vrsto majhnih narodov, delno združenih v majhne ali srednje države, ki si jih mora podrediti ali celo absorbirati, če hoče dospeti na vzhod.

Ko je T. G. Masaryk med bobnenjem topov ob Marni razmišljal o bodoči podobi Evrope, se je zavedal, da ekspanzivnost nemškega naroda na srednjeevropskem prostoru ne bo prenehala niti po demokratizaciji nemštva, ki bo nastopila po razsulu habsburške monarhije in hohenzollernsko-vseneškega sistema v Nemčiji. Zato si je zami-

slil blok malih narodov in držav, ki bi segal od Baltiškega do Črnega in Egejskega gorja. Tak blok bi mogel vplivati na ustalitev nemštva in skupno z zapadnimi državami preprečiti njegovo teritorialno ekspanzijo. Toda narodi, katerih vsak je slabotna, odstranljiva ovira na poti močnemu narodu, so se premalo poznali med seboj in so prelahko podlegali političnim spletkam, da bi bili ustvarili tak blok. Mnogo krivde za neuspeh imajo tudi politični ideologi posameznih narodov, ki so se preveč opajali s kratkotrajno omamo svojega nacionalizma in so podcenjevali dinamična stremjenja nemškega naroda in smisel njegovega, po l. 1933 do skrajnosti izvedenega etatizma. Zamujene trenutke v razdobju 1918—1938 bo težko še kdaj popraviti: vrtinci zgodovinskega dogajanja so danes mnogo večji in pogostejši in splošna kriza Evrope dopušča manjšim narodom in državam čedalje manj časa za reševanje njihovih posebnih zadev.

Prav kakor v dneh, ko je T. G. Masaryk pisal svoj traktat o Novi Evropi, je torej problem malih narodov najbolj pereč tam, kjer se njihova eksistencialna potreba srečuje z dinamičnim razvojem naroda, ki zametuje varstvo slabotnih narodov z istega materialističnega zrelišča kakor varstvo šibkih posameznikov. Z njegovega zornega kota je obstoj takih narodov, zlasti še obstoj v samostojni državi s svobodno zunanjepolitično orientacijo samo spotika, hkrati pa nekaka civilizacijska filantropija, ki ne koristi kaj prida ne civilizaciji in ne razvoju naše celine in njeni strnjnosti. »Priroda ne pozna nobenih političnih mej«, modruje v grobi zmesi heglowskega idealizma in büchnerjevskega materializma eden izmed predstaviteljev sodobnih imperialističnih stremljenj. »Iz njene moči nastaja živstvo na zemlji in priroda samo nadzoruje prosto, svobodno igro moči, kakor se razvija med živimi bitji. Najmočnejši in najsposobnejši si s pogumom in pridnostjo pridobi kot njen najljubši otrok pravico, da postane gospodar življenja in biti.« Tako pojmovanje absolutnega boja za obstoj in iz njega izhajajoče naravne izbire močnejših in sposobnejših, pojmovanje, ki nas spominja najpopularnejše propagande darwinizma v liberalnih krogih 19. stoletja, ima odločilen vpliv na gibanje, ki je tako malo naklonjeno obstoju malih narodov.

Po vsem tem vidimo, da se položaj manjših narodov srednje in vzhodne Evrope (brez Rusije) v samih temeljih ni dosti spremenil; dobili so samo daljšo dihalno pavzo med dvema imperialističnima vojnama. Njihova zgodovinska krivda (predvsem kajpak krivda nekaterih držav, ki jih obvladujejo stare družbene kaste in megalomanski politiki) je v tem, da niso umeli izkoristiti tega razdobja za ustvaritev velikega bloka ali vsaj skupine več blokov, ki bi vodila enotno politiko zoper nova imperialistična stremjenja. Možnost, da so se lahko zastopniki manjših držav kdaj pa kdaj uveljavili na največjem mednarodnem foru, v Društvu narodov, je tem manj pomembna, čimbolj prehaja ženevska ustanova v ozadje svetovnega političnega dogajanja. Z druge strani so nekateri narodi potratili preveč energij za intelektualno in čustveno vabljivi, vendar pa življenjsko, zlasti gospodarsko in politično škodljivi luksuz svoje pretirane samovšeč-

nosti in samozadostnosti. Pozabili so, da v Evropi, zlasti še na eksponiranih tleh, ne morejo več živeti mali narodi ali države izolirano in zgolj ven iz sebe, marveč da so na upravičenosti ali neupravičenosti njihove samostojnosti zainteresirani tudi drugi narodi, zlasti sosedi. Zaman je zakrivati si oči pred dejstvom, ki je eno izmed gibalnih sil vsega današnjega nemira in vseh prihajajočih spoprijemov: Evropa zopet stremljeva k ustvaritvi velikih, močnih držav. Šibkejši narodi se morajo ob pravem času strniti in si zagotoviti obstoj v okviru obstoječih držav; v lastno korist morajo pospeševati pravičen sredotežni razvoj na znotraj in ustvarjanje državnih blokov, konfederacij ali federacij na zunaj. Bodimo si že na jasnem, da bodoča Evropa ne bo mogla prenesti množice majhnih, s carinskim zidovjem in z drugimi ovirami obdanih držav, ki nimajo dosti uspeha na znotraj in ne dosti moči na zunaj. Naravno pravo slehernega naroda do narodnostnega izživetja bo treba slej ko prej varovati, vendar pa to ne pomeni, da bo vsak narod tudi državno samostojen, zakaj prav gospodarski in socialni boji prinašajo z neugnano močjo potrebo večjih državnih celot. Če bodo le-te urejene zares demokratično, tedaj ne bo mogoče, da bi šibkejši narod zaradi svoje interesne povezanosti postajal plen močnejšega.

Po dvajsetih povojnih letih smo torej v vprašanju obstoja in bodočnosti manjših narodov še vedno nekako tam, kjer je stal pred četrto stoletja češki emigrant T. G. Masaryk. Konflikt med Cezarjem in Jezusom ni dandanes nič manj silovit nego v tedanjih prelomnih letih. Svet je razklan in skozi morečo temo sedanjih dni skušamo razločiti obrise prihodnosti. Dva kazalca na merilni uri zgodovinskega dogajanja kažeta našim narodom smer: demokracija in ideal Evropskih zedinjenih držav na podlagi širokih narodnostnih federacij. Demokracija je edina metoda za doseg tega cilja. Četudi bi mali narodi prihajali po kakšnih razumskih dedukcijah do sklepa, da je demokracija šibka in prepočasna, jim vendar ne ostaja druga pot. Luksuz imperializma, ki si ga lahko dovoli velik zgodovinski narod, si majhen narod ne more privoščiti; take smešnosti kaznuje zgodovina kar sproti. Vsa moč malih narodov izvira iz njihove naravne in moralne pravice do obstoja, iz njihove trdne zavesti in iz potenciala odpornosti, ki ga lahko razvijejo. Četudi bi imeli aristokratsko, hierarhično urejeno družbo, bi vendar njihova neodvisnost še vedno ustrezala potencialu njihove dejanske moči. Z druge strani je demokracija najuspešnejša politična metoda za tako reorganizacijo Evrope, ki bi ustrezala njenemu skupnemu interesu in ki ne bi zaradi koristi velikih narodov izločila iz svoje mednarodne zveze majhnih edinic.

Pišem te vrstice v zamračenih dneh negotovosti — večje in usodnejše kakor je bila kdaj po vojni — zato je sleherni prognoza glede nadaljnega razvoja problema, ki nas zanima, preveč drzna, da bi prepričevala. Če je naša rešitev v demokraciji in v bodoči evropski skupnosti, je treba pristaviti, da bo pojmovanje te demokracije in skupnosti zaviselo od razvijajočega se položaja. Dinamizem totalitarnih držav utegne prisiliti tudi demokracije k dinamizmu, t. j. k radikal-

nejšim in morda revolucionarnim formam. Nadaljnja usoda malih narodov bo šla po isti poti, ki bo vodila h končni zmagi ideje socialne enakovrednosti in pravičnosti, humanitete, napredka; da to ni pot imperializmov in poveljanih narodnih egoizmov, je jasno kakor na dlani. Na tej drugi poti prevladuje duh roparskih ptičev, da se spomnimo Spenglerja. Mali narodi niso in ne morejo biti tega duha. Njihov problem je problem pravice in miru na svetu.

Vsekako je priporočljivo, da zavržemo zadnje iluzije glede položaja manjših narodov v srednjeevropskem kompleksu. Bohemia docet. Stopili smo v obdobje boja, ki ima lahko kaj različne oblike. Izid ne zavisí od moralnih sil, ki jih močni narodi čedalje manj spoštujejo, marveč od telesnih in duševnih relacij med pritiskom in odporom, med potencialom obrambne in napadalne moči. Zbogom, lepi prividi in visoke teorije političnih krasnoslovcev! Treba se je zopet vrniti k nekaterim preprostim resnicam, ki so jih še včeraj intelektualci pri kavarniških omizjih proglašali za premlačene fraze. Ena teh resnic pravi, da se človeška zgodovina še vedno piše s krvjo, ne pa s tiskarskim črnilom. Duhu je treba moči — tudi gole fizične moči!

ČRNA ZASTAVA

THU-FU — C. GOLAR

*Zmago, zmago si vpletam v lasé —
o, da me v prsih rane ne skele!
S črno zastavo
grem čez bojno polje,
s črno zastavo in psom
čez večerno polje.*

*Lajal je, ko je zagledal sovraga —
zdaj ga ščuvam v mrliče:
Naša je zmaga —
Žri trupla njihova,
če glad te mori,
in pij njih kri!*

*Po meni se vzpenja,
z rosnim očesom me kliče,
in rane, krvave mi priče,
z jezikom hladiti ne jenja.*

*S črno zastavo
grem čez bojno polje,
s črno zastavo in psom
v naročje novega dne.*

IZ CIKLA SLOVENSКИH SONETOV

MIRAN JARC

- I. *Kako bo s Španijo, z Japonsko, s Kino,
kdaj se prične razredni boj v Brazilu,
kako preživlja se felah ob Nilu,
bo li Anglež ukrotil Palestino?*

*Od koga še sprejmimo evangelij
za novi red? Kdo naj bi nas odrešil?
Pa če bi nas premajhne morda zgrešil?
Kdo bolje hude rane nam zaceli?*

*O nas razmišljajo bajé v Parizu,
v Berlinu, v Moskvi, celo v Teheranu,
vsakdo nas gleda z daleč in od blizu.*

*Zato ne sili s svojo se besedo,
zavrzi našo tisočletno vedo,
kaj boš z vami in s trgi in z Ljubljano!*

- II. *Čemu si naš neznani Mojzes nas
poselil po deželi tej nesrečni,
kjer hiramo jetniki vekovečni,
kjer nas oži in redči strogi čas?*

*Čemu Orfej si s pesmijo nam zdražil
zavest slovensko uro še poslednjo?
Brez tebe bi minili nezavedno,
nihče poslej nas ne bi več sovražil.*

*In če še vendar nočemo umreti
pokličí nam Usodovec vodnika,
ki našo naj skrivnost nam že razgrne,*

*da zadnji še dvomljivec se spreobrne,
ker sila mračnih časov je velika,
ker hočemo in moramo živeti.*

- III. *Kakšne nas neki najde zadnja žetev,
sprašujemo se ob polnočni uri,
plašni zapiramo hiš svojih duri,
a z jutrom gremo spet na novo setev.*

*Živimo, kakor da nam čas je večnost,
— mar se drevo za svojo rast sprašuje? —
možak pri vinu ves svet premodruje:
kdo bi glavó prodajal za povprečnost?*

*Smo mar Kitajci, ki jim korenina
zaraščena je zemlji prav v srcé,
je kačjo pila naša kri modrost?*

*O, ta zemljica večna je ledina,
vsak rod ponavlja grehe in gorjé
očetov, in odpovedi bridkost.*

IV. *Kot človek brez imena, ki prodaja
bolnikom svojo kri, živalsko živ,
a sam — kaj mar mu kdaj in kje bo zgnil —
hudiču po beznicah se udaja...*

*Kakor menih, ki davno že na svet je
pozabil, ves zamaknjen v svoj privid,
in zdrzne se le, če v kotiček skrit
vdre zmagovitih ljudstev hrup in vretje,*

*prostaki in sanjarji hkrati spimo
sredi Evrope — glas nam je šibak,
podoba spačena — in še ne znamo,*

*da morda svojsko prav zato živimo.
Smo zrno mar, ki se zakoplje v jamo
in se nekoč razvname v plod težak?*

V. *Zdaj sem samo uho sveta... Dovolj
si se oko napaslo po lepotah
pokrajin tujih. Po vseh teh samotah
besed sem naših žejen bolj in bolj.*

*Doma sem spet med govorečimi,
ne maram biti vse življenje mrk.
Tu rajši sem pastir, dejal je Grk,
nego vladar nad večno spečimi.*

*Pozdravljen — Bog daj — se srečujemo.
Bo vreme? Vedi vrag! Kot hoče Bog!
A nihče ne drži tu križem rok.*

*In kosa se zabliska, pade klas
— zdaj nič več mračni ne modrujemo —
zdaj sonce se razliva preko nas.*

PRED dvajsetimi leti smo Slovenci prenehali biti podložniki cesarstva, ki je bilo ena najprašnejših okamenin v muzeju evropskih družbenih in političnih nesmislov in anahronizmov, ki je bilo s svojo stoletno tradicijo tako sivo, trdoživo in staro, da je bila njegova sled videti malone neizbrisno vtisnjena v človeško zavest. Pod vzvišeno, skoraj mistično in nadčloveško avtoriteto apostolskih veličanstev, v senci paralitičnega fevdalnega reda in mračne srednjeveške heraldike smo v okviru te čudne, kretenske državne tvorbe životarili celo tisočletje. Dve desetletji sta drobiž, sta komaj bežen trenutek zgodovinskega trajanja; a tisoč let je precejšnja časovna enota, nekako sedmi del celotne dobe, ki jo znanost za razliko od temotnih vekov predzgodovine označuje za zgodovino človeškega rodu. In vendar nam je teh bore dvajset let nudilo toliko burnih doživetij, toliko usodnih spoznanj in izkušenj, kakor jih nismo prej preživeli v dolгих stoletjih. V tem času so letala zavojevala tečaje in oceane, puščave in stratosfero ter so se človekove tehnične možnosti stopnjevale do neslutnih perspektiv. Bili smo priče družbene, gospodarske in kulturne preobrazbe kontinentov, da tako ogromne še ne pomni človeštvo. Doživeli smo zmagovito uveljavljenje mirovne ideje, prvokrat v vsej zgodovini so bila načela humanosti, kulture in strpnosti soglasno in oficijelno priznana za osnovno merilo mednarodnih političnih odnosov. Dve najbolj zastreni vprašanji, ki jih svet in še posebej ta stara meščanska Evropa tovorita s seboj ko recidivno bolezen že toliko desetletij, namreč socialno in narodnostno vprašanje, nista bili še nikoli deležni tako strastnega in splošnega zanimanja. Bila so leta, ko je bilo videti upravičeno upanje, da se vsaj drugi, narodnostni problem vendarle bliža pravični in pametni rešitvi, če že ne v vsej Evropi, pa vsaj v nekaterih deželah.

Ali to mrzlično, dinamično razdobje, ki je z vsemi svojimi poskusi in obeti dajalo toliko potuhe prostodušni veri v tako dolgo pričakovano zmago razuma in vesti, je prineslo človeštvu tudi razočaranje, kakršno menda nima primere v zgodovini. Državniki in kabinetni modrijani, gospodarski mandarini in politični generali starega in novega sveta niso sprevideli ali pa se še pogosteje niso hoteli domisliti preproste resnice, da mora biti povsem nesmiselno in že v naprej neuspehu zapisano početje vsakršna terapija, ki zanemarja bolezenski vzrok ter se omejuje edinole na posamezne zunanje simptome obolenja. Udarci in katastrofe, ki so nagosto kakor toča padale na ubogo, zbegano človeško čredo, so že zdavnaj prehiteli odpornost človeških živcev ter so tako silovito prizadele človeško razsodnost, da so zapriseženi idealisti in kulturni homeopati človeštva, ki so si domišljevali, da so vzvišeni nad zmedo časa in dogajanja, a so bili v resnici čez glavo pogrezneni vanjo, zagrenjeni in obupani omagali pod pezo nerazumljivih dejstev ter si niso znali pomagati z ničemer drugim kakor z nemalokrat ponovljeno razlago, da se je svet kratko in malo

spremenil v norišnico. Krizi pacifizma je sledila kriza demokracije, le-ta je šla vstric s svetovno gospodarsko krizo, ki je v globčinah razmajala temelje sodobne ekonomske zgradbe, ki je z astronomskimi števili statističnih obrazcev, v katere je strpala človeško gorje, vnovič surovo opozorila na neopravičljivi absurd, da je pretežna večina ljudi obsojena v živalsko pomanjkanje in nevednost še dandanašnji, v dvajsetem stoletju, ko je spričo nezaslišane produkcijske oborožitve človeštva prastaro vprašanje človeškega blagostanja s tehnične plati že docela rešeno — ki je tako zelo poglobila prepad med tem, kar bi moglo in moralo biti, pa med tem, kar je, da ni še nikdar tako črn in brezdanji zazeval pred človeškimi očmi. A vse te anomalije in vse te krize, ki so ko vojska egiptovskih kobilic preplavile zemeljsko oblo, nikakor niso bile plod golega naključja; narobe, bile so zgolj neogibna, matematično določljiva nujnost nepoplačanih dolgov, ki sta se jim družba in sistem izmikala na najbolj jalov način, ki si ga je mogoče misliti, namreč tako, da jih z idiotsko nespametjo in trmoglavostjo preprosto nista hotela priznati. Polom idealnih in naivnih, utopičnih in tragičnih iluzij, za katere so bile v svetovni vojni do konca izmučene množice tako otroško sprejemljive, je bil le podmolka spremljava te epidemije kriz, a je postal v svojih posledicah sociološko dejstvo, politični činitelj strašne učinkovitosti. V primeri s kriminalno kazuistiko socialnih in političnih blodenj povojne Evrope in sodobnega sveta, v primeri z vsem, kar se še obeta temu zaslepljenemu, sistematično poneumnjevanemu človeštvu, so najokrutnejše zgodbe o uničevanju vandalskih in hunskih tolpa samó medla, nerazburljiva literatura. Po nekaj tisočletjih nepretrganega kulturnega razvoja si danes videz odrešitelja človeškega rodu prilašča miselnost, ki cinično zanikuje najplemenitejša načela in celotno kulturno dediščino, ki so jo rodovi in rodovi znali obvarovati ter jo celó množiti skozi vsa mrakotna stoletja človekovega mučnega napredovanja k samega sebe dostojnejši ureditvi sveta in življenja. Možnost povratka v barbarstvo — še več: dejanska, neposredna nevarnost novega barbarstva, ki bi bilo kot gospodar nad velikanskimi tehničnimi in gospodarskimi silami človeške družbe grozovitejše od faraonskega in rimskega suženjstva — ta možnost je že zdavnaj prenehala obstajati le v domišljiji črnogledih pesnikov in prerokov Wellsove vrste. Pot do oblasti nad svetom si metodično utira mogočna kasta, ki je tipičen pojav dobe in ki jo André Chamson opredeljuje z označbo »techniciens de la mort«; to je »un nouveau type d'homme«, pravi francoski pisatelj, »... ces techniciens de la mort constituaient une immense nation au milieu des autres nations de l'Europe. Nation sans territoire propre, sans culture, sans civilisation, sans responsabilité, sans devenir, mais nation terrible qui n'est tenue par rien que par le service des engins de massacre qui sont devenus sa patrie«.

Vprašanja, ki jih je Evropa dvajset let reševala samó v teoriji, jih načenjala in odlagala ali se jih v najboljšem primeru lotevala strahopetno in polovičarsko — ta vprašanja so se grmadila, se sesedala in gnila na vseh smetiščih političnega podzemlja, dokler jih ni slednjič kemija političnih in psiholoških nujnosti spremenila v eks-

ploziv, ki so ga zvrhano polne človeške duše in vojna skladišča. Dve desetletji je trajal ta počasni, odurni razkroj in naposled se je izkazalo, da je evropski človek ostal ogoljufan za vsa pričakovanja, s katerimi je šel leta devetnajststoosemnajstega na novo urejevat ta kaotični, razrvani svet. Zakaj čas, v katerem smo učakali današnjo obletnico, je v nekem oziru presenetljivo soroden z dobo, ki nam je prinesla naše narodno osvobojenje. Po čudnem naključju — ne: po strogi zakonitosti, ki deluje pod površino zgodovinskih senzacij in avantur kot prvobitni vzrok vsega dogajanja, se sodobnost in minulosť sklepata v krog, ki daje temu razdobju neko tragično zaključenost: glede nekaterih reči je danes Evropa spet tam, odkoder se je v začetku prejšnjega desetletja napotila nasproti novi usodi, o kateri so množice verjele, da bo nudila človeku vsaj optimum (če že ne maksima) tiste življenjske varnosti in sreče, ki bi jo človeška družba z vsem svojim znanstvenim, tehničnim in gospodarskim premoženjem dandanašnji že mogla zagotoviti slehernemu narodu in posamezniku. Natanko pred dvajsetimi leti je usahnila reka človeške krvi — in ta trenutek so vsa zakotja te nesrečne celine znova oškropljena s to vročo, čudodelno tekočino, ki že teče in bo nemara že jutri še bolj vrela iz razsekanih človeških žil. Že nekaj let bljujejo vsi rotacijski stroji sveta povodenj časopisov, ki v besedi in podobi dan za dnem ponavljajo na motto o ničevosti človeškega življenja uglášeno témo o bitkah in osvojitvah, o orožju in utrdbah, o armadah in mobilizacijah; preko belega platna drse v stotisočeriň zamračenih dvoranaň posnetki tankov in letal, krvavih človeških trupel, razrušenih mest in vasi. Vojaki s plinskimi maskami, delavci z maskami, bolničarke in uradnice telefonske centrale z maskami, otroci in dojenčki z maskami, konji, psi in sloni v zoološkem vrtu z maskami — od vsepovsod se v neštevilnih variantah reži mrtvaška maska poblaznelega sveta. Na vseh mejah Evrope preži ob tisočeriň topovskih žrelih nekaj milijonov oboroženih ljudi, po vseh deželah živi, ljubi, uživa življenje in se bije zanj še večja množica mladih, zdravih mož — Hadu posvečenih senc, ki naj s svojimi zmaličenimi, pokvečenimi, oskrunjenimi telesi napolnijo lazarete, bolnišnice, blaznice in pokopališča. Težko si je misliti, da bi bilo mogoče najti prepričevalnejše gradivo za obsodbo družbe in civilizacije, ki s tolikšnim odstotkom svojih sil služita smrti, ki usmerjata vse pridobitve znanosti in tehnike, vso mefistofelsko, zversko iznajdljivost človeških možganov le v uničevanje in ubijanje. Sumničenja, da je svet, v katerem živimo, najslabši in najbrezumnejši izmed vseh danes možnih svetov, bi ne moglo izpodnesti nobeno sklicevanje na potrebo po zgodovinski objektivnosti. Ni ga razumnega razloga, ki bi izsiljeval nujnost, da bi tradicija stotisočletnega klanja, zaslužnjevanja in medsebojnega onesrečevanja ljudi morala brezpogojno obveljati tudi v dvajsetem stoletju, ki človeštvu vendarle že daje možnost, vrednotiti sebe in življenje s precej prefinjenimi pojmi o človekovi nalogi na zemlji. In vendar niso danes ta dan ne človeški obstanek ne njegova svoboda, misel, čast in sreča nič bolj zavarovane kakor so bile v temačni divjini srednjega veka, in vendar se morajo posamezniki, razredi in na-

rodi še zmeraj goli in brezpravni boriti za najbednejše, najbolj samo-umevne pogoje samoohranitve. Ranjeni in skoraj polmrtvi smo dobili Slovenci pred dvajsetimi leti potrjeno svojo pravico do življenja ter nam je bilo s priznanjem ideje o samoodločbi narodov дано vsaj načelno poročstvo našega obstoja; dandanes pa, ko je brezobzirna sila pesti postala ideološki kriterij za urejevanje razmerij med narodi, se je naš osrednji, življenjski problem, naš stari, gorjupi »problem maledga naroda« spričo fantastične, peklenke izpopolnjenosti moralnega orodja izprevrgel že v vprašanje strahotno verjetne možnosti dokončnega, telesnega iztrebljenja peščice ljudi, naseljene na tem majčkenem trikotniku zemlje, ki ga imenujemo svojo domovino.

KOMAJ pred nekaj meseci sem se s tesnobnim občutkom, da nosim težak kamen v drobu, zaman trudil dopovedati mlademu, simpatičnemu italijanskemu slavistu, kaj prav za prav pomeni, biti v teh dneh in v teh razmerah Slovenec, kako mučno je stati na ljubljanskem Gradu in strmeti proti Nanosu in Karavankam, ki so komaj za streljaj topa oddaljene od naše prestolnice, v kateri varujemo naše knjižnice, galerije, šole, univerzo in gledališče, našo celotno kulturno last, vse to naše skromno, a za nas življenjsko pomembno in nepogrešljivo imetje. Navzlic vsej svoji naklonjenosti do Slovencev ni mogel mladi znanstvenik dodobra doumeti krvave tragike in ironije, ki jo za nas vsebuje dejstvo, da plahuta ledena senca smrti znova nad kontinentom komaj pičlih dvajset let od trenutka, ko smo z drugimi potlačeni narodi Evrope ubežali gotovi pogubi ter prvokrat v svoji zgodovini poskusili svobodno zadihati. Poglavitno, najgorenje vprašanje: kako naj si majhen narod, kakršni smo Slovenci, zagotovi svoj obstanek sredi blaznega meteža imperialističnih interesov, ki vihrajo ko tornado ravno čez našo zemljo ter so pripravljeni zmlinčiti v prah vse, kar jih količkaj ovira na njihovem pohodu — to vprašanje je v vsej njegovi grozi očitno дано občutiti edinole sinovom ljudstev, ki jim je njihovo življenje samo po sebi že od zibel en sam nerešen problem. S kakšnim orožjem naj se plebejski, reven narod, ki more podpreti voljo do svojega bivanja s fizično tako brezpomembnimi dokazi, bori zoper organizirano silo in miselnost, ki načelno zavračata vse platonične razloge z območja kulture in duha ter merita pravico do življenja izključno le po gladiatorski tehtnosti materialnih argumentov? In katero odrešilno besedo naj slovenski duhovni delavec ob tej usodni uri zakliče svojemu narodu, kako naj se zagovorniki kulturnih vrednot upro mrzli, stvarni, železni logiki, v znamenju katere terjajo zase oblast nad ljudmi »les techniciens de la mort«? Kako naj obranijo poslednje oblegane postojanke kulture, človečnosti in s tem tudi svojega lastnega naroda miroljubni »inženirji duš«, katerih poklic je s svojim skrušenim spoštovanjem človeka in s svojo odvratnostjo do nasilja in krvi videti tako neogljen naiven in tako donkihotski pod vladavino novih konkvistadorjev, ki tako dobro poznajo in s takšno hladnokrvno smotrnostjo izrabljajo prednost, kakršno pomeni v dejanski bitki nesentimentalni strateški utilitarizem njihovega presojanja tako

krvavo kočljivih stvari kakor so usoda in pravice ljudstev, mejniki na zemljevidu, življenje in smrt.

Kakor pekoč ogenj smrtne vročice nosimo ta vprašanja na ustnicah in v očeh, tipamo in kopravimo v molk, v krčeviti napetosti grebemo vase. Pesnikov klic:

Da mi je za zarjo blestečo pogledati
in kaj ljubega, dobrega ti povedati
v teh težkih dneh,
o domovina...

— ta strastni vzdih bridke ljubezni ni še nikoli tako bolešno trgal naših src in tako nestrpno trkal na našo misel. Zakaj zdaj je obviselo na tehtnici že poslednje, kar še premoremo; kar naj danes Slovenci ohranimo ali na veke izgubimo, za kar se bojimo in borimo, niso več programi in načela, ni več narodna samobitnost in nobena podobna abstrakcija. Naš narodni problem, kakršen se ta čas odpira pred nami, je tako kruto konkreten, da ga je takega izkusil malokateri narod sveta; saj se je izpremenil že v osebno vprašanje slednjega Slovenca kot posameznika, saj je postal že istoveten z najneposrednejšo, eksistenčno ogroženostjo vseh ljudi, ki govore ta jezik in prebivajo v tej deželi. Dospeli smo do skrajnega roba, kjer loči večna mitska reka bivanje od nebivanja. In kje naj začutimo in se zavemo, če ne v tem mrkem kraju zadnje ločitve: naj je ta naša zemlja še tako majhna in ubožna, vendar je in bo do konca naša rodna mati, edina in nenadomestljiva; naj so ta naša polja še tako trnjeva in skopa, naj so te naše gore še tako ponižne in skalovite — edino na njih nam je dano sprejemati svoj delež zraka in sonca; naj bo to naše življenje še tako zamočvirjeno, utesnjeno in siromašno — za nas pomeni največje bogastvo, najdražjo dragocenost, za nas je natančno tako veliko in pomembno, kakor je srečnejšim narodom ves bahavi blesk njihove številčne, gmotne, kulturne in politične veličine. Ne, ni ga ideološkega sofizma ne političnega silogizma, ni ga geopolitičnega argumenta ne diplomatskega trika, ki bi nas mogel preveriti, da se moramo odreči tej zemlji, svoji prihodnosti, svojim upom in prizadevanjem, sami sebi, svojemu življenju.

Obstoj slovenskega naroda je zgodovinsko dejstvo, ki ne spada v območje človeške odgovornosti. Naš narodni obstoj ni krivda, zavoljo katere bi nam morala biti naložena pokora. Nimamo izbire: obstati, živeti, to je preprosto naša edina možnost. In naj bo naša stiska še tako brezupna, naj bodo naše sile v primeri z nasprotnikovimi še tako neznatne, naj bodo nevarnosti, ki nas obkrožajo, še tako grozeče — vendar ne moremo storiti ničesar drugega kakor boriti se za lastno ohranitev, za posest teh naših tal, za svojo govorico, za življenje. Tej neustavljivi, prvobitni nuji se ne moremo izogniti, ne da bi se pregrešili proti osnovni postavi prirode, ki ukazuje vsemu, kar živi, da se za svoj obstanek bije do poslednjega diha in utripa — se pravi, ne da bi prenehali biti to, kar smo: živa bitja, ljudje — ne da bi se sami izločili iz vseмирskega reda, ki narekuje atomom in zvezdam njihova pota, ki presnavlja gmoto v mrtvem kamnu in v celi-

cah organizmov in ki je postavil na zemljo človeka in narode ter jim zapisal najtežjo, najvišjo funkcijo: nositi svojo usodo in svoje življenje kot neodpovedljivo obveznost in dolžnost. In četudi se krhajo okoli nas vsa načela, v katerih smo doslej gledali zagotovilo svojega obstoja; čeprav je postala življenjska nezavarovanost ljudi, razredov in narodov eksistenčni pogoj in edina morala tega sveta, čigar simbola sta karnevalski spaki Merkurja in Marsa; najsi tudi so se izkazale za golo sleparstvo najsvetejše, najsvেčanejše obljube in oficijelne pogodbe, podpisane s peresi iz čistega zlata in shranjene v mahagonijevih, z žametom obloženih vitrinah — vprašanje naše obrambe se vendarle ni spremenilo, naša rešitev je še zmeraj orožje duha. Gre za tisto življenjsko zavest, do katere se v teh dramatičnih dneh moramo priboriti in ki si jo moramo privzgojiti, za zavest, ki nas partizansko razcepljene, hladne in nezaupljive, kakršni smo, mora navsezadnje strniti okoli ene same neubranljive, mogočne skupne misli, okrog naše »slovenske misli« in iz nje porojene skupne težnje, ki mora biti vsemu, kar je slovenskega, kategorično dana in tako popolnoma samoumevna, kakor nam je naša upravičenost do lastnega prostora pod soncem slehernemu dvomu nedostopen aksiom. In še gre za zavest, ki edina utegne — ne: ki mora predramiti našo okrnelo sposobnost za samostojno dejanje in našo voljo do odpora, ki nas edina more prepojititi s heroizmom, ki kljubuje vsem nevarnostim, grozotam in naporom in ki v imenu neuničljive vere v življenje sprejema celó apokaliptično vizijo pogina le s ponosnim prezirom, s kakršnim je španski pisatelj Bergamin odgovoril na lajanje granat, ki so uničevale prestolnico njegove domovine: »Nič strahu... To ni nič drugega kakor klavrna retorika smrti.«

RIŠEM ČRKE

LITAÍPE — C. GOLAR

*Rišem črke, s sanjami osamljen,
pred menoj valuje bambus kot morje,
kakor žarki nizi biserov bleste
z grmov rosne kaplje, in omamljen
mimo njih dih vetra gre.*

*Mečem verze na papir vsevprek,
kot da padal breskvín cvet bi v sneg.*

*Ali dolgo mandarinin sad diši,
ki pod belo pazduho ga nosi
lepa žena,
ali dolgo v soncu cvetje trosi
plan snežena?
Pesem moja le naj vekomaj živi!*

TRIJE DNEVI FERJANA JELENCA

STONE ŠIFRER

Pred poldrugim letom je bil tudi Ferjan Jelenc ptič tistega tropa, ki se je sleherno spomlad vzdignil na hribih in se spustil na ravnino. Splašili so ga gospodarji in njih posredovalci iz ravnine, ki so dosti pred sv. Jurjem hodili po naseljih in samotnih kmetijah na položnih pobočjih ter iskali hlapcev, dekel in pastirjev. Prenekateri se je namenil v ravnino, kajti doma je manjkalo pri mizi prostora.

Ferjan Jelenc je služil pri Boštjanu Prahariju. Do zadnjega meseca je bil prav zadovoljen, saj je bilo kmečko delo nekam laže na ravnem polju kakor v hribih, kjer vsaka njiva visi na drugo stran. Toda tiščalo ga je toliko drugih stvari, da je za danes trdno sklenil, da bo povedal gospodarju, naj si išče novega hlapca, ker bo šel drugam. Kakor nalašč gospodarja že od jutra ni bilo doma. Povrh tega je ena izmed brejih krav postajala tako čudna, da je bilo pričakovati, kdaj bo storila. Boštjanova žena je odromala na neko božjo pot, dekla Mreta mu pa ni mogla nič pomagati, ker je bila topa, nerazumna ženska.

Šel je po soseda, če bi hotel pogledat kravo. Dobro se je oddahnil, ko ji je sosed pretipal kite na križu in rekel, da še vsaj šest ur nič ne bo. Upal je, da bo Boštjan takrat vendar že doma. — Sosed je prišel iz mesta in je Ferjanu šaljivo pravil, da hodi Boštjan v delovni obleki po dvoriščih, kjer so tržni dan obstajali kmetje z vozovi, in jim govori z visokim pridigarskim glasom, naj se združijo in gredo na kresni dan v Ljubljano po svojo pravico, svoje prihranjene žulje, do katerih zdaj nihče ne more razen gospode, ki se revežem smeje. »Mi smo delali, mi smo trpeli in hranili«, je klical ljudem, ki so se zbirali krog njega. Razlagal jim je, kako bi pokazali moč, ki jo imajo, dokler ni kar na lepem odšel na drugo dvorišče, da bi tam spet prigovarjal ljudem, naj terjajo pravico, ki jim gre. Oči so se mu svetile, v obraz je bil rdeč in videti je bilo, kakor da je izgubil razsodnost in pravo pamet.

Hlapec je sodil, da gospodarja do noči ne bo domov. Prejšnji dan je bila nedelja in na shodu pri Sv. Tomažu je za svoje misli vnel gorjance, danes pa je šel do ravanskih kmetov, ki so vedeli, da ga vsako leto nekajkrat prevzame uporniški duh in niso nikdar resno vzeli njegovega govorjenja.

Preden je posmehljivi sosed odšel, se je Boštjan prikazal na vrtu. »Ne gremo še«, je rekel sosеду. »Sem govoril s pametnim človekom, z velikim gospodom. Je rekel, da še ni čas. Povej ljudem, da še ne gremo!« Ne da bi povedal, kdo je bil pametni človek, ki ga je prepričal, da še ni čas za pravico, se je počasi odpravil skozi hlev v hišo. Bil je videti utrujen in star...

Odkar je Ferjan prišel s hribov, je vsak dan odkril kaj novega v tej vasi, ki se je v ozkem pasu raztegnila po ravnini. Sprva je bil kar vesel, ko je opazil električni motor na Praharijevem podu in ravno posuto dvorišče pred njim. Mislil je, da je gospodar zelo napreden in

bogat; revnemu kmetu ne bi maral služiti, kajti gospodarjeva senca vselej obsije tudi hlapca. Nekaj tednov je živel v prepričanju, da ni gospodarja nad Boštjana Praharja, a ljudje so mu dovolj hitro povedali, da Prahar živi od stare bogatije, sam pa ne pridela več dosti. Nekdaj je prodajal les, dokler ni poplaknil večine parcel, nato se je navezal na denar, ki ga je znosil v hranilnice in vselej trepetal, ko so govorili, da bo v njih propadel.

Časih so se Boštjanu Praharju vse skrbi radi denarja zlele v mračne privide in takrat je nekaj dni tuhtal, dokler ni nenadoma postal zgovoren in ljudem začel govoriti o krivicah, ki jih morajo trpeti.

Ferjana je njegova vnema vselej pretresla, dasi je skušal biti docela ravnodušen kakor so bili kmetje. Nikakor ni mogel razumeti sprevergljive narave svojega gospodarja. Zdelo se mu je, da je časih brez vzroka prišel v dobro voljo in pripovedoval hlapcu ali komur koli zabavne zgodbi, časih je dokaj zlobno govoril o vaščanih in vedel za tiste stvari, ki so jih najbolj skrivali, pri tem pa ni bil nikdar v zadregi za besedo; drugič je cele popoldneve brundal predse nekoliko starih napevov, ki si jih je bil zapomnil v mladih letih, in se kdaj pa kdaj samo nasmehnil sebi in drugim, češ: kaj bomo mi, siromaki; bili so pa dnevi, ko ni zinil ne bele ne črne...

Pod večer sta gospodar in hlapec pripravljala poklajo. Ferjan si je prizadeval, da bi povedal kako in kaj je z njim, a beseda mu ni stekla. Menda se je preveč navadil te hiše, kjer se ni bilo treba gnati za delom, pa sta se z gospodarjem vseeno razumela in bila kakor prava modrijana, ko sta govorila o vseh stvareh pod soncem. Večkrat je bilo slišati, da je sekira v toporišče zadela, ko je prišel Ferjan Jelenc k Praharju, saj sta zimske dneve prijateljsko ležala vsak na svoji klopi ob peči in prebiral tisto skladovnico knjig, katere se je Boštjan sleherno zimo lotil in jo do posta vselej prebral. Ferjan je gospodarja dosti prehitel in nato nosil od vsepovsod knjige, ki jih je večinoma razumel. Marsikatera izmed njih pa mu je bila tuja. V tako je vrtal in jo znova prebiral, dokler ni približno razumel, kaj mu hoče povedati. Boštjan je redko bral kaj novega, a če je bral, se je razburil zaradi krivic, ki jih ljudje trpe, da je grmel proti nevidnim zatiralcem in jim grozil z vislicami in vilami. Kakor hitro mu je žena rekla, naj neha s tako nekoristno jezo, se je sicer pomiril, a Ferjanu, ki ga je pazljivo poslušal, je v hlevu ali kjerkoli razkladal, kako bi bilo treba urediti svet. Pozneje so njegove besede Ferjana vselej dosti dolgo mučile; hotel je nekam pobegniti, kjer bi bil na varnem pred tistimi nerazumljivimi vprašanji, ki so vznemirjala gospodarja.

Tudi pri večerji se Ferjan ni mogel odločiti, da bi prekinil molk. Kar vesel je bil, ko mu je gospodar rekel: »Bom pa jaz pazil na kravo. Ko bo treba, te bom poklical, mislim, da čez kaki dve uri...«

Ferjan je stekel na svisli po suknjič in samo nekaj trenutkov premišljal, ali naj gre spat. Stresel je z glavo in odšel na vas. Pot je držala med hišami in hlevi. V hišah Ferjan ni imel nobenega posla, tudi ponoči ne, saj kmetovske niso niti pol okna odpirale hlapcem in drugim takim, ki niso nič imeli, čeprav je za marsikatero vedel, da odpre celo vrata, če je prepričana, da jih kmečkemu fantu, ki ga

čaka posestvo. Dosti bolj domač je bil v hlevih, kjer so dekline, ki so prišle večinoma s hribov, še čez večerjo čakale na pomenek in jo tudi puščale vnevar, če je kdo prišel, kajti tem hribovskim ljudem, ki so čez zimo mnogo noči preplesali in časih kar delavne dni hodili s procesijo veselih fantov od hiše do hiše ter nosili godbo in smeh po samotnih kmetijah in se brez vzrokov predajali veselju do popolne izčrpanosti, je bila ravninska vas tuja; zdela se jim je mrzla in dolgočasna, ker zaprte narave ravancev niso razumeli. Zato so se često shajali kar po hlevih in se smejali drug drugemu, da je mnogokrat pristopil zraven tudi kak fant, ki je samodrug postopal po vasi in iskal kdo ve kaj.

Z glasnim dobrim večerom je stopil v Bodlarjev hlev, kjer je še gorela luč. Na jasliah sta slonela hlapec in dekline, ki sta se rada videla, na molznem stolčku je sedela Mica, dekline pri Bodlarjevem sosedu, njej je bil všeč Ferjan, čeprav je vedela, da mu je zadnje čase zmeraj bolj odveč.

»Kako je, a?« je vprašal in nadaljeval, ne da bi čakal odgovora. »Naš stari danes in včeraj nori. Nocoj, če bo krava storila, mu bom povedal, da grem stran.«

To je bila tudi za te tri novica. »Domov?«, so vprašali skoro istočasno.

»Lahko bi šel domov,« jim je odvrnil. »Gori na Smečem vrhu sem domači sin, vrstnik in prijatelj tolikim fantom in dekletom. Čeprav se redko vidimo, vemo, da smo si dobri. Pa ne bom šel domov. Drug pokiic bom izbral, kjer bom več kot vsi tile bahati kmetje, ki se tako ponašajo s svojimi pridelki in svojim bogastvom...«

Kam se bo obrnil, jim pa ni hotel povedati, čeprav so ga na vse načine vrteli. Kmalu je odšel, kajti hotel je biti o pravem času doma, da bo gospodarju pomagal, če bo treba...

Grede je premišljaj, kako malo je manjkalo, pa bi jim bil povedal, da bo šel v samostan. Bil je prepričan, da vedo, kako je marsikatero nedeljo šel v samostansko cerkev k maši in prihajal pozno domov. Nihče ni slutil, kje se je zadrževal.

Stvar je bila skoro zamotana, vendar se je mnogo stvari samo po sebi vezalo.

Ferjana je tesnilo življenje v tej ravanski vasi. Hotel je razbiti tesnobo, ki jo je čutil; ko se je nekajkrat napil in v pijanosti počenjal neumnosti, ne da bi se prav zavedel kaj dela, in ko mu ni odleglo, je začel preudarjati in razglabljati, kako bi se maščeval in dvignil nad te ljudi, ki jih je prej mrzil kot ljubil.

Po Veliki noči se je seznanil z meniškim bratom Hiacintom, ki je z bratom miloščinarjem bral jajca po vasi. Gospodinja jima je ponudila kosilo; ko so v drugo odmolili, je začel miloščinar govoriti pobožne stvari, Hiacint pa je smuknil na dvor in pomagal Ferjanu, ki je pripravljaj peso za živino. Pripovedoval mu je vesele zgodbe iz samostanskega življenja; že za prvo nedeljo ga je povabil k seki, da bi še kaj kramljaj.

Sicer se je Ferjan prepričeval, da se ne bo zmenil za vabilo zgovornega brata, a v nedeljo je le šel.

Slutil je, da bi mogel biti tudi sam laični brat. Nekako bi se skladalo z njegovimi željami, da bi kakor koli zagodel tem ponosnim kmetom, ki so se pa vendar zatekali k Bogu po pomoč, ko denar in človek ni mogel nič več opraviti. Na ta način bi vse te ljudi prehitel. Predstavljal si je, da bo stal s čistim srcem daleč pred njimi, mnogo bliže Bogu kot ti kmetje, ki so bili prepričani, da samostanski ljudje molijo namesto njih, ko imajo oni čez glavo dela. Všeč mu je bilo mesto, ki si ga je presodil, saj bi tako posredoval med ljudmi in Bogom. Začel se je vaditi v pobožnem mišljenju, posebno zadnji mesec, da bi stopil v samostan, ko bi bil pobožnosti že vajen in mu misli ne bi blodile na stranska pota. Doslej si pred dvoumnimi besedami ni nikdar mašil ušes.

Hiacint mu je razložil, kako gre taka stvar kot je sprejem v samostan. Dasi je bil prepričan, da bo za vse življenje napravil zaobljubo, mu je bilo vendar všeč, da bo nekaj let na poskušnjo, da bo nosil redovno obleko in se ne bo v ničemer ločil od menihov. — Ko se je bližal Praharjevi domačiji, je slišal, kako je Boštjan stal pred svisli in ga klical. Skoro je bil pri njem. Videl je, da išče pripravno vrv in da je zavihal rokave. Hitro sta se lotila dela, ki sta ga prekinjala s kratkimi, redkimi vzkliki.

Ferjanu so bila všeč takale opravila. Prepričan je bil, da se mu bo tožilo po tej kmetiji, kjer je vse v neprestanem plojenju in rasti. Nekako pa je bil vesel, da se bo umaknil pred mrazom in vročino, uimami in nadlogami, ki jih je prenašal obenem z drugimi ljudmi. Kolikor se je odvrčal od Praharjeve kmetije in vasi, ga je nekaj le vezalo nanju... Delal je z ljudmi ista dela na enak način in ob določenem času. To občutje pa človeka prisili, da ne more kar tako pustiti vsega in iti, kamor veter žene.

Vendar ga nobeni pomisleki niso ustavili. Čez kake pol ure, ko sta sedela na nizkih stolčkih in gledala kravo, ki je lizala teleta, je Ferjan pogrknil, dasi je že popoldne pripravil besede, in rekel:

»Tako, da bi iskali drugega hlapca, če vam je prav. Jaz ne morem biti več pri vas. Bom šel v samostan.« Nepremično je gledal tele, ki se je skušalo postaviti na majave, negotove noge. Zdelo se mu je, da je zdrsnil po neki drči, da drsi zmeraj hitreje in se ne more ničesar oprijeti.

Boštjan se je nasmehnil: »Kakor veš!« Čez nekaj neskončno dolgih minut je dodal: »Pa ne, da bi bil belega kruha pijan? Sicer pa lahko prebereš. Kadar so službe bolj redke in težke, je glas, ki kliče ljudi v samostane, bolj pogost. Nič ti ne rečem, a prav bi ne bilo, če bi kar koj šel!«

Ferjan ni hotel slišati zasmeha, ki je bil v njegovem glasu. Bal se je, da mu bo znova povedal, kako menihi molijo; ker je pa oni le molčal, je rekel: »Štirinajst dni bi še počakal, če vam je prav!«

Nato sta utihnili. Neprijazno molčanje ju je pehalo narazen... Boštjanu res ni moglo biti všeč, da je izgubil hlapca sredi poletnega dela, a z nobeno besedo mu ni branil... Boštjanova žena ga je blagovovala.

Čez štirinajst dni se je Ferjan poslovil. V samostanu je dobil ime Viktorin...

Novic Viktorin je stopil v cerkev, da bi preuredil jaselce.

Zapadna okna je jasnilo sonce zimskega dne; v svetlobi zadnjega okna pri koru je sedela v klopi kmetica; cekar je postavila na kamniti tlak; prt je bil napet in na kraju sta gledala izpod njega vratova dveh steklenic, gotovo za olje in kis.

Viktorin ni poznal ženske; po obleki je sodil, da ni s hribov; ni je pogledal natančno, ker zadnje čase ni hotel poznati nobene ženske; zaropotal je z lesenimi sandali, stegnil roko za oltar in hipoma prižgal vse žarnice pri jaselcah. Žensko v klopi je moralo zaščemeti v očeh, z dlanjo je šla preko njih, nato se je pokrižala in odšla.

Luči so ga vklenile v svoj krog, kakor ga je že skoro devet mesecev držalo v svoji sredi samostansko življenje.

Prav za prav ni vedel, kako je z njim, dokler ni začel pomagati, ko so pripravljali cerkev za božične praznike. Nekajkrat je prav svetoval, kam naj postavijo rože po oltarjih, zato so mu kar sami od sebe pustili, da je napravil jaselce. Zgradil je iz mahu in kremenca vse domače bregove in nastavil po njih toliko ovac, kolikor jih je le redkokdaj videl na kakem pobočju. Zavedel se je, kako dolgčas mu je po zemlji, po njivah in lesovih; še po hlevu se mu je stožilo in pri jaselcah je napravil takega, da je bil gotovo najmanj podoben onemu v Betlehemu, najbolj pa domačemu na Smečem vrhu.

Tiste dni se mu je zdelo, da je nekje, kjer v svojem življenju še nikdar ni bil. Pri jaselcah se je zagledal v pastirja in bil za trenutek sam tisti starodavni pastir in tudi angel, ki je visel nad hlevom. Dušo mu je do vrha polnila svetost, ki je prej ni poznal; postavljala ga je čisto blizu Boga, ne da bi bil kdo vmes. Živel je nekje na višini, kakor bi se mu samostan odmaknil kam izpod nog, sam pa je ostal visoko nad vsemi ljudmi, miren in srečen, daleč od terciarskih babnic, ki so obenem z darovi prinašale tudi čenče v samostan, in sobratov, ki so spreminjali preproste stvari v najbolj črna namigavanja.

Odstranil je ograjo; skozi njo so otroci prevračali ovce in pastirce.

Zadnje čase je redko doživljal take trenutke; vsakdanje delo ga je približevalo resničnemu življenju v samostanu. Videl je, da to le ni tisto oddaljeno življenje, kakršnega je hotel živeti in kjer bi služil samo Bogu. Dostikrat ga je vse skupaj neizmerno težilo. Novici so često godrnjali drug čez drugega, patri so ob mrzlih dneh izgubili prijazno ljubeznivost, s katero so običajno zakrivali svoje stroge ukaze glede dela in molitve. Ob postnih dneh je bila hrana neodpušljivo redka, kajti navezani so bili samo na miloščino okoliških vasi in na posebne dobrotnike samostana.

Ženske iz mesta so prinašale pred božičnimi prazniki v samostan toliko darov, da ne bi vedeli kam z njimi, če bi ne bil naval siromakov na porto toliko večji. Ko je po naročilu predstojnika sprejemal darove, mu je neka ženska izročila celo kopo manjših tort in za vsako povedala, da je namenjena temu ali onemu novicu in tudi bratu. Nekaj časa je skušal to nenavadno darilo zavrtniti, a bal se je nevihte,

ki jo bodo brez dvoma vzdignili novici, če bi ne sprejel. Bilo je videti, da je to nekak običaj. Tudi ženski je bilo nekoliko nerodno, naglo mu je vse skupaj potisnila v naročje in odšla... Pri večerji je delil, kar mu je prinesla ženska, in novici so se mu zahvaljevali, kakor da je naredil nekaj čisto razumljivega. Hiacint mu je stvar skušal nekako pojasniti: »Čeprav si v samostanu, moraš vendar imeti pravo razmerje do pobožnjakovic v mestu. Če te ne marajo, boš kmalu odgovarjal za vsak korak zunaj samostana predstojniku. Neprestano te bodo opazovale. Če pa sem in tja pustiš na svojem mestu rožo, ki jo postavijo na kak oltar, kamor prav res ne spada, boš videl, da tudi majhni prestopki niso prestopki. Dobrotniki samostana so hudo važna stvar!«

Naslednji dan mu je ženska spet prinesla torto. Rjava kuta ga je delala vitkega in priklon, ki ga je napravil ženski, je bil višek spoštovanja. »Hitro se učim,« se je nasmehnil sam pri sebi.

Tesno mu je bilo pri misli, da bo čez nekaj mesecev moral natančno vedeti, če bo tri leta ostal med temi zidovi, skozi katere se je precejalo življenje v drugačnih oblikah, kakor jih je poznal. Precejalo se je pa le. Prav temu življenju se je hotel ogniti, pa ga je zasledovalo s čistimi in svetlimi podobami, ga vabilo nazaj, se mu prikazovalo lepo, sončno in se mu tako vsiljevalo, da ga nikakor ni mogel pozabiti. Življenje izven samostana se mu je začelo zdeti velika posebnost, skoraj sreča.

Seveda, v samostanu se je navadil mnogo novih stvari. S patri je nekolikokrat na dan prepeval korale; tudi ponoči je moral vstajati k molitvi. Skrbel je za cerkev, šival menihom in bratom halje, stregel pri mašah, da si je pridobil kmalu videz zbranega, pobožnega brata.

Ob nedeljah popoldne je smel počenjati kar se mu je zljubilo in takrat je igral na harmoniko. Brat Hiacint mu je bil učitelj in z njegovo pomočjo je kupil za prihranjeni denar dobro harmoniko v mestu. Na nek način je moral zadušiti dolgčas, ki ga je napadal sleherno nedeljo. Ni se mu hotel predati, otepal se ga je, kar se je dalo.

Brat Jozelj s Smečega vrha mu je sporočil, da bo prišel prvo nedeljo po Treh kraljih z nekaj fanti na obisk. Nista se preveč dobro razumela, zdaj ga je pa le pričakoval. Pripravljal se je, da jim bo pobožne pesmi tako zagodel, da jim bo noge privzdigovalo...

Zvonec je počasi zapel; nekako silil je s svojim nervoznim glasom, naj vsakdo opusti svoje delo in gre k molitvi.

Novic Viktorin je postavil zvrnjene pastirce toliko daleč od ograje, da jih otroci ne bi mogli doseči z rokami, ki so jih čez zapestja vtikali skozi presledke v mreži... Ugasnil je luč, odšel skozi zakristijo in stekel po hodniku na kor, da je šklepet lesenih sandal odmeval pod oboki.

Čez nekaj minut je v zboru molil molitve, ki jih ni docela razumel, a jih je znal prav zatezati in poudarjati. Njegov glas je bil čisto tak kot glasovi starih, preskušanih molilcev...

Ferjan je računal, da so začeli po strminah kositi seno, ko je prišlo v samostan zanj pismo. Oče mu je sporočil, naj pride domov na Smeči

vrh, da se bo sam poravnal z bratom Jozeljem za dediščino, kajti prepuštili mu je mislil posestvo in zdaj ni vedel, ali naj kaj zapiše Ferjanu ali nič.

Svojo staro obleko, ki jo je pri Boštjanu Praharju nosil ob nedeljah in je v samostanu še ni podaril siromakom, je stlačil v vrečo, priložil zraven tudi harmoniko in se popoldne skozi stranske ulice odpravil iz majhnega mesta in po dolini navzgor. Halja mu je opletala okrog nog, polni obraz je bil bolj rdeč kot navadno in novic se je tako blaženo nasmihal prijaznemu dnevu, da je pozabil na vrečo, ki jo je prekladal iz ene roke v drugo.

Nekajkrat se je ustavil, da je za trenutek gledal na peneče se valove, ki jih je gnala majhna reka pod cesto. Ko so hribi stisnili dolino medse, je bil šum vode glasnejši, vetrič mu je zapletal haljo med kolena, da je kar oviralo njegovo spešno hojo.

Na Zgornjem Brodu je zavil s ceste na ozko pot, ki je šla nekaj časa ob hitri grapi, nato se je ločila od nje in šla čez Vranje skale na Smeči vrh. Kakor hitro so se začeli klanci, je stopil za grm in slekel haljo. Zaobljube še ni napravil, pa ni maral, da bi se kdo spotaknil obenj z eno samo besedo, četudi le za hrbtom. Čudil se je, kako prijetno mu je bilo v tej stari obleki, v kateri se ni na zunaj nič ločil od svojih nekdanjih znancev; z rjavo kuto je doslej vsakomur izpričeval, da živi vsak dan na tisti poti, kamor ti gorjanci le redko zaidejo. Prišlo mu je, da skoro mora zameriti vsem tem ljudem, ki so v nedeljah polnili samostansko cerkev, da so tako brezskrbni glede cerkvenega petja; res ni bil zadovoljen, če je samo kaka babnica zapazila, da je bila za praznike cerkev na nov način okrašena.

Hipoma je pozabil na stvari, o katerih se je s sobrati razgovarjal neskončne ure. Gledal je bukve ob poti; nekatero je še poznal, ponekod so jih posekali, da je že pomislil, če ni zašel. Še kakega kamna se je spomnil in videl, da ga je v teh zimah, ki jih ni preživel doma, razgnala zmrzlina.

Ko je prišel iz gozda do strmih senožeti in njiv, se ni hotel predati nobenemu mehkeemu čustvu. Že davno je mislil, da mu te strmine in robovi nič ne pomenijo, a neprestano se je moral spominjati krajev, kjer je doživel toliko dogodkov svojih otroških let. Dobro je še vedel v katerem robu so navadno gnezdile drobne šmarnice. Večkrat je zagrabil gnezdo, da je stara samo skozi špranjo stregla mladičem, ki so rasli kakor navadno, samo izpeljati se niso mogli. Radovednost ga je premogla, šel je gledat in tudi to pot zapazil gnezdo, malo više kot navadno.

Pot se ni več dvigala. Tekla je po vzhodni strani pobočja; v ostrem ovinku je prevalila kratki hrbet, ki se je širil od cerkve proti jugu in se na drugi strani spustila k hišam. Razporejene po rebri so stale na ravnem, dvorišča so bila že malo nagnjena, sadovnjaki pa že kar strmi, kolikor se niso širili proti planoti, kjer je rasel na dolgih zavitih lehah kratek ječmen. Ferjan je krenil po bližnjici mimo cerkve; mežnar je menda ravno štorkljal po stopnicah, da bi zvonil delopust. Res je zaškripal jarem in kratki, pretrgani zvoki so se razlili čez rebra v globeli. Preden je odzvonilo, je bil Ferjan doma.

S čevljem je dregnil v vrata, da bi mu kdo odprl, a nikakih korakov ni bilo slišati po veži. Nekaj časa je poskušal na kljuko in strelsal vrata; hotel je videti, ali so zaprli s ključem in šli z doma, ali je pa kdo zapahnil vrata in se potajil v hiši. Ni vedel, kam so položili ključ, že od nekdaj so menjavali kraj, kakor se jim je zdelo. Stara rezbarija nad vrati, ki je predstavljala angelsko glavo s perutnicami, je bila bolj okajena kakor časih, a skladovnico drv so ravno tako do oken naložili kakor zmerom. Na polenih so ležale izmite deske, na njih se je sušilo dosti lapuha, nekaj korenin srčne moči in mnogo listov rdečih jagod, ki so bile pomešane s stebli, katerih so se držali napol suhi sadovi.

Videl je, da so zaklenili s ključem, zato ga ni niti iskal. Sedel je na klop ob vratih, malo pomišljal in izvlekel harmoniko iz vreče ter skoro nato zasul sadovnjake, bregove in strmine s tako veselimi melodijami, kakršnih v samostanu ni nikoli izvabil svojemu instrumentu.

Pr eden se je dobro zavedel, je stal ob njem Jurij Prevoden, edini sosed, ki je bil toliko blizu, da si ga mogel poklicati.

»Kar mislil sem, da ti godeš«, je rekel. »S poda sem videl, da si mahal mimo.«

Ferjanu je bilo nerodno, da ga je Jurij dobil, ko je godel. Očividno je vedel, da je šel v samostan, a predstavljal si ga je še vedno v stari obleki, zato se mu ni nič začudil, kakršen je že bil. Vedel je, da zna igrati.

Privzdignil je obrvi in rekel:

»Če maraš, pa poskusi!«

Jurij je kar čakal na to besedo; nataknil si je jermen na ramo in raztegnil meh, da je zasikalo. Zaigral je počasno in slovesno, kakor takrat, ko gredo svatje po nevesto. Z basom je delal zavite figure, kakršnih Ferjan ni poznal. Spet sta menjala harmoniko, da jih je tudi Ferjan poskusil. Posrečile so se mu, samo ne tako dobro kakor Juriju.

»Jutri bom prišel z mehom k vam«, je spregovoril Jurij. »Lahko bi bilo zelo veselo, če se tebi spodobi!«

»O, seveda«, je menil Ferjan in stopil očetu nasproti, ki je prišel po poti od kozolca.

»Prišel sem«, je rekel.

»Ravno prav, če misliš kositi«, se je pošalil oče. »Drug teden bomo začeli; spomladi je mraz zadržal travo, pa še ni godna.«

»Ostal ne bom...« ja začel Ferjan, a oče ga je prekinil:

»Kje imaš pa haljo? Kako da si tak?«

»Nisem hotel. Zaradi ljudi«, je odvrnil.

»Kakor veš! Z Jozeljem se boš težko pomenil, a nič se ne boj. Nisem mu še dal in če bo neroden, ne bo prej dobil, dokler ne bom peta durim pokazal.«

»Pozneje se bomo pomenili«, — je kratko zagodel Ferjan. Ni mu bilo všeč, da oče tako govori o sebi. Gotovo ga je vznemirjala smrt in prav radi tega je bil namenoma nepreviden v besedah.

Jurij se je na hitro izgubil med drevjem. Ni maral slišati resnih pogovorov.

Zvečer je prišel Jozelj domov in prigradil v hišo; ko je videl Ferjana, je utihnil; govorili so ves čas malopomembne stvari, le sestra Neža je Ferjana brez prestanka vpraševala, kako je v samostanu. Ferjan se ji je zdel tako pameten, ker je bil po svetu. Tudi v nedeljo dopoldne so previdno odgovarjali na Jozljeve besede; leta je ves čas podstavljal, da bi se že vendar lotili tistega, radi česar je prišel Ferjan domov. Brez dvoma je naredil načrt, kako bo ravnal, kajti kmetijo je hotel imeti zase, čeprav je bila tako v hribih in je bil Ferjan starejši. Čemu je pa šel od doma in drugod delal, zdaj bi pa kar sedel na posestvo. A oče je bil tako neodločen; menda ni hotel, da bi se v nedeljo pripravili, da Jozelj ni mogel nič začeti. Jezno je odšel nekam proti sosedu Goliraju...

Kmalu popoldne je prišel Jurij s harmoniko, da bi se naučil pri Ferjanu novih napevov. Nekaj časa sta igrala pod hruško... Pa je že moral veter vleči preko kmetij, da je bilo vasovalcev zmerom več. Mežnarjevi sta menda čisto slučajno prišli mimo, ker sta hoteli v gozd pod Trato po jagode. Jurij je namignil fantom, da so jih zajeli v vesel krog. Izpustili so jih šele, ko sta obljubili, da se bosta skoro vrnili in morda ne sami. Res sta prišli čez malo časa spet mimo, le da je bilo z njima kakih sedem deklet, ki sta jih dobili pri jagodah, kakor so se izgovarjale. Ferjan je opazil, da jim je Jurij opazljivo mežikal. Menda so se že dopoldne zmenili, kako bo. Iniharjeva Brigita se je na videz začudila, kakor bi ne vedela, da se je po osmih hišah, a to je bil že ves Smeči vrh, takoj sinoči razvedelo o Ferjanovem prihodu. Zjutraj so šli v dolino k maši in tako so Ferjana videli vsi, ki so bili z leve strani doline in jim je bila do Vranje skale pot skupna. Zato se je nabralo kar precej mladih ljudi. Nekateri so prišli na grič k cerkvi sv. Fortunata kar tako, ker je bila nedelja. Ko so zaslišali smeh, so se spustili na to stran.

Ferjana so v šolskih letih dražili z Brigito; pozneje sta se časih našla pri cerkvi; takrat je Ferjan v zadregi lučal kamenje čez nizki, s škodljami kriti zvonik in oponašal ptiče, ki so peli pod robom; pozneje se več let nista videla, kajti bila je mlajša in takrat še ni plesala, ko je bil Ferjan že fant. Zdaj pa je brez obotavljanja stopila k njemu in trdo stisnila njegovo mehko roko.

»Se ti dobro godi, da imaš tako belo roko?« je vprašala.

»Zrasla si in skoro te nisem poznal«, je rekel Ferjan. Nato sta umolknila in tudi drugim je bilo nerodno, ker niso vedeli, ali naj dajo Ferjanu roko ali naj kar tako stojijo in se gledajo. Rajši so previdno počakali.

Nekateri so začeli siliti v hišo z očitnim namenom, da bi malo zaplesali, drugi so postrani pogledovali Ferjana, kajti niso vedeli, ali bi bilo primerno.

»Pa stopimo v hišo«, je rekel Jozelj, ki se je vrnil. »Bomo vsaj vsi sedeli!« Jurij je zaigral koračnico in nenadoma so se vsi zganili in se s smehom pomaknili v hišo. Posedli so po širokih bukovih klopeh; Ferjan je vzel harmoniko izza omare pri durih in z Jurjem sta

zaigrala miren valček. Jurij je pripeval posamezne besede in na koncu zavriskal. Kak fant se je kar zdrznil, namršil čelo, ujel napev in zavriskal, da je šlo skozi ušesa. Nič ga ni motilo, če so se dekleta hitala. Plesal še ni nihče. Ko je Ferjan sam igral neki napev, katerega se Jurij še ni utegnil naučiti, je ta odložil harmoniko in se z mlajšo Mežnarjevo spustil po hiši. Časih je za trenutek popustil dekle, se malo sklonil in udaril zdaj z levo zdaj z desno nogo po taktu ob tla, da se je vzdignil prah.

Juriju so se takoj pridružili drugi, da so obsedeli samo oni, ki niso dobili para. Zaslišale so se zbadljivke in smeh. Med presledki so se začeli kar po vrsti obirati. Plesali so počasne in hitre, pri tem plesu so se vrteli v dvojnem koraku, da so se zadevali drug ob drugega, pri drugem so si stali pari nasproti, tleskali v dlani in se vrteli kakor je godec spreminjal napev. Ko je kak šaljivec opazil, da ga gledajo, je popustil plesalko, se prijel za klop pri peči in z obema nogama obenem počil ob tla.

Zbrali so denar za pijačo. Jozelj jim je prodal nekaj žganja. Potem šele se je veselje razbesnelo.

Kolikor se je Ferjan branil igrati, so ga vendar pripravili, da je nazadnje godel skoro neprenehoma. — Fantje so se posadili med dekleta, najprej je Jelenčeva Neža dobila fanta, ker se je spodobilo, ko je bila domača. Novi znanci so prihajali; tudi deklet je nekaj prišlo; izgovarjale so se, da so prišle k Neži v vas.

Šum je naraščal, čimbolj je lezlo sonce za hribe. Ferjan ga je užival z vso dušo. Noge so mu silile na ples; gledal je Brigito. Plesala je s težkim zagonom in nekim čustvom, kakor bi iskala, na koga naj se to noč nasloni, ker jo teži nekaj, česar ne more razodeti z besedami. Proti fantom, ki so se šele učili plesati, je bila kar prezirljivo visoka. Ferjan je dosti napevov igral po njeni želji. Kdaj pa kdaj je pristopil kak fant in poskusil igrati. Vsak je drugače ureauz napev in za vsakim so enako lahko plesali. Ko je Brigita skoro ukazala Goli-rajevevu fantu, naj zaigra, ni mogel Ferjan drugače, da je šel z njo plesat. Ni vedel, da Brigita tako dobro pleše. Pač, malo trša je bila v križu kot dolinke. Krepko jo je prijel, dekle se je prepustilo njegovim rokam in zavrtela sta se, da so ju kar gledali.

»Saj je zadnjič«, je mislil, »jutri se bom tako vrnil v samostan.«

V hiši ni bilo nobenega prostora več, kamor bi človek mogel sestiti. Staremu Jelencu so dali toliko žganja, da je omoten brbljal nerazumljive besede; Jozelj je vedel, da ne prenese nikake pijače več. Potisnil ga je v kamro in ga spravil spat. Ferjan je z Brigito sedel za mizo in zaporedoma izpil nekoliko kozarčkov, da se mu je prijetno motalo po glavi. »Svet je tako prijazen, danes kakor včeraj«, je rekel Brigiti, ki se je radi gneče morala stisniti k njemu.

Plesali so neprestano; smeh ni ponehal, postajal je nizek; govorica je bila dostikrat dvoumna, in celo čisto robato odkrita. Marsikdo je dobil od dekleta obljubo, da bo smel z njo domov. Taki so se spoznali izmed drugih; manj so pili...

Zdaj je večinoma godel Jurij; vselej, ko je za dalj časa odložil harmoniko, so dekleta zapela stare, tožeče, zaljubljene pesmi Globoko

so se vsi oddihavali, kakor bi hoteli do kraja pozabiti težo košev, v katerih so čez teden nosili gnoj in prst na robove. Drvarji so bili kar nestrpni. Še pred sončnim zahodom bi morali domov, da bi šli že zvečer do svojih kolib in nesli v nahrbtnikih hrano za ves teden. Oklevali so, dokler jih niso ostali prepričali, da bo že prepozno. Radi so se dali pregovoriti; zagnali so se vnovič v ples in s težkimi čevlji črtali dolge drse po podu, ki so ga poškopili, da se ni dvigal prah in je noga raje stekla...

Prav začudili so se, ko je Ferjan po vrsti plesal z dekleti. Razvnel se je in zavpil, da je danes njegova fantovščina in da ga poslej ne bodo več videli v tej obleki. Dekleta niso bila več v zadregi; stala so okrog njega; praviti jim je moral, koliko zaslužijo delavke v tovarnah, kako se oblačijo in kako starikave postanejo po nekaj letih...

Znoj jim je stopal na čelo; od teles je puhtela vročina; luč je slabo gorela in skoro ugasnila; takoj so odprli okna...

Brigita se je tesno pritiskala k Ferjanu. Ni mislila, da bi bil njen fant. Še malo ne. Bil ji je nekaj daljnega, kakor te čustvene pesmi, ki so jih peli; nekaj, česar nima vsak dan, a hrepeni po tem neznanem, prijetnejšem svetu. Temu krepostnemu fantu je stopila pijača v glavo. Brigita je ta trenutek pomenila zanj tisto življenje, od katerega se je prišel posloviti. Kmalu se mu bo moral za vselej odreči, a zdaj se mu še ni hotel; Brigitini svetli lasje so ga zdaj pa zdaj požgečkali po obrazu. Od blizu je gledal njene temno plave oči in čutil vonj njene polti na prsni. Začel ji je praviti vsakršne zgodbe; verno ga je poslušala, ne da bi ga čisto razumela, ker sploh ni zelo razločno govoril; zdaj pa se mu je jezik malo zatikal.

Znova so zaplesali ples z blazino. Ferjan je poljubil Brigito, da je zadonelo. Vse bolj se je odmikal od samostana. Postajalo je divje in Ferjan se je z veseljem metal v ta vrtinec. Ko je Jurij zaplesal z neko deklo meniški ples, se ni več zmenil zanj. Pred očmi se mu je zlivalo vse v nejasne podobe. Od blizu je še poznal ljudi, od daleč pa ni več razločil obrazov...

Končno so le nehali. Odprli so vsa okna, se zgnetli v vežo in kar minili po raznih potih... Ferjan je malo počakal, nato pa je stekel nenadoma za Brigito. Ni bila sama, a fant, ki je bil z njo, je videl, da je prišla Ferjana za roko; nenadoma se je izgubil po bližnjici in samotni zavriskal...

Sveži zrak je prijetno vel okoli njiju; petelini so se prvič oglašali; ko sta prišla do Brigitine hiše, je dekle potegnilo iz line ključ. Ferjan jo je vprašal, če sme z njo; zdelo se mu je, da je sklonila glavo... Začela je sezuvati čevlje, da sta se brezglasno vtihotapila v hram...

Ferjan ni bil vaju postelje in se je zbudil, ko je Brigita še spala... Od nekod sta prihajala dva glasova. Odprl je okno. Na klopici pred hišo je moral sedeti Jurij z nekim dekletom. Morda se jima ni dalo domov in sta prespala kratko urico pod kakim vezanim kozolcem, sedaj pa sta kar pred tujo hišo počivala in prepevala dolgo pesem z mnogimi kiticami, ki so pripovedovale o nuni Uršiki in fantu, ki je pod kloštrom sejal drobno deteljo. Glasova sta bila čisto enako-

merna; zateglo sta ponavljala posamezne kitice, ne da bi kdaj pela močneje...

Ferjan se je zagledal na vzhodno stran, kjer bi moralo vziti sonce. Prav nad gorami so bili oblaki zlatordeči in nebo v ozkem pasu svetlosinje. Čez ostalo nebo se je potegnila neka nedoločna svetloba, da ni vedel, ali je jasno ali oblačno. Neopazno so se pokazali dolgi svetli prsti izza vrhov in svetla dlan je nenadoma padla tudi na daljne oblake, katerih robovi so se posvetili v belkastem svitu. Dolg oblak je bil podoben mogočni ribi... Ferjan je ljubil ceremonije v samostanu in zdaj je v njih soju čakal na sonce. Pozabil je na vse drugo. Gledal je te prelivajoče se luči in zdelo se mu je, da čuje neznano godbo, ki čaka na prihod kralja. Oblaki so se užigali in predstavljal si je, kakor da sedajo na galerije zračnih višav mogočniki v pisanih oblekah in čakajo tako veličastno kakor ne čakajo nobeni mogočniki na prihod nikakega kralja. Godba mu je zvenela z glasovi zahvalnih pesmi, postajala vsak trenutek močnejša, kakor so oblaki močneje goreli v neznanih lučih. Mislil je, da se mora zdaj pa zdaj prikazati sonce, pa je od nekod pritekla še nepričakovana svetloba in oblila oblake z novo lučjo, ki se je stopnjevala do nevzdržnosti in bi moralo človeka razgnati, če se ne bi ta trenutek prikazal pod zlato ribo ogromen žareč rubin, se večal in izgubljal svoj sij; godba in luč sta ugasli, čisto sta ugasnili in sonce je vzšlo docela. Lahko si gledal vanj...

Spomnil se je, da je tako napetost doživel pred kratkim pri Brigiti. Zdaj mu ni bilo nič več zanjo, ki se je zbudila in tesno od stene strmela v njegov obraz. Pripravil se je, da bi šel.

Brigita mu je krotko rekla: »Že greš?«

Ni mogel drugače, da jo je poljubil. »Nikoli te ne bom pozabil«, je rekel. »Nikoli več ne bom prišel.«

»Vem. Mislil, da se bom pred pustom omožila!« Privzdignila je ramena in jih spustila, da so se ji prsi pod srajco napele. »K živini moram«, je zamrmrala in začela iskati obleko.

Ferjan se je odpravil po stezah proti domu. Vendar je prišel čas, da je jasno mislil o tistih stvareh, ki so mu že od včeraj ležale na duši, ne da bi jih mogel točno izraziti. Vse te ljudi, s katerimi je preživel nedeljo, je že od nekdaj poznal. Videl je, da vsak izmed njih hoče biti človek; hoče največ zraka in sonca, a pri tem se vsakdo s prirojenim veseljem oklepa življenja, iskreno ljubi in sovraži kar sam iz sebe. Spoznal je, da se ni tako ločil od tega sveta kakor je mislil. Ko ga je nekaj časa zatiral v sebi, se je vzdignila v njem z novo silo želja, da bi živel sredi teh ljudi, sredi ljudi, ki nosijo na sebi vso težo življenja in zmagujejo v njem ali mu nenadoma podležejo. Pomislil je: »Kaj, če bi se ne vrnil v samostan!«

Pri tej misli je občutil tako olajšanje, kakor da je vse v njem čakalo na to edino misel. Ponovil je sam pri sebi: »Ne bom se vrnil!«

Doma se je ostro sporekel z bratom. Zdaj mu ni bilo več na misli, da ne bi zahteval svojega deleža, kakor je prej nameraval.

Povedal je, kako se je odločil.

Oče je razprl oči in rekel: »Če bi bil meni verjel, bi ti ne bilo treba hoditi ven, ker bi notri ne bil šel. Nisi za samostan.«

»Doma ne boš«, je zavpil Jozelj. »Misliš, da je vsak dan nedelja. Ljudje bi se že jutri norčevali s teboj in z nami. Pojdi, kamor hočeš. Doma ne boš!«

Oče mu je vendar obljubil, da bo svoj delež dobil, čeprav šele po njegovi smrti. Kakor bi ga rad imel doma, da bi ga zamenjal pri delu, je vendar sprevidel, da ne more ostati. Preveč se je začel ločiti od ljudi.

Ferjan niti ni mislil, da bi ostal na Smečem vrhu. Spet je uredil culo. Meniško haljo je sklenil vrniti v samostan in povedati obenem, da ga ne bo nazaj, ker ne more. Upal je, da ga bodo razumeli... V culo je zavezal nekaj klobas, zraven je vtaknil krmelj kruha in zelenko češnjevca za na pot.

Odpravil se je spet čez pobočja in Vranje skale v dolino. Harmoniko je obesil kar čez ramo in na cesti je že premišljal, če bi malo sedel in zagodel. Počasi se je pomikal po cesti, dokler ni zaslišal nekakih glasov. Prav zdelo se mu je, da je nekdo brenkal na kitaro. Ozrl se je in zagledal visokega, rjavega cigana. Gosposko je hodil, kitaro je uprl od zgoraj na ramo, stegnil roko kolikor je mogel visoko in grede igral. Bil je bos; hlače so mu preklinjale na kolenih in mu niso segale do gležnjev.

»Ti si vesel patron«, mu je rekel Ferjan. »Lahko bi eno zaigrala.« Najbrž ga cigan ni prav dobro razumel, vendar je rekel: »Daj glas!«

Ferjan je pritiskal glasove, da je cigan uglasil strune. Naslednjo minuto sta že korakala v taktu po cesti in tekmovala s šumom reke, ki je tekla po soteski in z glasnimi žvižgi kosov, ki so peli v goščavi nad njo. Soteska se je kmalu razširila; dve grapi sta tekli v reko.

»Dobro se ujemava! Ti bi bil dober za cigana«, se je zasmel popotni tovariš. »Če greš z menoj, morava s ceste na levo, tam imamo konje.« Odlomil je leskovemu grmu vršič in ga vrgel na sredo ceste. Že prej je Ferjan videl, da je kdaj pa kdaj nehal igrati, segel v žep in vrgel smrekovo vejico na pot. Zdaj je vrgel kar tri. »Žena je še zadaj«, mu je pojasnil cigan. »Zadržala sva se v vasi, ko so odšli drugi naprej. Jaz kraj poznam, žena ga ni vajena. Torej, ali greš z menoj?«

»Le pojdi, kamor hočeš in kamor bo prišla za teboj ciganka!«

»Dobro srečo imejva!« si je voščil cigan in zavil na levo.

Ferjan je šel sam naprej. Ni več godel. Vedel je, da bo odslej naključje njegov spremljevalec. Morda se bo vrnil k svojemu prvemu gospodarju na ravnino; morda bo dobil delo v gramoznih jamah ob veliki cesti, kjer so se ustavljali ljudje iz cestnega bataljona; morda bo dobil v tovarno, da bo vse dni padal nanj siv prah in vlaga; kamor koli ga bo mikalo, bo šel. Nikoli ne bo povsem pozabil na samostan, domače strmine in Brigito, ki se bo kmalu omožila. Morda bo pa zdaj vse življenje molčeč in ne bo nikomur razodeval svojih misli. Enkrat je bil le človek, ki je več videl in drugače, kakor drugi. Zaveštno je prevzel nase težo tistega življenja, ki ga nihče ne sladi in ki ga mora nositi čisto sam. Hotel je biti močan. To mu je bilo dovolj...

PLAMEN ROŽ

JOŽE KASTELIC

*Plamen rož
žge zelenje vrtov —
neugasljiv,
mesec blede pred njim.*

*Požar me je zajel,
srce je grm goreč,
neizgorljiv,
več ne ubežim.*

*Več se ne poznam,
od znotraj sem ves prežgan,
neutešljiv,
z dotikom svet pepelim.*

*Rožni grm v prah ospem,
zelenje vrtov požgem,
nerešljiv
pekel v sebi trpim
neminljiv.*

PESEM ZA TEBE

JOŽE KASTELIC

*Naj te obišče pokoj samote,
miloba molčanja te naj prevzame,
naj te nikoli ne pušča same
v mraku sveta.*

*Pretežko je biti s seboj boj brez oddiha,
kot zvon, ki brez prestanka niha,
udarci lastni ga tepo.*

*Naj te obišče tišina, milina,
sladkost naj se družijo s teboj,
besede brez glasne vsebine,
venci glasov brez težine.*

*In ne žaluj, da ne grem s teboj —
veš, ni mogoče ...
moje srce je vroče,
mrak sám ga ne shladi.*

POGLED NA POVOJNO DRAMATIKO

VLADIMIR PAVŠIČ

Docela z druge strani in veliko svobodnejše kot omenjeni trije dramatik je obdelal problem slovenske vasi Anton Novačan, znan slovenski javnosti predvsem po svoji novelistični zbirki »Naša vas« in posebno po svoji zgodovinski drami »Herman Celjski«. Novačan je zrasel na eni strani iz našega starejšega romantičnega realizma, na drugi pa iz naše novoromantike. Njegova strast do širokih, teatralnih gest, pa spet do intimne kmečke idilike ga zelo približuje Tavčarju. Vendar, če sta se v Tavčarju neprestano borili stara romantika in stari nedosledni realizem, se v Novačanu borita novoromantika in naturalizem. Bolj kot resnico ljubi krepko frazo, za bizaren teatralen nastop žrtvuje poezijo, v obdajajočem ga življenju išče raje eksotiko kot stvarne probleme. Strast do teatralnega, pompoznega mu jemlje smisel za resnično, preprosto. In ker s teatralnostjo lažje uspeš v politiki kot v teatru, literaturi, se je Novačan res docela umaknil v politiko. Ne glede na vsa ta svojstva, ki so mu branila, da bi se brez nasiljevanja in potvarjanja s tisto notranjo predanostjo in skromnostjo resničnega umetnika poglobil v življenje, ne glede na ekscese njegovega »kraftrealizma«, pa je Novačan prvi med našimi pisatelji skušal zajeti v svoja dela nemir sodobne slovenske vasi, prvi med našimi pisatelji je prekinil z lažnivim in nespačetnim idealiziranjem kmečkih življenjskih odnosov, prvi je skušal oblikovati sodobno, resnično, ne pa staro patriarhalno slovensko vas. Seveda je skušal tudi Novačan rešiti iz razrvanosti in pavperiziranosti sodobne vasi kar moči veliko idiličnih in poetičnih motivov, kar moči mnogo vaše romantike.

Taka je tudi njegova prva in edina drama iz kmečkega življenja »Veleja« (1921), o kateri je dejal Joža Glonar, da je nekakšna skondenzirana »Naša vas«. Veleja je ženska z naravnost eksotično lepoto, velikimi strastmi, izredno občutljivo in nemirno dušo, ženska, ki je ustvarjena za veliko, svobodno, luksuzno življenje, pa jo je usoda pahnila v najbolj črno bajtarsko revščino, v kateri se nazadnje prostituira in človeško propade; v njej je nekaj nature madame Bovary, nekaj svetosti prostitutk Dostojevskega, nekaj perverzности in demonstva kake Wildeove Salome in nekaj zagrenjenosti raznih ženskih natur, ki jih je ustvarjala novoromantična literatura: najbolj sta ji v naši novejši dramatikii podobni Kraigherjeva Pepina v »Školjki« in Majcenova »Kasija«, samo da sta ti dve ženski zrasli z povsem drugim okoljem. Fran Koblar jo je karakteriziral takole: »Ženska, katere propast je povzročila okolica, vsa brez duše in srca, pokaže vso svojo silo s tem, da z grozno perspektivo zariše pot vsem tistim, ki so sodelovali pri njenem propadu, ona sama zmaguje z istimi sredstvi, kakor so oni zmagovali njo.« (DS 1926.) In kdo in kakšni so ljudje, ki so pahnili Velejo v vrtinec, v katerem se pogublja ona sama in njena okolica? Prvi med njimi je manjvredni, zalkoholizirani, impotentni Velej, njen mož, ki s svojim plahim, zami-

rajočim življenjskim ognjem ne more ogreti bohotne Velejine ženske nature. Veleja ga je pognala v svet za kruhom, odkoder se je vrnil ves bolan in uničen samo zato, da bi mogel doma v miru umreti. Drugi je Lenta, ki zavrže Velejo, kakor hitro se preobje njene velike ljubezni. Tretji je stari Bogatin, pohoten, razuzdan vaški magnat, ki izrabi Velejino revščino in jo prvi prisili, da se začne prostituirati, da naredi prvi usodni korak v propast. Četrta je njena tašča, ki Velejino lepoto prodaja, da bi rešila kos zemlje in bajtarijo, po kateri sega stari Bogatin, mati, ki prodaja in zvaža ženo svojega na smrt bolnega, jetičnega sina. Bogatin ni samo nasilen, marveč tudi osladno zapeljiv. »Lepo je na mojem griču«, pravi Veleji, »hram je na njem kakor bela megla, vrata se trdno zapirajo, okna se temno zagrinjajo. Naloži se topla peč, skuha se vino, reže se mastna gnjat. In postelja je tudi pripravljena, bela je in mehka, da bi spala kraljica v njej.« Za temi osrednjimi figurami pa se giblje vrsta drugih, ki so pozeleli Velejino lepoto in Velejino telo, vendar Novačan pokaže na sceni samo tri izmed njih: Davesa in Sibó, dva osladna, pohotna shakespeariska starca, in mladega mlinarčka Petra, čigar strast do Veleje je otroško čista in zločinska obenem: da bi se ji prikupil, sklene pahnti Bogatina z jeza v naraslo vodo.

Velejin propad povzročé najrazličnejše sile, ki pritiskajo nanjo toliko časa, dokler se jih z grozotnim obratom ne otrese in na svoj način ne zmaga nad njimi: revščina, zakon s tuberkuloznim, impotentnim Velejem, ekonomski pritisk perverznega Bogatina, dalje pa sile, ki vro iz nje same: njena bohotna ženska lepota in njena sla po življenju in ljubezni. Nad svojo revščino se maščuje tako, da se prodaja za denar, nad svojim bolnim možem tako, da ga vara z vsem in vsakomur, ki pride k njej, nad Bogatinom tako, da naščuva zaljubljenega otroka k umoru, nad zaljubljenim otrokom s tem, da ga zavaja v zločin, nad svojo lepoto se maščuje s tem, da jo za denar razdaja vsakomur, nad svojim hrepenenjem po velikih ljubezni s tem, da ga profanira s prostitucijo. Njeno maščevanje nad svetom in lastnim življenjem kaže resnično strahotne in pretresljive obrise. V Veleji je Novačan mogoče nevede poskušal posebiti dekadenco slovenske vasi: revščina, ki razjeda že osnove človečanstva, človeškega dostojanstva in morale.

Novačanova drama pa je vendarle ostala samo dobro zasnovan koncept. Obremenjuje jo mnogo, mnogo zgolj literarnega, modnega balasta, pod katerim komajda razpoznaš njeno globoko zasnovu. Ne samo, da se izgublja dialogi v prazen verbalizem, sentimentalizem, ne samo, da stilistično motijo nenadni prehodi iz naturalizmov v prazne simbole, da na mnogih mestih prodira na dan potvorjena muzika Cankarjeve dikcije, tudi zgradba same drame je zelo ohlapna in površna. Kakor upravičeno ugotavlja Wolman, bi se morala drama po svoji nujnosti zaključiti že s koncem drugega dejanja, ko se vrže Veleja v vrtinec razvrat. Poslej avtor samo ilustrira dejanje in se izgublja v praznih, nepotrebnih scenah in razvlečenih dialogih. Novačanova misel včasih resda seže v globino, a vsakikrat se znova prikaže na površju, kakor žoga, ki jo potapljaš v vodo.

Novačanu je po svoje soroden Cvetko Golar, znan slovenski gledališki publiki in publiki podeželskih odrov predvsem po svoji komediji »Vdovi Rošlinki«, ki je pred leti (okoli 1925) doživela bučen uspeh kot malokatera slovenska komedija. »Vdova Rošlinka« se je, odkar je bila mnogokrat uprizarjana v Narodnem gledališču v Ljubljani, preselila na podeželske odre, kjer je menda še danes stalno na repertoarju in zabava trško in vaško občinstvo. Rošlinka je vdova v »najboljših letih«, zdrava, obilna babnica, nabita s smehom in življenjsko silo, ki se z vso kapricioznostjo in slastjo po zadnjem ljubezenskem doživetju zatreska v rdečeličnega, šegavega kmečkega fantalina in ga z vsakovrstnimi zvijačami poskuša izpeljati svoji hčerki iz rok. Mladina jo vendarle prebrisa pretenta in uboga Rošlinka obstane osramočena in osmešena pred publiko. Seveda so zabavali publiko burleskno smešni položaji, v katere spravlja Rošlinko njena nora, goreča ljubezen, zabavalo jo je že samo nasprotje med njeno obilno pojavo in njenimi nežnimi čustvi, zabaval jo je na videz neumni in v resnici prebrisani ženin, ki tako prijetno vodi za nos staro zaljubljeno gos, najbolj pa je smeja in samopozabljenja željne Slovence navduševala brezskrbna prostodušnost, ki veje iz komedije, v kateri ni nobene osti, nobene satire, nobenih problemov, temveč sam veder smeh in glasen humor. Golarjeva komedija je bila prijeten oddih v težki brezsrčni atmosferi, ki jo je ustvarjal v literaturi in deloma že v gledališču mračni, posiljeno resnobni ekspresionizem. Kritika pa že takrat ni delila navdušenja s publiko, marveč je obsojala delo, češ da je neresno, prazno in burkasto. Fran Albrecht je pisal: »Nekoliko burkast, prešeren domislek, dramtiziran s perspektiv ljudskega teatra, notranje nebogati in nepoglobljeni, a prav preprosti in brez osladne in romantične navlake znanih dramtizacij in psevdoljudskih iger« (LZ 1925). Fr. Koblar pa je obsodil komedijo še ostreje: Golar »svojega motiva ni gledal v notranji vrednosti in ga ni razžaril v tisti komičnosti, ki gradi, ustvarja, se bori in slabo podira, ampak ga je potegnil v vsi neprekvašeni naturnosti v bučno burčnost, ob kateri resno podvomimo o popolni pisateljevi resnosti in umetniški odgovornosti«. Hvali pa njegov jezik: »ker je v Golarja prešel ljudski govor in pregovor tako, da mu v tem ni enakega pri nas, je burka hitro postala do sočnosti polna«. (DS 1925.)

Dejal sem že v začetku, da sta si Novačan in Cvetko Golar po svoje podobna. Oba predvsem odkrivata erotično, seksualno, če hočete biološko stran kmečkega življenja, v primeri z doslej obravnavanimi avtorji sta mnogo svobodnejša v izbiri in obdelavi snovi, ne poznata nikakih vzgojiteljskih, ljudsko prosvetnih nagibov, tuje jima je vsakršno moraliziranje. Novačan si je v »Veleji« prizadeval, da bi prikazal erotično strast v vseh njenih tragičnih nasprotjih in posledicah, Golar jo je skušal v »Rošlinki« naslikati v njenih najbolj komičnih, burkastih obratih in situacijah. Vendar je Novačan Velejino življenjsko tragedijo globoko zasnoval, globoko doživel, a je imel premalo moči, da bi do konca izoblikoval njeno tragično usodo, dočim je Golar Rošlinkino usodo doživel površno in plehko, enostransko, pa je zato imel dovolj spretno

roko, da je tudi iz tega bornega doživetja izoblikoval dobro, čisto zanimivo in zabavno komedijo. Golarju pa docela primanjkuje tiste zavesti, ki mora živeti globoko v mislih in srcu vsakega velikega komediografa, zavesti, da napake, okorelost, ki jo biča in ozdravlja s svojim smehom, nimajo komičnih, marveč po navadi zelo tragične osnove. Zavest, da je komika samo neka oblika človeške tragike, daje šele komediografu pravico, da piše satire in komedije, ta zavest mora biti notranji etos slehernega resničnega komediografa, satirika. Dokler nima v sebi te zavesti, so njegove komedije prazne burke, njegov posmeh nad človekom nepravilen in plehek, njegova komika primitivna in kar je glavno, umetniško neučinkovita. Brez tega globokega, intimnega razumevanja človeških slabosti bi bile Shakespeareove, Molièrove, Gogoljeve, Cankarjeve, Čehovljeve komedije prazne in brezpomembne. Tragika in komika nista dva nezdržljiva nasprotna pola, marveč prehajata druga v drugo, kakor v visokih štadijih prehajajo bolečina v slast in slast nazaj v bolečino, smeh v jok, ljubezen v sovraštvo, egoizem v altruizem, modrost v norost, genialnost v blaznost, svetost v perversnost. Zato ni čuda, da so tragiki kot Shakespeare, Kleist, Ibsen, Čehov, Cankar napisali nekaj komedij, ki prav nič ne zaostajajo za njihovimi tragedijami ali pa jih morda celo prekašajo in ni čuda, da je Molière s svojim tragičnim življenjem pisal najgenialnejše komedije.

Drugo, kar je oviralo Golarja, da bi postal komediograf, je njegovo pomanjkanje smisla za sodobnost, za kritiko obdajajoče ga resnične družbe. Dejanje njegovih komedij se vrši v »starih, dobrih časih«, kakor pravi sam avtor v opombah k tekstu. Golarju pač ni za kritiko vsega okorelega, bolnega, smešnega v neposredni resničnosti, Golar ne mara biti komediograf sodobnega življenja in družbe, ogibajoč se vseh njenih vznemirjajočih problemov se raje umika v stare, dobre čase in kmečko folkloro. Njegova edina in naivno iskrena želja je, da bi se iz vsega srca nasmejala njegova preprosta, prostodušna publika, za katero piše svoje komedije. Golar ljubi smeh zaradi smeha samega. Kdor misli, da je hotel ošvrkati in osmešiti staro zaljubljeno mater Rošlinko, se zelo moti, nasprotno, celo malce zaljubljen je vanjo in iz srca ji je hvaležen za dober motiv in za zabavo, ki nam jo pripravi s svojo zaljubljenostjo. Prav tako v »Dveh nevestah« ali v »Zapeljivki«, komedijah, ki jih je izdal za »Rošlinko«, nikakor ni hotel smešiti in na ta način ozdravljati najraznovrstnejših slabosti kmečkih značajev, marveč se je samo prostodušno poigral in pozabaval z njimi in še nekoliko hvaležen je bil kmetom za njihove smešne slabosti, saj so mu vendar pripravile toliko veselja in vedrega smeha.

Nekaj namreč ima Golar, česar tako pogrešamo pri slovenski komediografiji: sočen, veder humor, komedijsko vedrino. Kolikor mu jo je kritika očitala, mu je delala krivico. Kajti prav resnične, iskrene veselosti, smisla za komiko razpleta in komiko situacij, esprita, razposajenosti, domislekov in prebliskov, živahnosti, gibčnosti, skratka vsega tega, kar daje komediji čar vedrega optimizma, kar ustvarja komedijsko ozračje, prozornost in vedrino, vsega tega je tako bore malo v sodobnih

slovenskih komedijah. Pisci naših maloštevilnih komedij so ali preveč mrkogledi, nekoliko pozirajoči satiriki ali pa nasprotno prazni burkači. Pri enih kakor pri drugih zaman iščeš esprita in humorja. Bodoči slovenski komediograf, ki bo skušal zajeti vso problematiko slovenske družbe od lumpenproletariata in kmeta pa do najvišjih vrhov naše buržoazije, bo moral imeti poleg prečiščujoče moralne sile Cankarjeve satire tudi nekaj vedrine sicer malo pomembnih Golarjevih komedij.

Prostodušnemu Golarjevemu temperamentu, ki nam je v pesmi in prozi dal nekaj prisrčnih slik kmečke idilike in preprostosti, seveda ni ustrezala tragična snov. Njegova drama iz kmečkega življenja »Dekle z rožmarinom« (1931) se mu je dodobra ponesrečila. Manjka ji poslednega notranjega razpleta; karakterizacija oseb in obdelava je komedijska, vsa igra diši po konvencionalni folklori. Ker se je silil, da bi napisal »resno« igro, je nehote poskušal ustvariti resnobno in tragično ozračje s slutnjami, prisiljeno napetimi duševnimi stanji, osebam je montiral čisto nepotrebne strasti, kratka, poslužil se je trikov, ki se jih poslužujejo vsi slabi dramatik in psihologi. Vse to daje igri puhel in nabrekel značaj. Glavna oseba Lenka, »dekle z rožmarinom«, je ženska v zrelih letih, oblači se napol kmečko, napol gosposko, ima nezakonskega otroka in živeč v svoji bajti si vse dni ubija glavo z ljubeznijo do Mirtovega Pavleta; vendar do konca ne vemo, ali je ta ljubezen odkritosrčna, resnična, ali bi se z njo le rada izvlekla iz svoje revščine v toplo posestniško hišo. Kakor dejanje svojih komedij, tako je Golar tudi dejanje te ljudske igre potisnil če že ne v »stare, dobre čase«, pa vsaj za petdeset let nazaj v preteklost. Ta odpor do današnjega, konkretnega in aktualnega je pri Golarju pač ostanek folklorne psevdoromantike, ki se je mora dokončno otresti tudi sodobni slovenski komediograf ali dramatik.

S svojstvene in nove strani je v svojih dramatskih poizkusih skušal osvetliti kmečkega človeka France Bevk, ta najplodovitejši slovenski romanopisec, ki je nemara v zadnjih desetih, petnajstih letih produciral več kot vsi ostali prozaiki skupaj. France Bevk je eden najsijajnejših slovenskih fabulistov, pisatelj, ki mu je pisateljstvo poklic in strast, ima bogato domišljijo, širok razmah, smisel za dramatiziranje dogodkov, zna interesantno karakterizirati in izbirati svoje osebe, njegov jezik je gibčen in neprisiljeno tekoč — vendar pa so njegove povesti in romani formalno, idejno in psihološko nekoliko ohlapni. Zasedran v tradicijo našega realizma, se je učil pri evropskih romanopiscih od Walterja Scotta do Tolstoja, nekoliko so ga vznemirile tudi predvojne in povojne modne literarne struje — tako so njegovi poskusi v dramatikah koncipirani realistično in izoblikovani ekspresionistično — vendar je ustvarjal in ustvarja delo za delom vse preveč hlastno, da bi se mogel z vso notranjo predanostjo poglobiti v svoje karakterje in svoje ideje. Bevk je sijajen opisovalec dogodkov, ni pa filozof dogajanj, idejni temelji njegovih del se majejo in lomijo pod bogato težo dogodkov. Vendar ima Bevk kakor večina naših zelo produktivnih pisateljev to srečo ali nesrečo, da njegova dela še niso doživela temeljite in vsestranske kritične presoje in ocene. Na tem mestu se hočem seveda na kratko pomuditi samo ob njegovih

dramatskih poskusih, ki predstavljajo le neznamenit izrez iz njegovega celotnega dela.

Tudi Bevkova dramatika kaže podobne slabe strani kot njegova proza: vse preveč visi na fabuli in vse preplitko gre v vsebino dejanja, v jedro svojih karakterjev. V svoji enodejanki »V globini« (1922) in drami »Kajn« (1925) je skušal konfrontirati kmeta z dvema velikima silama: vojno in narodnostjo. Enodejanka »V globini« se dogaja v času svetovne vojne na fronti v zakopu ob muziki granat, topov in strojníc. V tej strahotni frontni atmosferi, prenasíčeni s krvjo, strahom pred poginom in smrtjo se odigrava mračna tragedija med dvema bratoma, kmečkima sinovoma, ki ju je vojna logika postavila v razmerje poveljujočega narednika in navadnega prostaka. Narednik izrabi svoj položaj, gre na dopust in doma nadomestuje svojega brata-prostaka pri poroki. Toda brat in vsi vojaki v zakopu slutijo, da ga ni nadomestoval le pred oltarjem, temveč tudi v postelji. Temno sovraštvo med njima se konča s strahotnim poginom celotne posadke. Varani brat Tone, ki ga je narednik poslal na smrtno nevarno stražo pred zakop, zapre vhod, tako da njega samega in vse tovariše do zadnjega razmesarijo sovražne granate. Ozračje, ki ga je ustvaril Bevk v teh prizorih: vojaki, ki se perverzno naslajajo nad usodnim ljubezenskim rivalstvom med rodnima bratoma in se v smrtni grozi znesejo nad narednikom, živalska borba teh bednih kreatur za življenje, temna značaja obeh bratov in tako dalje — vse to ozračje je nečloveško in brezupno. Bevk je prestavil dva mlada človeka iz vsakdanjih odnosov kmečkega življenja, kjer morala in navada zamejujeta presvobodno pot človeškim strastem, v svet, kjer izginjajo vse moralne pregrade. Ta zakop, kjer se porušijo vse pregrade, ki jih postavljajo posamezniki, rodbina, družba, cerkev, navada, kultura, paragrafi, kjer ostane človek samo še zver, to »globino« je Bevk uporabil kot nekako epruveto, v kateri je hotel preizkusiti najosnovnejše sestavine človeške nature. Ta globina naj bi bila nekaj simbol za tiste neraziskane globine v človeku, kjer gospodarijo brez usmiljenja le še gole človeške strasti. »Nikoli ne veš, kaj se skriva v globini človeka, kot ne veš, kaj je v sredini zemlje«, pravi eden izmed vojakov v zakopu. Vsa enodejanka pa je napisana ekspresionistično. Kakor v vseh podobnih ekspresionističnih delih, je tudi tu povečana napetost raznih strasti do neznanke višine, karakterji so reducirani na eno samo mogočno gibalno strast, preveč so poenostavljeni, da bi bili resnični. Zelo slabo je motivirano tudi sovraštvo med bratoma; tisto, kar imenujemo »usodno preteklost«, iz katere prav za prav rasejo vse tragedije med ljudmi in v ljudeh, je skoro docela zabrisano.

V »Kajnu« je Bevk konfrontiral primorskega kmeta z njegovim čutom krvne, narodne pripadnosti. Kmečka rodbina razpade in propade zaradi narodnostnega odpada starejšega sina Angela. Angelo je mlad, strasten fant otroškega, nežnega obraza, ki se z nekakšno temno, nejasno zagrenjenostjo predaja vrtincu renegatstva. Ko izve, da ga je mati spočela s tujcem nekje v Kairu, potrga zadnje vezi do svoje družine in njenega rodu ter se dokončno zveže z »onimi«: izda brata in dom, pogine

v plamenih rodne hiše, ki so jo zažgali »oni« in kamor ga je iz maščevanja zaprla njegova stara mati ter zgorela z njim vred. Drama, ki sicer nima kdo ve kakih literarnih teženj — ista enostranost v značajih kakor v omenjeni enodejanki, tehnika ljudskih iger — je pomembna predvsem kot dokument in pogumen upor proti tujemu, gospodarsko in narodnostno zaslužujočemu imperializmu. (Se nadaljuje.)

O RASTI NARODA

TONE ŠIFRER

U suda malega naroda se često drugače odločuje, kakor usoda velikih narodov, ki si jo sami kujejo. Videti je, da gesla, ki gibljejo svet in so po svojem bistvu humana, pri malem narodu kar izgube svojo naravo, dasi prav mali narodi pojmujejo človečanstvo takih gesel globlje kot veliki, kajti prav tako pojmovanje je tehtna osnova njihovega življenja.

Posebno nevesela usoda utegne zadeti tak narod kakor je slovenski, ki je pozno prišel do neke državotvornosti in se stežka otresa usodnih spominov svoje preteklosti, za katero mora priznati, da je bila često bolj majhna in borna kakor bi bilo nujno. Če diagram zgodovine kaže, da je črta uresničenih narodnih zahtev trajno pod črto možnih in življenjsko zelo važnih, potem je treba resnično premisliti, če ni struktura slovenskega naroda tisto, kar ne prenese napora, ki je potreben za tak ali drugačen cilj.

Življenje naroda se ne povzpne po nekih mističnih in neznanih zakonih, ampak se vselej dvigne in zraste v vsakršnem pogledu, če mu stoji na čelu najbolj izbrani ljudje, ki se tvorno prilagodijo heterogeni masi naroda. Seveda morajo ti izbranci zahtevati od naroda napor za uresničenje idealov, kajti napor združuje ljudi, zbližuje jih in jih oplemeniti s kultom ideala ter daje akciji posameznika desetkratno vrednost. V naporu je vrlina kohezije, ki omogoča velik zagon idej in njih končno zmago.

Izbrana družba, ki naj vodi narod, ni isto kar inteligenca, saj določa stopnjo inteligence vrsta šol in spričeval. Takoj čutimo, da je tako merilo nezadostno za presojo človeka, ki naj ga prištevamo v to družbo. Merilo šol in spričeval ima svojo vrednost za začetno presojanje ljudi. Jasno je, da duhovne, izbrane vodnike naroda predstavljajo bolj oni ljudje, ki so dokazali ne samo intelektualno, ampak tudi moralno in etično vrednost, kar se pa more izoblikovati samo v težkih prilikah, to je po bojih s težo življenja. Hitra in točna sodba, izdelana in disciplinirana volja in vztrajnost so za človeka te vrste važnejše označbe kakor intelekt, ki ostane samo privid, če ga ne krepe moralne lastnosti. Intelekt se pridobi s študijami, ki samo pomagajo razumevati življenje in formirati človeka. Študije so prav pogoj za tako formiranje.

Narodni vodniki morejo vznikniti iz različnih korenin. Najbolj razumljivo je evolucionarno prihajanje voditeljev iz vrst inteligence — to je iz vrst znanstvene aristokracije. Pod takim vodstvom je često zastopan

pojem kulture, humanosti in pravičnosti. Nemalokrat pa pride narod v stanje (in prav današnji čas živimo v njem), ko znanstvena aristokracija ne more rešiti ekonomskih, socialnih in moralnih kriz, ki zahtevajo rešitve, kajti voditelji, ki so iz inteligence nekako uradno prišli do vodstva, imajo v sebi marsikako nemoč.

Inteligenca, najsi ima kako prvenstvo v narodu ali ga nima, zahteva zase individualizem, ki je sovražnik vsake avtoritete. Kakor hitro se v času krize dvigne kdo iz znanstvene aristokracije, mu prav inteligenca odreče podporo, vsako vrednost in ga složno uniči. Nadalje ima inteligenca izredno ostro kritično merilo, kateremu se ne bi mogla odpovedati brez posebnega ponižanja. Zaradi tega tudi ne more priznati avtoritete, ker ni nobena popolna. Če pa aristokrat po izobrazbi priznava neko avtoriteto, potem se bo prej sklonil pred njo, če ni iz njegove sredine, kakor da bi popustil pred nekom, ki mu je skoro enak.

Inteligenca obvladuje življenje s specializacijo, ki more človeka v taki meri prikleniti nase, da izgubi smisel za važna narodna vprašanja, ki ne zadevajo njegove stroke. Neredka podoba naših dni je specialist, ki je izven svojega kroga čisto negotov in brezbrizen, dasi bi mu prav njegova znanost mogla globlje tolmačiti marsikatero splošno vprašanje.

Če upoštevamo, da razvit individualizem, kritično merilo in specializacija hromijo voljo, ki bi spontano šla za nekim idealom, potem je razumljivo, da vodstvo, ki prihaja iz vrst inteligence, samo v normalnih razmerah zadovoljivo rešuje svojo nalogo, v času kriz pa zamuja delo, ki ga je dolžno opraviti.

V dobah kriz mora zdrav narod zbrati vso svojo nacionalno moč brez razlike, da jih reši. Tega zbiranja sil pa ne more izvesti znanstvena aristokracija, ker ji manjkajo prirojene sposobnosti in jo ovirajo značilne lastnosti. Svetovna zgodovina pričá, da je take krize reševal v največ primerih človek, ki sploh ni pripadal modremu intelektualnemu svetu naroda ali pa se je zavestno izločil iz njega. — Mnogi narodi Evrope so po svetovni vojni reševali čisto posebne narodne krize, a rešitve niso našli slovesni akademiki, ampak delavci, bivši častniki, učitelji, zdravniki i. p., in tako stopili v zgodovinsko vrsto parvenijev in kondotjerjev, ki so često oblikovali lice Evrope in sveta, gradili države in jih razbijali in nazadnje propadali, nemalokrat zato, ker niso računali z elementi, katere bi upošteval akademik. Prihajanje te vrste ljudi do vodstva je večinoma revolucionarno in moč takih voditeljev je v tem, da znajo brez skrupuloze dojeti ideal, ga približati množicam in se tudi žrtvovati zanj. Ideal postavijo skoro v ekstrem in instinktivno vedo, da je vsako veliko dejanje ekstrem v trenutku, ko ga človek začne. Šele, ko je doseženo, se zdi povprečnim ljudem možno. Zagon takih voditeljev spremljajo lastnosti, kakršne kaže človek, ki se je povzpел iz malih razmer. Značilen je neizmeren pohlep, najsi bo po premoženju ali zemlji, značilna je želja po oblasti, ki je podobna samo pojmovanju kaplarja, ki se je dvignil nad tiste, ki jim je bil enak do včera. Diktatorske geste te vrste ljudi ovirajo rast kulture, zadržani nagoni se sprostijo, iracionalna plast dobi prevlado in pred njo sklonijo glave kritični nesmrtniki.

Tudi taki voditelji, ki očitujejo tolikšno življenjsko moč, niso pravi, kajti duhovni standard naroda pada na začetna izhodišča.

Ideale kulture, humanosti in etike bodo najbolj dvignili oni izbrani ljudje, ki bodo po naravnem življenjskem procesu izoblikovali sintezo vrednot znanstvenega in neznanstvenega sveta. Življenje je še zmerom toliko nedogmatično, da smemo tudi to pričakovati...

Če zdaj pod gornjimi vidiki pogledamo strukturo slovenskega naroda, vidimo, kakor povsod, da se svet inteligence očitno loči od sveta preprostega človeka. Ni treba poudarjati, da sta za rast naroda oba sveta enako važna. Vsakomur je jasno, da je funkcija inteligence nadvse tehtna prav zaradi vodstva, ki naj ga izoblikuje. Posebno v današnjih časih, ko se more s sredstvi vsakršne propagande spremeniti mnenje preprostega človeka, ga usmeriti v pravilno ali napačno strugo glede na celoto, se mora inteligenca (to je življenjsko nujno za Slovence) svoje funkcije zavedati in zavestno prevzemati nase njeno težo.

Zgodovina slovenskega naroda pa kaže, da je bil ob svojem času tudi preprosti človek zelo dejaven, da je čutil naravno nujno, poseči v ureditev svojih zadev. Kmečki upori, najsi bodo dolensko-hrvatski, gorenjski, tolminski ali koroški, razodevajo neko aktiviteto, silo volje in pogum, prenesti napor mnogo bolj kakor obup sužnja in zadnje nado uboge gmajne. Ta dejanja kažejo, da je bil material slovenskega ljudstva dober, da pa so sovražni in nevešči oblikovalci, ki so ga stoletja oblikovali, zatrli v njem prenekatero iskro.

Če upoštevamo, da je približno v istem 16. stoletju tudi slovenska inteligenca pošteno izvršila svoje delo, potem moremo biti prepričani, da je bilo slovensko ljudstvo, ki se je še tako malo zavedalo samega sebe, na najboljši poti, da se preoblikuje v narod in popravi zamude preteklosti. A že v tem času se je pokazala značilna slovenska ovira, namreč pomanjkanje duhovne kontinuitete in duhovne sredine, v kateri si podajajo roko generacije in kjer narodni problemi napredujejo in organsko rastejo. Tu mislim predvsem na delo o slovenstvu, ki so ga opravili protestanti v svojih predgovorih. Ker je v poznejših stoletjih odpovedala predvsem inteligenca, se je moral prerod ukvarjati približno z istimi problemi, kakor so jih formulirali že protestanti. Če je napravila romantika korak naprej, so v drugi polovici tega stoletja politično formulirali le ta gesla in spet zamudili ustvariti tako vodstvo, ki bi razumelo, da narod ne sme ostajati na mestu. Čisto na zunaj je prevzelo vodstvo naroda po nekaj desetletjih ugibanja duhovništvo, kar pomeni neko specialno in najožjo izbiro, dočim pri kulturnem ustvarjanju ne prihaja v poštev več kakor dovoljuje naravno razmerje.

V zadnjem dvajsetletju so se razčistila nekatera vprašanja, ki zadevajo narod; predvsem je treba ugotoviti, da bi svet preprostega človeka prenesel napor, ki ga zahteva ekstrem in ideal. Treba je le, da znanstveni svet izoblikuje etične izbrance v sintetičnem pomenu besede. Primer takega dela nam daje v nekem oziru češki narod.

Velik nemir lebdi nad Evropo. Vsi narodi, mali in veliki, bi radi vedeli, na čem bo slonel v bodočnosti mednarodni red. V takem času ne sme noben narod dovoliti, da njegovi izbranci ne izvrše svoje naloge.

DVE PESMI IZ NOTESA IZTRGANI

MATIJA BERDNIK

I.

Žene na oknih čakajo
Vaše misli vežem v šopke
Očem je dolg čas
Srce trka na sence
Premakni se kazalec na uri
Ljudje zapirajo duri
nebo se je spustilo na strehe

Spalnice postelje
trikotniki med zavesami
ne skrivajo igralk
sredi sobe je katafalk
na njem moja ljubezen
leži

Črne hiše
strehe jočejo
ledene sveče
tajajo
Veter veter —
vijolice že

Ne maram te pesem
utihni
Zaškripljite stative
nocoj so misli žalostne
Žalostne
Zavese oblakov
je veter razcefral
še nocoj bom iz njih
ovratnico tkal

II.

Nebo je črno.
Nad mestom
nosi metulja vihar.

Nikar
Samo kaplja je dosti
pod mano reka
črna šumi.

Prekrižala si se
plaha si
in se bojiš
v dalji je cerkev
zlat križ

Strašen piš
vetra — trepetam
in iščem
tvoje roke

joj izza oblakov
je svetlo
posijalo
namé

in vendar vse huje in huje
grmi
in most je
sredi poti
proti domu.

SVETOVNA VOJNA IN NAŠ NACIONALIZEM*

LJUDMIL HAUPTMANN

Zadnjih dvajset let se je usulo na nas Srednjeevropce med Baltskim in Sredozemskim morjem na tisoče in tisoče patriotskih govorov. Od vse te plohe sta nam ostala samo dva koncepta: eden je izredno komoden, enako poraben za vsak narod, vsako državo in vsako priliko; v njem se menjajo — po sredini, kateri je ravno namenjen, — samo imena zgodovinskih oseb in dogodkov, vse drugo je povsod in vedno isto: besede, strastne in ginjene, navdušene in navdušujoče, o slavi, junaštvu, veličanstvu in brezprimerni, prirojeni pravičnosti lastnega naroda. Drugi koncept ni tako laskav. Brez koncesij nacionalnemu samoljubju, brez neiskrenega zavijanja se popisujejo tam ne samo prijetna aktiva, temveč tudi vsa najneprijetnejša, morda celo ponižujoča pasiva, da bi se dobil točen pregled o kapitalu, s katerim se sme računati za bodočnost.

So trenutki, v katerih je na mestu prvi koncept, t. j. predvsem tedaj, ko so kocke že padle, ko ni več izbire, ko se mora s stisnjenimi očmi naprej. Ali pred odločitvijo, ko še gre za pravi cilj in najboljšo pot, takrat ni mesta patriotizmu zamaknjenih superlativov, takrat je dovoljen samo en patriotizem: patriotizem razuma, patriotizem vestnega, poštenega bilanciranja, ki razprši iluzije. Več kakor kdajkoli ga je treba v času, ko pretreseni do dna duše prisostvujemo češki tragediji in se klanjamo pred tihim veličanstvom bratskega naroda na severu. S stališča tega patriotizma in samo tega hočemo torej zdaj raziskovati, kaj je povzročilo svetovno vojno, kaj je vojna prinesla, in kaj to pomeni za naš nacionalizem.

Začnem z vprašanjem, ki je že leta 1914. zastripilo srednjeevropski problem, leta 1918. usodno vplivalo na njegovo rešitev in leta 1933. izzvalo reakcijo, ki nas je pahnila v današnji kaos. Vsi veste, da menim vprašanje, kdo je kriv svetovne vojne.

Literatura o tem polni danes velike dvorane. V njih se kopičijo debeli zborniki diplomatskih aktov iz tajnih arhivov, spomini državnikov in vojskovodij, knjige in razprave, ki razglabljajo, primerjajo, spajajo in tolmačijo te vire tako neutrudno, da eno celo dolgo življenje ni več dovolj, da bi kdo vse to prečital. In vendar, iz vse te mnogojezične in mnogobesedne znanosti, ki tehta že cente in tone, smo izvedeli samo to, kar je, kdor je hotel, vedel tudi brez nje: da so ne samo Francozi, Angleži in Rusi, ampak prav tako Nemci šli v boj z gorečo vero, da so ogroženi. Zakaj kakor je Antanta mislila, da se mora b r a n i t i, tako je tudi nemški narod — z zelo redkimi izjemami kakega Tirpitzja in sličnimi globoko verjel, da se zdaj končno zateza zanjka, ki mu jo je Antanta vrgla okoli vratu, a da jo mora presekat z mečem, ako noče, da ga zadavi. Kar se pa tiče Avstrije, bi morali biti zelo kratkega spomina, če ne bi več vedeli, da so leta

* S tem predavanjem je otvoril g. univ. prof. jubilejni cikel predavanj ob 20-letnici naše države na Ljudski univerzi v Mariboru.

1914. vsi Avstrijci brez razlik, samo z nasprotnih stališč, bili uverjeni, da Avstrija in Srbija takšni, kakršni sta, ne moreta dalje živeti druga poleg druge, da se ena mora umakniti, skratka, da borba na življenje in smrt med njima ni več vprašanje diplomacije, temveč kruta, neizprosna usoda.

Da vemo danes, hvaležni omenjeni literaturi, kaj je — recimo — Berchtold mislil 27. julija 1914. ob petih, Bethmann-Hollweg rekel ob devetih, Sazonov brzojavil ob desetih, kako je Grey ugibal ob enajstih, a Poincaré si brisal čelo opolnoči, vse to je koristno za kak zgodovinski koledar, kako zgodovinsko kroniko, to je morda tudi hvaležen predmet za film, ker je senzacionalno, navsezadnje je to najbrž celo masten zalogaj za romanopisca, ki mu je že usahnila fantazija, toda z odgovornostjo za vojno to nima več nobene zveze. Zakaj čim je nekoč javno mnenje za čistem o tem, da je država v nevarnosti, avtomatsko odpade za državnika odgovornost pred svetom in ostane edino njegova odgovornost pred domovino, da jo reši, kakor zna. S tem se pa moralno vprašanje o vojnih krivcih samo po sebi pretvarja v zgolj strokovno-znanstveno vprašanje o vzrokih zanjo.

Odločilna sta bila v tem oziru dva: angleško-nemško nasprotje in narodnostni problem v Avstriji. Za oba je 18. januar 1871., ko je bilo v Versaillesu proglašeno novo nemške cesarstvo, »dies nefastus«, črn dan. Prvič zato, ker je vrtoglava brzina, s katero je Bismarckov genij ustvaril hohenzollernsko Nemčijo, uničila duševno samostojnost habsburških Nemcev. Kajti najsi bo še toliko res, da je težko pričakovati od istega naroda, da z eno — avstrijsko — sedmino svojega mozga iznajde formulo narodnostne države, ko je šest — nemških — sedmin že objel delirij narodne države: vendar nobena rabulistika ne more ovreči dejstva, da so avstrijski Nemci kot vodilni narod v Podonavju odpovedali, ker niso razumeli, da geslo »viribus unitis« pomeni »s složnimi močmi«, a ne »s podložnimi«.

Seveda Bismarck je tu videl globlje. Nedvomno se je ogradil pred iredentizmom, ki ga je v avstrijskem parlamentu oznanjal Schönerer: glasno je poudaril, da federativna »ustava Nemške države kaže pot, po kateri Avstrija lahko pomiri politične in materialne interese, ki obstoje med vzhodno mejo rumunskega naroda in kotorskim zalivom«. Ali njegovo delo — 18. januar — je bilo močnejše celo od njegovega duha, pa je proti njegovi volji redilo Schönererja, ki je rodil Hitlerja. Obenem pa je proglasitev načelne politike »krvi in železa« pripomogla k edinemu sporazumu, ki so ga Nemci in Slovani v Avstriji složno sprejeli, t. j. k sporazumu, da nacionalno pravo ni objektivno pravo, marveč pravo močnejšega, ki sme zahtevati na Češkem, kar zavrača na Kranjskem in narobe, — po oni poljski, a tako občečloveški prislovice: »nie honorowo, no zdorowo«, »ni častno, ali mastno«.

Navzlic vsemu temu narodnostno vprašanje ne bi bilo razbilo Avstrije, da se ni izprepletlo z angleško-nemškim nasprotjem. Bismarckova vroča želja je bilo prijateljstvo, če mogoče, zveza z Angleži. Ponudil jo je 1879. Beaconsfieldu, 1889. Salisburyju; a ako tudi v

tem ni uspel, je vendar danes izven vsakega dvoma ne samo, da je bila trozveza osnovana z diskretnim sodelovanjem Angležev, ampak, da so ji ti priskočili celo na pomoč, ko so sklepali o evropski krizi leta 1887. za Avstrijo in Italijo pomorski sporazum proti Rusiji. V teh simpatijah pa jih izprva ni omajala niti nemška kolonialna politika, nasprotno, ministrski predsednik Gladstone je javno klical »božji blagoslov« na njo, ker bi Nemeč bil preko morja Angležu »zaveznik in drug na srečo človeštva«.

Žal, politika krvi in železa, s katero je Bismarck izvedel nemško edinstvo, je delovala tudi tu s svojo logiko dalje. Kajti svet, ki je videl, kako je Bismarck napadel 1864. Dansko, kako je izzval 1866. vojno z Avstrijo, kako smelo je izpremenil smisel kraljeve brzozavke iz Emsa 1870., da bi čim zanesljiveje »napravila vtis rdeče krpe na galskega bika«, ta svet se je moral vprašati z grozo, kje je nasilju konec.

Zaman je odslej Bismarck zatrjeval, da je Nemčija »saturirana«, se zaklinjal, da »je vedno pobijal misel voditi vojno zato, ker bo pozneje morebiti neizogibna«: mrličih treh vojn so ga prepili in vcepili Evropi ono večno budno nezaupanje, iz katerega se je rodil moderni militarizem, nevzdržna tekma z vse strašnejšim orožjem.

Bismarck je to tekmo še strogo omejeval na kopno. Od leta 1874. do 1888. ni gradil niti ene večje oklopnice zaradi Angležev. A če so ga vprašali, kako misli braniti kolonije, je mirno odgovoril: »Pred Metzom«, t. j. na francoski račun. Ali prav on je vendar naučil Nemce, da se izprehajajo po Evropi samo še v uniformi. Mar je čudno, da potem niso razumeli, zakaj bi se smeli voziti po morju le v civilu? Spomnimo se vendar svoje nablizje preteklosti!

Šestdeset let so Slovani v stari Avstriji mobilizirali mase z vprašanjem »Zakaj ne bi imel jaz, kar ima Nemeč?«; in vse nacionalne zgodovine to odobravajo in slavijo. Nihče torej nima pravice, da se zgraža, če so Nemci vprašali analogno: »Zakaj tudi jaz ne bi imel brodovja, ako ga imajo Francozi in Angleži?« Seveda Bismarck se je gotovo smejal naivnosti takih izlivov »zdrave ljudske pameti«. Ali njemu še do danes v Evropi ni para. Kajti kljub triumfom moderne tehnike se geniji še vedno ne proizvajajo na tekočem traku; kar se rodi, je navadno povprečnost, a ta povprečnost, katere tipična glasnika sta bila Viljem II. in Bülow, je brezskrbno prenesla pruski militarizem na morje, ne sluteč, kaj pomeni za Angleže.

Ti so že davno pred vojno živeli samo en mesec ob pridelkih domačih tal. Kar so potrebovali za ostalih enajst, so uvažali. Absolutna varnost pomorskih poti je bila torej življenjskega pomena za imperij, a ta je bila sicer zagotovljena, dokler je nemški militarizem vezal nasprotnike Angležev na kopnem, ali bila je ogrožena v onem trenutku, ko so ga Nemci razširili na morje.

Politična propaganda je kolikor mogoče prikrivala Nemcem te razloge, da ne bi razumeli angleških skrbi, in je predstavljala poslabšanje angleško-nemških odnošajev tako, kakor da bi izviralo iz umazane »kramarske zavisti«, ki ne trpi konkurenta. Londonski tednik

»Saturday Review« je storil zato nemški propagandi neprecenljivo uslugo, ko je zapisal 24. avgusta 1895 sledeče: »Mi Angleži smo doslej vedno vodili vojno s svojimi tekmeci v trgovini in prometu; a glavni naš tekmeč danes ni Francija, temveč Nemčija.« Dne 11. septembra 1897. pa je isti list izjavil še brutalneje: »Če bi Nemčija bila jutri uničena, pojutrišnjem ne bi bilo na svetu Angleža, ki ne bi bil toliko bogatejši;« zategadelj »Germaniam esse delendam«, Nemčijo je treba ubiti.

Sugestivnost nemške propagande je v teh razmerah tako narasla, da je celo Bismarck, seveda šele štiri in osemdesetletni, bolni Bismarck, odgovoril angleškemu pisatelju Whitmanu 1898., da bi se nasprotje London—Berlin dalo ublažiti samo še tedaj, ako bi Nemčija omejila svojo industrijo, a to da, žal, ni več mogoče.

Vendar ta fatalizem ni bil opravičen. Kajti vodilni možje na Angleškem so bili predalekovidni gospodarji, da ne bi vedeli, da se od bogataša več zasluži kakor od siromaka. Zato ni resnica, da so Angleži s »kramarsko zavistjo« gledali, kako se Nemci bogate. Nasprotno, glavni del svojega bogastva so Nemci pridobili na britskih tleh, kjer jih niso ovirale zaščitne carine. Statistika pa jasno dokazuje, da se je ta širokogrudnost obnesla tudi za Angleže, kajti najboljši odjemalec njihovih proizvodov je bil pred vojno poleg Indije Nemeč.

Dolgo časa so Angleži tako malo verjeli v možnost spora s svojimi bratrance na Renu, da so brez pomisleka izročili leta 1890. Bismarckovemu nasledniku, generalu Capriviju, otok Helgoland, dasi so dali s tem iz rok ključ do vseh nemških pristanišč v Severnem morju. Šele nepredviden dogodek, japonski napad na Kitajsko 1894., je popolnoma izpremenil mednarodni položaj. Zakaj to vojno so imeli za uvod v delitev neizmerne kitajskega cesarstva, a tu je hotela tudi Nemčija imeti svoj del. Kancelar, ki je stal na stališču, da je Nemčija kontinentalna država, ki mora zahvaliti Bogu, ako »ji kdo ne podari cele Afrike«, je bil pri takem poslu Viljemu II. seveda samo še napoti. Ker mu tudi v notranji politiki ni bil več všeč, je moral torej 26. oktobra 1894. dati ostavko in odstopiti svoje mesto knezu Hohenloheu, ki je bil že prestar, da bi se mogel obraniti vratolomnega diletantizma mladega vladarja. Posledica je bila, da je Caprivijev padec mnogo težje pogodil Nemčijo kakor celo Bismarckov, zakaj s 26. oktobrom 1894. ostane v nemški zgodovini za vselej združen spomin na končno zmago tudi pomorskega militarizma.

Sicer teritorialni dobiček, katerega je ta prevrat prinesel Nemcem, ni bil vznemirljiv: 1897. so dobili Kiaučou, 1899. štiri otočja v Tihem oceanu, vsega skupaj komaj 6080 km, malo več kot eno tretjino Slovenije. Tem vznemirljivejša pa je bila nemška taktika.

Nemčija ni imela političnih interesov v Transvalu; ni mu bila niti sosed. Ali ko je Anglija pritiskala na transvalske Bure, da jih pokori, jim je nemški zastopnik v Pretoriji 27. januarja 1895. jasno sporočil, da je Nemčija njih »iskreni prijatelj«. Ko so Angleži nato začudeno vprašali, kaj to pomeni, je Berlin 1. februarja kratko odgovoril, da brani »status quo«. V skladu s tem je 31. decembra, dva dni

po Jamesovem vpadu v Transval, osorno zahteval pojasniti od Londona, kaj namerava storiti? A ko so Buri premagali Jamesona, je cesar takoj 3. januarja poslal njihovemu predsedniku Krügerju brzojavno čestitko, da je odbil napad »brez pomoči prijateljskih sil«, kakor da bi bila Nemčija drugače potegnila meč.

Medtem sta se Berlin in London razšla tudi na daljnem vzhodu. Mir v Šimonosekiju 17. aprila 1895. je tam bogato nagradil Japonce za njihove zmage nad Kitajci. Angleži so že videli v mladi velesili prirodnega zaveznika proti Rusiji, ali naenkrat so zmagovalci morali vrniti skoro ves plen, ker je Rusija intervenirala, pridobivši zase poleg Francije — tudi Nemčijo.

Odkar je Caprivi odšel, ni bilo torej več stiske, v kateri se Angleži ne bi bili zadel v Nemce. Toda je ta narod res mogel tako hitro pozabiti, da je od bitke pri Trafalgaru 1805. vladal morju? Sovraštvo je vzkipelo na Angleškem, divje, maščevalno, na Nemškem pa je fantazija zanašala cesarja vedno dalje.

»Naša bodočnost je na morju!«, zavpije 18. januarja 1896. in doda prešerno: »Moja naloga je, da vrnem nemškemu narodu staro pomorsko oblast,« a vsakdo je razumel, da je to oblast hanzeatov, ki so nekdanj gospodovali od Dvine do Themse. Z enako bobnečimi besedami je cesar pozval 16. novembra 1897. svojega brata Henrika, ki se je odpravljaj z dvema križarkama na Kitajsko, naj vsakogar, če je treba, udari »z oklopljeno pestjo«, a Henrik mu je patetično odgovoril, da itak ima le eno željo »propovedovati v inozemstvu evangelij posvečene osebe Njegovega Veličanstva vsakomur, kdor to hoče slišati, in tudi onim, ki tega nočejo.« Istemu anonimu, največji islamski sili na svetu, Angležem, pa je naposled nameril tudi zagotovilo, ki ga je dal 9. novembra 1898. na Saladinovem grobu v Damasku, da se »tristo milijonov Mohamedancev« lahko zanese, »da bo nemški cesar za vse čase njihov prijatelj«. A da o smislu vse te retorike ne bi bilo nobenega dvoma, je Nemčija dala že pred Damaskom 28. marca izglasovati zakonski predlog o gradnji velikega bojnega brodovja, a po Damasku v maju 1899. odbila na prvi mirovni konferenci v Hagu tudi samo razpravo o občem razoroževanju.

Skoro dvestoletno prijateljstvo med Angleži in Prusi se je na ta način v kratki dobi od 26. oktobra 1894. do maja 1899. sprevrglo v mržnjo. Proti historičnemu pravu na svobodo morja, brez katere se je Anglija morala bati za svoj vsakdanji kruh, se je dvignilo prirodno pravo mlade Nemčije, ki je morala skrbeti za letni prirastek treh četrti milijona duš. Vsaka stranka se je torej mogla z mirno vestjo sklicevati na pravo. Samo kaj je pravo?

Ako je pravo pravica, potem je jasno, da se zanj ne mešetari, ampak se zahteva. Če ga pa ne dobiš, ima besedo sila. Naš bližnji pa, kaj se nas tiče? Fiat iustitia, pereat mundus. Ta logika je kratka in preprosta ko vojaška zapoved, to je bila logika nemškega militarizma. Ali Angleža ni vzgojila kasarna, ampak parlament. Zato je vedel, da izraz pravo krije v politiki več pojmov, da pomeni ne samo pravico, ki je nedeljiva, temveč lahko tudi interese, ki so različne

nosti: o njih se da razpravljati, o njih se je mogoče pogajati, dokler se ne doseže kompromis.

In zares! Ko je angleško-nemško nasprotje čedalje bolj razburjalo duhove, je vstal na Angleškem — Chamberlain, Joe Chamberlain, oče Nevilleov. Zavedal se je, da je »splendid isolation«, blesteča samota za Angleže, vsak dan nevarnejša. Kajti Nemec ni bil več edini, ki jim je grenil življenje: Francoz je prodiral v Afriki, Rusija v Aziji, Anglija ni mogla več ostati brez zaveznika, in Chamberlain ga je šel zdaj iskat — v Berlin. Trikrat 1898., 99., 1901., je predlagal Nemcem zvezo, 1898. ponudil kot nagrado celo že sporazum o Maroku, 1901. naposled izrecno svaril, da se bo Anglija morala pridružiti Rusiji in Franciji, ako je Nemčija ne sprejme. Ali Bülow je odbil.

Kaj je pomagalo, da je nekaj mesecev prej, 1900., enako odbil tudi rusko-francoski poziv, naj se z njima zedini proti Angležem? Videti je bilo, da Nemčija odklanja vsako obvezo samo zato, ker se noče dati zlorabiti proti nikomur; ali moglo se je z isto pravico tudi trditi, da ravna tako, ker hoče imeti svobodne roke proti vsakomur. Bismarckovi epigoni so se nadejali, da bo svet verjel prvo, ali Angleži so trdno verjeli drugo, čim je Nemčija tretjič odbila kompromis. In tako so sodobniki doživeli paradoks: medtem ko je Nemčija silila v splendid isolation, je Anglija, gospodarica ene petine cele zemlje, iz blesteče samote bežala in sklenila 1902 zvezo z Japonsko, 8. aprila 1904 entente cordiale s Francozi.

Šele zdaj je Nemčija izpregledala; vendar se zaenkrat ni ganila. Nasprotno, dasi je antanta od 8. aprila prepustila Francozom Maroko, je Bülow 12. aprila izjavil v parlamentu, da bo nemška trgovina imela le koristi, ako se tam napravi red. Viljem II. pa je 27. oktobra predložil ruskemu carju celó zvezo, ki naj bi obsegala tudi Francoze. Ali naenkrat je prišlo z novim letom do prevrata, čigar tempo je zadnji francoski poslanik v carski Rusiji, Paléologue, točno označil s sledečimi datumi: 2. januarja je v rusko-japonski vojni padel Port Artur; mesec pozneje je nemški zastopnik v Maroku službeno obvestil svojega francoskega tovariša, da angleško-francoski sporazum o Maroku Nemcev ne veže. 11. marca se je bitka pri Mukdenu končala s popolnim ruskim porazom; 20 dni pozneje je Viljem pristal v Tangeru in imel govor, v katerem je poudaril absolutno suverenost Maroka in svojo voljo, da štiti nemške interese v tej zemlji z vso svojo močjo. 27. maja je bilo uničeno celotno rusko brodovje v bitki pri Tsušimi, deset dni pozneje, 6. junija, je moral francoski minister zunanjih zadev Delcassé pred nemškimi grožnjami dati ostavko.

Nemčija je triumfirala. Politika oklopljene pesti se mu je zdela tako uspešna, da je cesar odlikoval njenega režiserja, Bülowa, s knežjim naslovom. V resnici pa je bila ta politika naravnost katastrofalna. Kajti za zapad je bilo zdaj rešeno, da je Nemec makijavelist, od katerega je pričakovati najhujše. V zvezi s tem se je začel zdaj pripravljati na Francoskem popoln duševni preobrat.

Odkar je Zola 1898. v Dreyfusovi aferi s svojim slavnim pismom »J'accuse« zahteval čiščenje v vojski, je bil francoski antimilitarizem

najboljši nemški zaveznik. Pacifistična struja je osvajala množice, potiskala idejo revanše v ozadje in narasla kmalu do tolikega idealizma, da je izsilila v parlamentu znižanje vojne službe na dve leti v najnevarnejšem trenutku, 21. marca 1905., ko je Rusija krvavela na mandžurskih bojiščih, a Nemčija že iztezala svojo roko za Marokom. Bodočnost francosko-nemških odnošajev in s tem, kakor smo izkusili, bodočnost Evrope je bila zavisna od tega, da Nemčija ne moti prostovoljnega razoroževanja francoskega duha. Ali prišlo je drugače.

Pred sto leti so Herder, Kant, Schiller in Goethe dvignili Nemce na višine kozmopolitske humanitete; pruski duh je preziran umiral v nižini. Tedaj pa je prihrumel Napoleon in ga tako dolgo brcal in bil, dokler ni zopet vstal.

Temu primeru sta zdaj sledila Viljem in Bülow. Ali Franciji je bila glava polna socialnih skrbi. Revolucionarni sindikalizem je presnel borbo iz parlamenta na cesto, začeni z »direktno akcijo«, sabotažo, štrajkom. 1907. so stavkali v rudnikih, tvornicah, na železnici; pristaniški delavci so štrajkali; stotisoči viničarjev na jugu so se vzdignili; v Narbonnu, Perpignanu, Beziersu, Montpellieru je prišlo do vojaških uporov, a ti nemiri so se nadaljevali. 1909. štrajkajo poštarji, v oktobru 1910. povzročajo paniko železničarski štrajk, a na začetku 1911. vstajajo znova viničarji, topot v Champagni.

V takih razmerah narod ni hotel niti čuti o vojni. Pacifizem je bil programska točka francoskega socializma, ki je prav sredi marokanske krize 1905. združil svoje skupine v mogočno edinstveno stranko pod vodstvom Jaurès, enega največjih borcev za mednarodno bratstvo in pomirjenje z Nemci. V istem duhu je neutrudno deloval Estournelles de Constant, diplomat, poslanec, senator in nosilec Nobelove nagrade za mir, ki je posvetil 1909. izpodbudno knjigo potrebi in možnosti francosko-nemškega sporazuma.

Ali nemški državniki so bili tako militarizirani, da niso mogli več misliti drugače kakor vojaško. Ko je Rusija podpisala 21. avgusta 1907. sporazum z Angleži, je Nemčija videla sebe samo še kot obkoljeno trdnjavo, a kancelarja kot generalštabnega oficirja, čigar naloga je »predor«. Iz te optike je sledilo zdaj samo po sebi vse drugo: da je Nemčija pristala na sodelovanje na drugi mirovni konferenci v Hagu 1907. samo, ako se ne bi razpravljalo o razoroževanju, da je odbila proti enoglasni želji dva in tridesetih držav obveznost razsodišča celo v nepolitičnih stvareh in da ni popuščala v marokanskem sporu, dokler Francozi niso žrtvovali dela svojega Konga.

Toda obroč, ki je oklepal Nemčijo, se radi tega ni razbil. Kakor se je sto let prej iz globokega ponižanja dvignil nemški ponos, tako je bilo zdaj v Franciji. Pisci velikega formata, Barres, Maurras, Peguy so vzgojili nov, svež rod: poln ognjevite vere v narod, večno skupnost živih in mrtvih pokolenj, izvir neusahljivih, prepornih sil tradicije. Od 1905. je ta nacionalizem stalno rasel, naposled se je polastil krmila, ko je njegov glasnik, Poincaré, postal 1912. predsednik vlade, 1913. predsednik republike.

(Se nadaljuje.)

MOLITEV

RIJAVEC VLADIMIR

Tiho je potrkalo. Potuhnul se je in ni odgovoril. Pa je potrkalo v drugo, ... v tretje; — vrata so zaškripala in se odprla. Ko je pokukal izza odeje, je zagledal na pragu Marijo.

Kos potice mu je prinesla na krožniku, stopila bliže in mu jo ponudila. Njene besede je preslišal, — zagledal se ji je v oči, v katerih ni čutil posmeha, in v obraz, ki se mu je zdel čudežno lep, da ni mogel odtrgati pogleda. Neskončno rad bi jo poprosil, naj ostane še hip tu v sobi, pri njem, — a prošnja mu je zamrla v grlu ... Zakaj užaliti bitje, ki mu je prineslo trenutek sreče!

Menda je uganila njegovo misel: primaknila je stolico k postelji in se vsedla; krožnik s potico je pustila na mizi. Z roko si je šla prek čela, si popravila lase, ki so ji ušli nanje. Ko jo je dvignila, je vztrepetal, da si ne bi odnesla z lica smehljaja, ki je počival tam ... Mar bi bila okamenela, kakršna je vstopila!! Čutil se je srečnega, dokler se ni zganila, — vsak njen gib pa ga je vznemiril, sam ni vedel zakaj!

Prav nič ga ni motilo, da je molčala, — še hvaležen ji je bil, da je ... Ne bi ji mogel odgovarjati: bolel ga je jezik. Ponoči, ko ga je vrglo, si ga je razgrizel ... In potica! Še dolgo je ne bo smel okusiti! — Da bi se žalostil zaradi tega? — Kako bi se mogel ob veselju, da so se ga spomnili, — da se ga je spomnil nekdo drugi, ne le teta Agata, ... in to danes, ko so peli zunaj velikonočni zvonovi in je cvela pomlad?!

... Od takrat ga je spremljal njen obraz povsod, ni ga mogel pozabiti. Sanjal je o njem, — ga videl, kadar je klečal s teto pred razpelom ali pozneje s starcem pred očrnelo Madonino podobo, ki so se z njo poigravali živahni odsevi iz kamina in je bilo kdaj pa kdaj videti, kakor bi mrtva slika oživel, — ga iskal, ko mu je bilo težko, a se ni mogel potožiti nikomur, ker je vedel, da ga ne bi razumeli, ... da bi se mu smejali kot so se mu vedno. Takrat ga je iskal, se pogovarjal z njim, ... mu razgrnil vso svojo bolno dušo.

Zakaj me je udaril?

Teta Agata ni nikdar lepo govorila o njegovem očetu ... Se je kdaj pokrižal, je kdaj stopil v cerkev, ... je kdaj molil??... In na tisto ni mogla pozabiti, da je nekoč v gneči, ki je nastala pred vhodom v rudnik, kamor so jim zaprli pot, pobral kamen ter ga zagnal, ... kamen pa je priletel v razpelo. — Noben greh ne ostane nekaznovan, — tudi ta ni! Maščeval se je na njem, na Janu.

Zakaj na meni? Kaj sem mu storil?

Klečal je ob teti, ki je s sklenjenimi rokami, z upognjeno glavo molila naprej, in ji odgovarjal tiho, zasanjano. Njegove misli so bile drugje. Ni se mogel zbrati; — besede, ki jih je izgovarjal, so mu zvenele prazno, brezizrazno, ... niso se mu zdele prave. Često ga je prišlo, da bi zakričal nekaj čisto drugega, ... da bi izlil težnje v novo molitev, ... drugačno, ... svojo. — Nemara bi mu potem odleglo, ... tudi breme bi mu bilo laže, mnogo laže, — nikogar več ne bi pogrešal in bi mu bilo

vseeno, če bi se smejali njegovi pohabljenosti kot se niso enkrat. Da bi molil po svoje in bi bila ta molitev drugačna, — da bi bila morda brez besed.

»Si zaspal?«, ga je dregnila teta.

»Ne,« se je zdramil in odkimal.

»No, ... in molitev?«

»Saj bom! — Sveta Marija, mati božja ... «

Zunaj se je vlegel mrak — se plazil po strehah, jih objemal in požiral, — pohotno, poželjivo, brezuspešno napadal obcestne svetilke; niso ga pustile k sebi. V molitev se je mešalo kričanje in smeh otrok, ki so se igrali na dvorišču.

»Zakaj je vrgel oče kamen,« je želel izvedeti, ko sta stala pred razpelom. — »Ga je vrgel nalašč — —?«

»Kaj vem ... Menda ne ... «

»Čemu potem trpim ... in nosim kazen? ... Namesto njega, namesto očeta?« — Ni izgovoril. Teta bi spet kričala — in vprašanje je bilo težko, ogromno, da se ga je ustrašil.

Namesto očeta torej! — — Počasi ga je zasovražil ... in druge tudi. Le sem in tja se je vprašal, če mu morda ne dela krivice, — očetu namreč, — saj je mogoče, da se je teta motila, ... da ga je sodila krivo in so ga sodili krivo tudi drugi, ... metali blato nanj, ga bičali s sleherno besedo kot so njega nešteto krat ... Lahko, da je bil dober, — najboljši, — a ga niso razumeli, ker je mislil po svoje, ... molil po svoje. Da, včasih mu je prišlo tako.

Otrokom v hiši se je umikal, nikoli se ni igral z njimi. Čutil se je starejšega, ... sto let starejšega od njih. Rajši je kam pobegnil in ostajal sam cele popoldneve. Mrak mu je prinašal zadovoljstvo, ... sploh ga je ljubil in temo tudi. Varnega se je čutil v njegovem okrilju, ... enakega drugim. Na podstrešju ga ni manjkalo. Vsedel se je v kot ob dimniku, stisnil kolena k sebi, jih objel ter zasanjal; — — teta ga je često zaman klicala in ga iskala. — Po navadi je bil miren, — le kadar ga je obsedlo, je razbil, kar mu je prišlo v roke. — Na hodniku je ujel mlado mačko, jo stisnil k zidu in ji stopil z nogo za vrat. Njenega vreščanja še slišal ni, — — saj ni tudi njegovega nikoli nihče. Tolkel jo je s peto po glavi, ... prav tedaj so se odprla vrata tam čisto na koncu. Na hodnik je stopil starec.

»Glej, grbavca, kaj mi je napravil!« — Zagnal se je nadenj in zamahnil s palico, da je Jana še drugi dan bolelo, kamor je padla ...

... Potrkala je Marija in mu prinesla na krožniku potice. Njen obraz je bil tedaj čudežno lep, oči tudi, v njih ni bilo posmeha. Ni ga bilo, čeprav je kot drugi vedela, da je pohabljen, bolan, ... da se mu smejejo vsi, včasih še teta Agata. ... Čudežno lepe oči in obraz, da ga ni mogel pozabiti nikoli, ... ali pa se mu je začrtal tako globoko, ker se je ona edina spomnila nanj, kdo ve. Ni ga mogel pozabiti in se je zatekal k njemu, kadar mu je bilo težko.

Ko je teta umrla, ni tožil ne jokal. Ni ga bolelo, da ga je zapustila, ... saj ni bil več sam: Marijin obraz ga je spremljal vedno, povsod, ... in je bil najlepši zvečer v mraku, ... v temi, v poigravajočih se

odsevih iz kamina, ko je klečal s starcem pred Madonino podobo, mu odgovarjal ter občudoval obraz na sliki, ki je bil na trenutke enak onemu, ... onemu, ki je živel v njem.

Starec je molil, se trkal na prsi. Kadar je pokleknil in sklonil brezlaso glavo, je bil videti nebogljen, ubog, majhen, pohabljen kot on, Jan. V tem sta si bila podobna. Tudi ni nihče v hiši mislil nanju, vsi so ju sovražili — starca nemara še bolj kakor njega.

... A Marija? ... Ne, Marija ne! Njene oči so prelepe, da bi se smela prikraati vanje grda misel! ... Toda le Marija ...

... Spet je potrkalo, spet je vstopila. — Čemu neki? Ničesar ni nosila v rokah, ne krožnika ne potice. Niti se ni obrnila k njemu, — k starcu je stopila. In pokleknila predenj.

Starec si je gladil snežnobelo bradico ter se smehljaj. Jan ni še nikdar videl tolike blaženosti na njegovem obrazu, ... še nikdar, ... niti takrat ne, ko se mu je zdel srečen in zadovoljen — ko sta klečala in molila pred ikono. — Tudi drugače se je spremenil: zrastel je, ... večji, močnejši, mogočnejši je bil videti.

»Izgubi se!« — Grbavec je prestrašeno odskočil. Zunaj pred vrati se je zbral in prisluhnil; postal je radoveden, kaj se godi v sobi. Pa je razločeval le Marijin jok in ostre, sekane, jezne starčeve besede, ki se jih je izlila cela ploha. — Tresel se je po vsem telesu kot da so namenjene njemu in sklonil glavo, pričakujoč vsak čas udarca. — Tu, prav tu je skočil nekoč starec nadenj... takrat, ko mu je ubil mačko ...

Pogovor v sobi je utihnil, Janu je odleglo. V temo na hodniku je planilo malo svetlobe, — pogled se mu je ustavil na zasolzenem obrazu Marijinem. — Zakaj zasolzenem?... O takem ni sanjal nikoli, — v njem je živel srečen in lep, ... čudežno lep.

Ni se ustavljal ob vprašanju, kaj je prosila starca; — nekaj ga je prav gotovo. Klečala je pred njim. Klečala ... Vajen je bil klečati pred razpelom in sedaj pred podobo tam v kotu ob kaminu, — še nikoli ni videl, da bi klečal človek pred človekom. — In če je tudi to mogoče, potem bi bil moral starec poklekniti pred njo, ... oba bi morala poklekniti, ... vsi!! Tako je govorilo v njem.

Starec je stal ob oknu, ni se zganil. Še vedno se mu je zdel neznansko velik, mogočen.

»Si ti, grbavec?«, se je obrnil sunkoma, ko je zaslišal rožljanje ob kaminu.

Jana je beseda spekla. Stresel se je; — malo črne tekočine je ušlo čez rob skodelice na krožnik pod njo.

»Ti je zamrznil jezik? — Poglej!«, je pokazal kapljo, ki se je nabrala na spodnjem robu. Nekaj časa je držal skodelico dvignjeno, ... potem je zamahnil z njo in pljusknil kavo grbavcu v obraz. — »Za drugič!«

Jan se je potuhnil, da mu je še bolj izstopila grba, in se obrisal z rokavom. Starca, ki je upihnil umazano petrolejko na mizi in pokleknil pred sveto podobo, ni spustil z oči. — Tudi on si je zaželel molitve. Ne take, — svoje. Sestavljene iz drugih besed, — nemara celo brez njih. — Te, ki jo sedaj mrmra starec, nikoli več!! — Da ni njegov oče molil? — Morda pa je, — a je molil drugače kakor tisti, ki so ga

sodili, — drugače kakor teta Agata in starec tam v kotu, ... drugače in drugje.

... A povest o razpelu, ki je kamen priletel vanj — —?

Popravlil je ogenj v kaminu. Z burkljami je dregnil v drva, da je zaprasketalo in so bušnile iskre. — In Marija? — Kako moli ona?

Odsevi so se lovili po sobi, — jo toliko razsvetljevali, da je brez težave razločil vse ... Tiho je stopil za hrbet starcu, ki se še ni nehal priklanjati. Zastudil se mu je kot še nikoli do tedaj in želja, da bi ga za vedno izgubil z vida, ... da bi ostal sam v sobi in v temi ter da bi lahko nemoteno molil, — molil po svoje, — ga je prevzela vsega. — Dvignil je pogled na ikono. Žarki so skakali po njej; — Madonin obraz je kdaj pa kdaj oživel. Prijetne božajoče oči so gledale nanj. Dve solzi sta se zaiskrili v njih, se utrnili in kot dva bisera spolzeli po licih.

V ušesih mu je zašumelo, — vedno mu je malo prej, preden ga je vrgla božjast, — neznane roke so ga začele daviti. Pred sabo je videl le golo glavo starčevo in je zmogel še toliko moči, da je dvignil roko, v kateri je držal burklje, ter krepko zamahnil.

SEPTEMBRSKI ZAPISKI V PRAGI

OTON BERKOPEC

10. IX.

V očeh smo si vsi podobni —
žalost in mrzli nasmeh
nas družijo v družino.
Vsi hitimo in se trudimo
za srečo hiše.

Sosed trde črke piše,
letino nam hoče vzeti.

Ograje naših vrtov,
ali boste vzdržale
hude misli soseda —
Ali bo treba zopet krvi,
toliko krvi,
da mejaš spozna, kako je grdo
po tuji letini streči,
po hiši
in po življenju dobrih ljudi.

V očeh smo si vsi podobni,
v srcih in v dušah tudi.
Ne zamudi, sodrug,
ko nas bo poklical župan naše družine.

OBLAK

Solnce je zatonilo za střešoviško cerkvijo. Mogočen spomenik na hribu, črn svetilnik na rdečem morju. Za njim oblački — čudne barke plavajo.

Slonim na oknu. Nekje v podstrešni sobi joče pesem. Večer jo kliče, na nebu barke jader nimajo.

Postoj, oblaček! Kako, odkod? Poznam Te. Nevidna roka se je pograbila s tabo. Neznani Geograf te kaže svetu.

Ecce homo!

Č S R.

Srce Evrope, kaj si jim zakrivilo? Svobodo ljubiš, pesem.

Nikogar nisi še hote užalilo, ljudem si le visoke vzore dalo. Za vse, kar ti zavidajo, si kri prejilo.

Iz tvojega trpljenja in ponižanja so mesta rasla, iz tvoje bolečine so tkane melodije Smetane, Dvořáka, Suka. —

* * *

Večer je. Ljudje so se poskrili po domovih.

V podstrešni sobi mati spravlja otroka pod odejo. Nad njim se sklanja in drhti. Roke k molitvi sklepa?

Ne, ni križa več na steni, na žeblju ne visi več Krist, od včeraj plinska maska. Za otroka pod odejo —

Kaj smo jim zakrivali . . .

* * *

Na Petřín več ne hodiva.

Ljubezni tajno šepetanje je utihnilo. Klopice prazne. Myslbekov Mácha nima rož.

Nad njim kanonov mrzla žrela čakajo letal sovražnika.

Po sredi mesta Vltava.

Na Vyšehradu Smetana.

Kako ti bo, ko te pozdravijo topovi, namesto tajne pesmi Vltave . . .

* * *

Požrešnost, zloba in zavist, laži in grožnje. Tisoči letal, topov, strupeni plini. V lastni hiši izdajalci, ki čakajo trenutka. Prijatelji, ki se boje besede moške. Ves svet, res, ves svet je proti nam?

Sinovi Václava, Husa, Žižke, Komenskega, Havlička, Masaryka, odrasli v pesmi Smetane, Dvořáka, Suka, na platnih Aleša, Manesa oblikovani, v verzih Nerude, Vrchlickega, Čeha in Bezručá občuteni, z besedo in dletom poveličani —

Evropa 1938. leta je v silni zadregi.

Še niso popravljene katedrale izza velike vojne. Še niso zasuti strelski jarki, še niso zaceljene rane očetov, mater, otrok in že hoče vnovič požigati, rušiti, klati. Sama sebi hoče zabosti v srce bajonet.

* * *

»Kde domov můj«, kje dom je moj?

Po nebu plava oblaček, zapad gori.

Nevidna roka ga je izoblikovala, nevidna roka ga pelje po rdečem morju.

Glej ga, prijatelj, kakor oljkin list je.

Pozdravljeno junaško srce Evrope!

Na tebi se grejejo milijoni poštenih in dobrih ljudi,
ki nočejo vojne, klanja, požigov,
ki hočejo mir, svobodo, red in napredek,
ki ljubijo ljudi —

Tu dom je moj.

Kadar bo treba, bomo umirali zanj.

MOBILIZACIJA

Motorje so prebudili iz spanja

in tisoče oči kasarn.

Avtomobili pod težkim tovorom ječe.

Ulice

in hiše trepetajo.

Koraki vojakov so trdi,

vso noč se vali sprevod.

Temá, temá —

Okna so odprta.

Bela roka cvetje trosi,

motorji preko njih.

Zjutraj boste že na meji.

V sobi nad mano je zajokal otrok,
glave so se poskrile.

Reflektor je zabodel nož v oblake,
srebro v črnino išče.

Nocoj — ne, ne,

morda jutri —

Na steni maska visi,

ne, saj še sirena ne ječi.

C P O

Šipe prelepitate s papirnatimi pasovi.

Na okna črne zavese.

Niti žarek luči ne sme v noč.

Otroci in žene kopljejo jarke
na travnikih in drevoredih.

Na rokah trakovi beli

s C P O.

Od večera do jutra

se vrstijo straže

pred domovi:

na rokah trakovi beli

s C P O.

(CPO = Civilna protiletalska obramba.)

30. IX.

Mesto na Vltavi, ponos in up slehernega slovanskega človeka, je žalostno. Tako žalostno in tako potrto kakor lastavica, ki brezmočno gleda, kako raznašajo gnezdo, ki si ga je zgradila s pesmijo in z vero v sončne dni.

* * *

Praga! Pred tremi meseci so vriskale ulice, v cvetju in v zastavah so pela srca stotisočev, ki so si obljubljala zvestobo in bratstvo, srca stotisočev poštenih evropskih ljudi, ki so se veselila uspeha v plemeniti tekmi duha, ki triumfira nad senco človeštva.

Tudi ti si bil med njimi, prijatelj v dalji, še sedaj ti lebdi pred očmi Praga — vsa v soncu, kakršno si videl s Hradčan, z nabrežja, od muzeja, s Petřína. V ušesih ti še zveni pesem ulic, srce je še nemirno od veličastja zgodovinskih spomenikov, od govornice mesta, ki so ga stoletja gradila in mu dajala pečat najplemenitejšega drhtenja svojega časa.

Skloni glavo, prijatelj, tvoji ljubezni so storili strašno krivico. Mesto na Vltavi, zlata Praga, je kakor vdova, narod njen je bil prevaran in izdan.

V noči iz 29. na 30. septembra, pet minut po dvanajsti uri, je bila podpisana pogodba. Narod, ki je vse svoje sile posvetil ideji pravice, resnice, poštenosti, — narod, ki je po Husu, Komenskem in Masaryku oznanjal ljubezen, vero v človeka, so grdo prevarili.

* * *

Zemljevid Evrope se je v letu 1938. že drugič spremenil.
Samoodločba narodov!

Stoletja je živel narod pod Krkonoši, šumavo — v slogi in ljubezni, nihče ga ni motil v govornici, v pesmi, pri delu.

Srečen je kmet oral brazdo, delavec v tovarni služil stroju in mislil na družino, sosed je soseda spoštoval in ljubil, mejaša sta se gostila z dobro besedo. Pa je nekdo zasejal v brazdc namesto zrnja sovraštvo. Vzknilo je in se naglo razraslo kakor vsaka grda stvar in vrglo težko senco.

* * *

Evropa se je zbala in drugič spremenila svoj zemljevid.

NAD EVROPO SE SKLANJA JESENSKO NEBO

Bili smo okno —
Skozi nas je vzhod občudoval zapad.
Evropi grozi propast —
v napad, v napad.
Pokorno javljamo,
Francija, Anglija,
v šestih urah 2 milijona ljudi —
skozi nas gleda vzhod na zapad.

V štirih urah
štirje možje —
tehtnica,
vojna in mir sta uteži,
zemljevid,
pero in podpis.
Milijon ljudi,
tisoče km²
po znižani ceni.

Šipe so zajokale —
pobalinski kamen,
zapad, zapad.
Severni smeh reže v kosti
huje kot glad.
Armade sklonjenih glav.
Zbogom goré,
izviri Vltave.

Ulice Pariza, Londona
veter pometa,
raztrgano vero odnaša,
besedo.

Severni smeh reže v kosti
huje kot glad.

Zbogom zapad —
dva milijona ljudi
stiska žerjavko v pesteh,
nikdar ne vprašuj več
Evropa
po teh očeh...

Zopet bomo okno —
Ko zaleskeče v njem krvavordeč odsev
zahajajočega sonca,
ko bo gorel zapad,
ne trobi, Evropa, v napad.

Koliko src si opeharila
za vero in ljubezen —
Izviri Vltave
v simfoniji Smetane.
Pod Šumavo je narod onemel,
pod Karavankami sklonil glavo.
Nad Evropo se sklanja
jesensko nebo.

ROMAIN ROLLAND*

VERA ŠERMAZANOVA

P oiskati svoje mesto v življenju, sprejeti tisti delež, ki pripada vsakomur v življenjskem procesu, dognati svoj odnos do sveta in svojo nalogo v njem, to je osnovno življenjsko vprašanje slehernega človeka. V našem času, ko so družbena in idejna nasprotja tako zelo zaostrena, je postala jasna življenjska opredelitev neogibna nujnost ter je stopila v ospredje osebne problematike vsakega posameznika. Vendar niso redki ljudje, ki na vprašanje o svoji odločitvi ne najdejo odgovora, tako zlasti tisti profesionalci in amaterji kulture in duha, ki jih označujemo s pojmom intelektualcev. Položaj intelektualca ni bil še nikoli tako nejasen kakor dandanes, ko se je znašel v mrtvem, nezavarovanem prostoru med frontami, na katere se deli sodobni svet. Izkoreninjenost, omahljivost in zaslepljenost, ki so posledica nejasnosti intelektualčevega položaja, nedoločenosti njegove razredne pripadnosti in torej tudi njegovih interesov, mu pogosto jemljejo možnost, postati aktiven soudeleženeц in tvorec življenja. V bistvu gre za star problem odnosa med individuum in skupnostjo; toda ravno dandanašnji, ko zahteva kolektiv od posameznika vedno večje koncesije, je človeku, kakršen je intelektualcev, to

* Romain Rolland je eden redkih francoskih književnikov, ki je v minulih dneh javno izpovedal, kaj očita vest Franciji. (Op. ur.)

razmerje čedalje težje urediti. Intelektualec, kakor si ga po navadi predstavljamo, je po svoji psihologiji in mentaliteti individualist. Težko se odpove svoji notranji svobodi, pa čeprav je večkrat le navidezna. Ima se za varuha kulture in duhovnih vrednot pred civilizacijo, pred profano množico. Tak človek se pogostoma nagiba k podcenjevanju vsakdanjih vprašanj in nalog, posebej tistih, katerih ostrine ne čuti neposredno in dejansko na samem sebi. Dostikrat čuti dokončno opredelitev le kot izgubo osebne svobode, kot odpoved lastnemu presojanju. Realno življenje mu pa neusmiljeno kaže potrebo čisto konkretnega boja, ki vselej ne izbira sredstev. In prav ta »neizbirčnost« dejanskega življenja je tisto, kar najbolj odbija intelektualca, človeka, ki se krčevito oklepa moralnih maksim, katere vidi pogostoma poteptane. Iz tega duševnega stanja se rode pogosti konflikti, ki le otežkočajo vraščanje posameznika v življenjski, to se pravi družbeni proces.

I.

Produkt notranjih bojev, ki jih doživlja sodobni intelektualec, je delo Romaina Rollanda, tega intelektualca par excellence, človeka, ki je dolgo iskal in se boril, preden je našel svojo pot, in ki je zgodovino svojih bojev upodobil v različnih usodah na tisočerihih straneh svojega obsežnega dela od Oliviera v »Jeanu Cristophu« do Marca, drugega junaka »L'Âme enchantée«. Problematika sodobnega zapadno-evropskega intelektualca je rdeča nit, ki se vleče skozi vse njegovo delo od njegovih dram (Tragédies de la Foi: »St. Louis«, »Aërt«; Théâtre de la Révolution: »Le 14 Juillet«, »Danton«, »Les Loups«, »Le triomphe de la Raison«; »Le temps viendra«) preko biografij (Vies des hommes illustres), preko »Jeana Christoph« in romana »Clerambault«, preko protivojnih člankov in satire »Liluli« vse do »L'Âme enchantée« in njegovih številnih esejev. V vrsti teh del stoje zase edinole spisi s področja zgodovine glasbe, roman »Colas Breugnon« in lirično nežna novela »Pierre et Luce«. Kajti čeprav zajema pisatelj snov svojih dram iz zgodovine, rešuje v njih vseskozi sodobne probleme in so tudi pisane za sodobnike.

Kakor je zorel pisatelj in kakor se je čedalje jasneje usmerjal, tako so se tudi bližali smotru njegovi junaki. Dejali bi, da so skoraj vsa dela Romaina Rollanda, zlasti pa oba cikla romanov: »Jean Christophe« in »L'Âme enchantée«, en sam dnevnik razvoja intelektualčeve opredelitve v sodobnem svetu in tragedij, ki pogostoma spremljajo ta razvoj. Zunanji svet je okvir notranje borbe, ki jo doživlja evropski intelektualec dveh generacij, katere je opisal Rolland, prvo s svojimi vrstniki Olivierom, Julienom Davyjem in Clerambaultom (razdobje, ki obsega nekako leta 1890—1918), in drugo, povojno generacijo z Marcom. Pred obe generaciji se postavljajo posebni problemi, življenje se spreminja in teče svojo večno pot, Rolland pa registrira dogodke in razpoloženja. Kakor občutljiv barometer je, ki mu ne uide noben drhtljaj evropske duhovne in politične atmosfere. Umetnost in vojna, brezposelnost in žensko gibanje, vsa vprašanja, ki razburjajo sodobnega človeka kot posameznika ali kot del skupnosti, vse to dogajanje poslednjih desetletij je našlo v njem svoj

odmev. Rolland ne gre s prezirom mimo stvari in pojavov, pa naj so na videz še tako neznatni. Zakaj njemu je življenje pomembno in zanimivo v vsej svoji širini, v velikih in majhnih rečeh. Zato mu tudi ne moremo očitati enostranosti, čeprav stoji v središču skoro vseh njegovih del isti problem. Pozornost, ki jo posveča vprašanjem, ki vznemirjajo sodobnega intelektualca, je le posledica globokega doživetja, močne osebne prizadetosti in zato ne učinkuje monotono. Prav zaradi te pozornosti za človekov notranji boj, ki spremlja njegovo iskanje prave življenjske smeri, zavoljo pozornosti, ki jo v tolikšni meri srečamo pri malokaterem pisatelju, nam je Rolland tako zanimiv in pomemben kot mislec in pisatelj.

V tej njegovi usmerjenosti pa se najbrže tudi skriva vzrok dejstva, da je Romain Rolland mnogo bolj pedagog in mislec kakor pa čist umetnik. Kot izrazito ideološka narava (skoraj bi ga lahko imenovali moralista) gleda tudi dogajanje v svetu. Medtem ko se večina pisateljev ukvarja bodisi z umetnikovim razmerjem do sveta in obravnava umetnika (včasih tudi umetnika-bohema) kot izjemnega človeka, bodisi ima v mislih človeka nasploh, gre Rollandu jasno in preprosto za določen tip človeka, za intelektualca. Ta je zanj navaden član človeške družbe, ki ga pred drugimi ljudmi odlikuje zgolj njegova globlja kultura, torej njegova krepkejša zavest o dogajanju v sebi in v življenju, in na katerem leži potemtakem tudi večja odgovornost. Ta ugotovitev bi utegnila presenetiti, saj gre za pisatelja, ki je napisal deset knjig obsegajoč ciklus o ustvarjajočem umetniku in glasbeniku Jeanu Christophu. Ali natančnejša presoja tega dela bi pokazala, da taka trditev ni paradoksalna. Dejstvo, da je Jean Christophe umetnik, ga ne osvobaja navadnih dolžnosti navadnega človeka. Umetniško ustvarjanje zanj ni privilegij, temveč dolžnost. Poglavitno je delo kot življenjska funkcija. Umetniku je naložena le večja odgovornost, kajti tudi njegove možnosti so večje. Ravno v okoliščini, da doživlja umetnik življenjsko resničnost intenzivneje in jo tudi sam oblikuje, hkrati pa v dejstvu, da močneje občuti tudi skušnjave po umiku iz borbe — prav v tem lahko iščemo odgovor na problematiko Jeana Christophu. Večkrat imamo vtis, da pojmuje Romain Rolland umetnost le kot funkcijo, kot delo, ki ga prispeva človek k splošnemu prizadevanju za skupen smoter — za boljše in srečnejše človeštvo. Tega vtisa ne more zbrisati niti nekakšno mistično občutje umetniškega ustvarjanja, ki se mu malone čudimo na nekaterih mestih »Jeana Christophu«, na pr. v začetku romana, ko sliši otrok zvoke neke skrivnostne simfonije, ki so neke vrste simbolna napoved Christophove usode; tak je tudi konec IX. knjige, ki ima simboličen naslov »Le buisson ardent«, v katerem opisuje pisatelj Christophovo vstajenje iz duševne potlačенosti in neko opojno radost do ustvarjanja, ki jo doživlja v burni noči v izgubljeni vasici sredi švicarskih gora.

Kljub temu pa bi bilo napačno misliti, da umetniški problemi kot taki Rollanda ne zanimajo. Tem je posvetil precej strani, zlasti v IV. knjigi »Jeana Christophu« (»La révolte«), v kateri opisuje Christophov boj za novo glasbo, in pa v V. knjigi (»Foire sur la place«), v kateri

razkrinkava hinavščino, površnost in pozerstvo, ki je prevladovalo v takratni francoski literaturi in umetnosti sploh. Ali ta vprašanja za Rollanda ne obstoje nikoli sama po sebi in suverena, temveč so mu le del ostalih življenjskih vprašanj. Rollandu ni predvsem važen »kako«, ampak »kaj«. To opazamo tudi v številnih esejih, v katerih ni Rollandova analiza umetniških osebnosti in pojavov nikdar izključno estetska, kajti pri umetniku ga vselej bolj zanima njegova idejna, človeška vsebina kakor pa estetska stran njegovega dela. Merilo ni »lepo«, marveč »dobro«. Navzlic temu Rolland nikakor ni grob utilitarist, marveč kvečjemu vzgojitelj. Že kot zelo mlad človek in vnet tolstojanec je bral Tolstojevo obsodbo umetnosti, ki ga je osupnila in zbolela. Pisal je ruskemu pisatelju in moralistu pismo, v katerem je izrazil svoje dvome nad njegovimi nazori. Odgovor, ki ga je prejel, je močno vplival na njegov nazor o vlogi umetnosti. Sprejel je Tolstojev nauk, da je ljubezen do človeka — ne do umetnosti — pogoj slehernega življenjskega poklica. Iz ljubezni do človeka izhaja tudi zahteva po aktivni pomoči ljudem, po aktivnosti sploh: »... umetnik nima pravice, da bi stal ob strani, dokler lahko pomaga svojim bližnjim« (Jean Christophe, X. knjiga). Taka izjava je vsekakor zanimiva v dobi, ko je prevladovalo naziranje o umetniku — olimpijcu, ki gleda na človeško mravljišče zaničljivo ali v najboljšem primeru pomilovalno. Romain Rolland je napovedal boj tendenci »se tenir à l'écart«, tendenci »umika z življenjske fronte«. To težnjo je pogostoma opazoval pri intelektualcih. Imel jo je za posledico nemožnosti in nezmožnosti, rešiti vprašanje življenjskega smotra, vprašanje, ki ga je moral sam sila ostro čutiti. Ni čudno torej, da ga je s tako strastjo raziskoval, da je upodobil v usodi svojih osebnosti borbo in tragiko zapadnega intelektualca v dobi, ki obsega skoraj pol stoletja. Ne imenujejo zaman »Jeana Christopa« roman generacije. To je pisatelj tudi sam povedal v uvodu X. knjige, kjer pravi: »Napisal sem tragedijo generacije, ki bo izginila. Nisem skušal prikrivati njenih napak, njenih vrlin, njene težke žalosti.« — »La vie est une suite de morts et de ressurrections.«

II.

Sam sin malomeščanske rodbine, prepojene s staro kulturno tradicijo, je Romain Rolland nosil v sebi vse pozitivne in negativne posledice svojega porekla. Ni čudno, da izhaja iz podobnega okolja Olivier Jeannin, Christophov antipod in druga osrednja osebnost cikla. Kakor pisatelj sam, tako je tudi Olivier potomec starega provincialnega meščanstva, ki je v nasprotju s kosmopolitskim Parizom globoko zakoreninjeno v domači tradiciji. Francija Rollandove mladosti, premagana v vojni l. 1870., je »un pays fatigué«, »utrujena dežela«. Poraz je ubil v mnogih ljudeh samozavest in voljo do življenja. Demoralizacija »hommes de bonne volonté« pa daje proste roke tistim, ki hočejo ribariti v kalnem. Prav ta pojav opazuje v šumu »foire sur la place« mladi Nemeč Christophe, ki ogorčen in obupan zapusti svojo domovino in emigrira v Francijo. Dolgo ne more spoznati prave Francije. Sodi jo po tisti ogromni tujsko-prometni industriji »boites de nuit« in boulevardnih časopisov,

ki predvsem zbuja tujčevo pozornost. Ravno resignacija in utrujenost poražene dežele je vzrok, da se pravi Francozi skrivajo in se umikajo iz javnega življenja. Bralec gleda Francijo z očmi tega mladega Nemca, in kakor ta se tudi sam počasi približa njenemu bistvu. V VII. knjigi »Jeana Christoph« (»Dans la maison«) se vrste pred nami obrazi utrujenih, resigniranih ljudi, ponosnih in idealnih »emigrantov« iz življenja, ki so se umaknili iz vsakdanjega vrveža, ko so doživeli polom svojih idealov. To so prebivalci velike stanovanjske kasarne, kjer stanujeta Christophe in Olivier, ljudje, ki pripadajo najrazličnejšim slojem in ki jih družijo le njihova življenjska pasivnost. Tu so inženir, upokojeni polkovnik, profesor z ženo, duhovnik, ki se je zameril cerkveni hierarhiji, delavec, ki stremi k izobrazbi in kulturi. Osamljenost je njihova bistvena lastnost. Vsi ponosno vztrajajo med svojimi štirimi stenami, vidijo, kje se skriva zlo, in vendar nimajo moči, da bi mu nasprotovali. To je v malem podoba takratne Francije. Iz vse te množice tipov je izločil Rolland intelektualca Oliviera in položil vanj vse svoje boje in omahovanja. Kajti intelektualčevega življenjskega problema ni mogoče razložiti le s porazom Francije in njegovimi posledicami, ta problem se pojavlja tudi med drugimi narodi in še ni razrešen. V svoji biografiji Rollanda (»Romain Rolland, Mensch und Werk«) označuje Zweig Oliviera za pisateljev avtoportret, kar velja vsaj za Rollanda tistega razdobja. Olivier ni človek dejanja, ampak misli. Njegova ostra in nepristranska misel analizira pojave, ne more se pa odločiti ne zanje ne proti njim, temveč ostaja pasivna in odmaknjena. Olivier stremi po objektivnosti, hoče biti nad frontami, a stoji v resnici le izven njih, ob strani življenja. V svojem pesimističnem življenjskem občutju se umakne v svet misli in fantazije. Globok individualist je, zato je zanj človek, vzvišen posameznik, najvišja vrednota; množica mu je tuja in jo celo nekoliko prezira. Iz tega prezira se poraja njegovo nerazumevanje borbe, ki jo bijejo množice za kruh in golo življenje; zakaj zanj je najvažnejše vprašanje absolutna, nespremenljiva morala in pravičnost. Ljubosumno varuje te zakone pred ohlapnostjo bojne morale, ki se je bolj ali manj poslužujejo borci vseh strank. S problemom absolutne morale se veže tudi vprašanje absolutne svobode. Olivieru je osebna, notranja svoboda nepogrešljiv pogoj kulture; je neke vrste larpurlartist svobode, tiste svobode, ki jo Romain Rolland imenuje »pokopališko svobodo«, ker sili človeka pogostoma k življenju v odmaknjenosti in neaktivnosti. V obrambo misli in svoje morale je Olivier zmožen največjega heroizma, toda to je heroizem žrtve. Ostane ob strani življenjskemu procesu, ne zna se mu prilagoditi. Malone simbolična je tudi njegova smrt: Olivier konča v pouličnem spopadu, le po naključju priča politične borbe, ki je ne razume. Olivier pade, a njegova »ustvarjajoča misel« (Zweig) ostane.

Problem ni rešen ter se nadaljuje v kasnejši generaciji z Marcom, sinom Anette, glavne junakinje cikla »L'Âme enchantée«. Tu vidimo nadaljnjo stopnjo Rollandovega razvoja — njegovo opredelitev. Oba, Olivier in Marc, spadata v isto vrsto ljudi, ljudi možganov in živcev. Olivier ostane s svojim pasivnim individualizmom osamljen sredi poti,

ne more se pridružiti množicam niti stopati po lastni poti z njimi vštric proti skupnemu smotru, kakor to stori Jean Christophe, samonikel umetnik, človek zdrave, krepke vitalnosti, ki ne razmišlja, ampak predvsem živi in ustvarja, ravnaoč se po lastni notranji nujnosti. Kaj hoče torej pisatelj povedati s Christophovim ustvarjajočim in borbenim individualizmom, če ugotovimo, da po njegovem mnenju umetnik ni suverena osebnost, ki lahko živi svoje življenje kakor se mu ljubi? Vsak posameznik ima svoje dolžnosti, to je Rollandova izhodiščna misel, vsak človek mora prispevati svoj delež v korist človeške skupnosti. Torej: bodi sam ali v kolektivu, samo da delaš in ustvarjaš za življenje in iz življenja. Kakor Olivierovo, tako se tudi Marcovo življenje konča s tragično nasilno smrtjo; a Marc pade kot zaveden borec, ko dejansko poseže v dogodke, ko pride na pomoč sočloveku ter se upre krivici in nasilju. Ni ostal le neprizadet gledalec kakor Olivier.

Množica tipov, osebnosti in značajev, ki jih je oživil Rolland, je izredno pisana in razgibana. Reagirati na življenje kot na nujnost opredelitve, kot na neko nalogo in dolžnost, to je tudi osnovni problem njegovih ženskih osebnosti, med katerimi se marsikatera odlikuje po posebni zanimivosti. V njegovih prvih delih so ženske bolj tipi, ali bolje: predstavnice družbe kakor pa samostojne osebnosti. Ne borijo se zoper okolico, živijo bolj instinktivno kakor razumsko. Rolland je moral notranje dozoreti, moral je spoznati in izkusiti življenje do zadnjih globin, da je lahko v Anette Rivière, glavni osebi cikla »L'Âme enchantée«, ustvaril enakovredno paralelo Christophu, ženo, ki opravlja v svojem ženskem območju prav tako pomembno poslanstvo kakor Christophe. Njena nezlomljiva volja do življenja, tolerantnost in intuitivna dobrotta je pristna in življenjska. Sploh so Rollandovi ženski tipi umetniško zelo prepričevalni, tudi najneznatnejši, tako na pr. Sabine, prva Christophova ljubezen. Najmanj posrečena je Asja iz »L'Âme enchantée«, ki naj bi bila nekak simbol življenjske sile in borbenosti. Njeno vitalnost je pisatelj ponekod upodobil prisiljeno in neprepričevalno, na način, ki je — kakor bi dejal Francoz — nekoliko »mauvais goût«; njena strastnost spominja na režijo nekaterih romantičnih nemških filmov, v katerih za časa burnih dogodkov drvi po nebu oblaki in tuli vihar. Ženske paralele Oliviera in Marca Rolland ni ustvaril. Izoblikoval je sicer sijajen tip intelektualke v osebi Henriette Ruche; toda njeni problemi niso problemi opredelitve in svetovnega nazora. Henriettin boj je boj žene, ki hoče ohraniti lastno individualnost v razmerju do moža. Čeprav prelomi s konservativno sredino, iz katere je izšla, se ne more znajti v svetu. Središče njene borbe in trpljenja je vprašanje ljubezenskega sožitja. Ko ga uredi, pomaga ljubljenu človeku pri njegovem socialnem delovanju.

Če bi hoteli Rollandove osebnosti kategorizirati, tedaj bi označili spontanega, impulzivnega Christophu za antipoda razglablajočim intelektualcem, kakršna sta Olivier in Marc. Rollandovi junaki so močni individualisti, zato tako težko in pereče doživljajo proces prilagoditve človeški in družbeni skupnosti. Življenjska stvarnost s svojo borbo pa je

tista vzmet, ki jim dá sposobnost, rešiti to vprašanje v pozitivnem smislu. Tako Marc kakor Christophe se prekalita in notranje utrdita v najtežjih življenjskih pogojih. S čudovito psihološko fineso razčlenja Rolland v prvih dveh zvezkih »Jeana Christopha« otroško dušo, njene prve, še napol podzavestne korake v svet, zlasti pa bolečino, ki jo doživi Christophe, ko spregleda svoj manjvredni socialni položaj in krivičnost svojih staršev, ki se iz hlapčevske strahopetnosti postavijo zoper njega na stran gosposkih otrok — doživetje, ki je odločilno za vse njegovo življenje. Ali kakor Marc, tako se tudi Christophe ne zlomi, ne postane plah in zagrenjen, kakor smo to vajeni videti pri mnogih pisateljih, ki opisujejo v izrazito negativnih socialnih in družinskih okoliščinah vzrasle otroke. (Morda bi bilo zanimivo primerjati razvoj otroka iz deklasirane družine, kakor ga opisujeta Rolland in Ivan Cankar. Koliko več odpornosti, veselja in volje do življenja razodevajo Rollandove osebnosti!) Christophe odgovori na tlačenje z uporom, se ne potuhne vase, ampak se prav po zaslugi neusmiljene življenjske šole razvije v pogumnega in odločnega moža dejanja. Prav tako zraste Marc v razmerah, ki zahtevajo borbenost, ne pa umik pred življenjem. V povojnem Parizu je že kot deček povsem prepuščen samemu sebi. Mati mu ne more pomagati, sam si mora utreti pot v življenje. In prav nujnost mučne življenjske borbe, v katero je pahnjen že kot otrok, mu pomaga, da reši svoj osebni problem docela drugače kakor Olivier. Čeprav je uporen in neodvisen duh, stopi v vrsto bojevnikov, ne da bi postal avtomat brez lastne misli in volje. Njegov boj je še težji kakor Olivierov, zakaj kakor so se v razdobju, ki ju loči, zgostila nasprotja v svetu, tako se je zaostriilo tudi postavljeno vprašanje. Tudi on se sprva bori z intelektualskimi problemi. Močna narava je, ki se ne more vezati na nobeno doktrino in se noče slepo podrediti nobeni strankarski disciplini. A ker se mora trdo boriti za obstanek in pravico do življenja, doživi in neposredno spozna tudi vso vrednost življenja. Ljubi življenje, zato hoče, da bi bilo lepo in pravično. Čuti, da je sam preslaboten, da bi mogel doseči ta smoter, spozna, da upravičuje le skupna borba upanje na uspeh. Marc ni »un degouté«. Prav po tej svoji vitalnosti se najbolj razlikuje od Oliviera. Ta ljubezen do življenja, to splošno pozitivno življenjsko občutje je menda odgovor na vprašanje, zakaj najde ravno Marc svojo orientacijo v življenju. Ko jo spozna za pravo, se zagriže v boj z vsem fanatizmom svoje strastne narave: »V noči mrzlične borbe s samim seboj, v eni izmed Noči Četrtega avgusta, v katerih se človek osvobaja svojih privilegijev, se je Marc osvobodil svoje individualne svobode, da bi prevzel nalogo, služiti skupnemu delu množic, ki hočejo prenoviti družbeni red,« tako opisuje Rolland Marcovo odločitev (»L'Âme enchantée«, VI. knjiga). Rešitev vprašanja je tu psihološka. Človek sledi po navadi svoji notranji nujnosti, manj logičnemu premišljevanju. Ljubezen do življenja je pogoj vere vanj, in brez vere ni borbe.

(Se nadaljuje.)

SONCE V GORICAH

C. GOLAR

*Gorko, mogočno se sonce razliva,
žarke razsiplje in toči na griče —
s prsti blestečimi grozdek objema,
drami ga, mami in nežno mu kliče:*

*»Grozdek, nasrkaj se moje ljubezni,
mojih poljubov napij se gorečih,
grozdek, pozlati se, vroče zagori,
da sladkih boš usten in nedri kipečih!«*

*Grozdek pod vrhom sred bujnega trsa
naglo zbudi se in glasno zasmije,
gleda gorico, nebesa in sonce,
ki sije in lije na brajde in meje.*

*V mislih že v vino se zlato spreminja,
smeh se prešeren v goricah razlega —
pil bo gornik ga in truden popotnik,
pil bo veselje in zdravje iz njega!*

*Grozdek se smeje, žari in utrinja,
v jasnem ponosu in radostni sreči —
smejejo z njim se vesele gorice,
vitki topoli, v nebo plameneči.*

INDIVIDUALNA PSIHOLOGIJA, NJENE ODLIKE IN NAPAKE

LEO NOVAK

VI. Zgrešene ambicije Adlerjeve šole

Gradeč na tej univerzalnosti pa so napravili nekateri vodilni individualni psihologi z Adlerjem vred napako, da so hoteli ustvariti iz individualne psihologije svetovni in življenjski nazor, s čigar pomočjo so upali vzbuditi tudi gibanje, ki naj bi spremenilo podobo sveta. Saj se pogostoma pripeti, da meščanski predstavniki kake vseskozi materialistično usmerjene vede ali doktrine zapuste objektivno področje raziskovanja ter pridejo na nekem drugem področju (po navadi v filozofiji) do protislovnih zaključkov. Kakor zmeraj v takih primerih, ne moremo tudi tu naprtiti teh napak sami individualni psihologiji, ampak jih moramo pripisati izključno na rovaš posameznih individualnih psihologov, ki pa se sicer svetovnonazorsko med sabo nikakor ne skladajo.

Tako se je na pr. Adler razvijal od socialnega borca do objektivnega znanstvenika ter je navsezadnje končal v nekakšni filozofiji, ki hoče priti do dna »Smislu življenja«. Skupina, katere ideolog je bil Berlinčan dr. Alexander Neuer in katere glasnik je Dunajčan dr. Leonhard Deutsch, je šla celo tako daleč, da je označila individualno psihologijo za duhovno znanost (»Geisteswissenschaft«), ki »predstavlja v sebi zaključen idejni sistem, ki mu ne moremo ničesar vzeti in ničesar pritakniti«. Credo te skupine je svojevrsten neoidelizem, ki zanikava prirodoslovni determinizem, da bi s tem lahko sprejel indeterminizem za metodo mišljenja ter vstoličil teleologijo kot skrivnost vsega bivanja. Fritz Künkel, ena najvidnejših osebnosti med individualnimi psihologi, čigar »Vitalna dialektika« kaže neoporečno zasnovo in z izredno ostroumnostjo dejansko daje (kar je bil avtorjev namen) »teoretične osnove« individualne psihologije — Künkel se v svojih zaključkih na presenetljiv način pridružuje Drieschovemu vitalizmu. V Berlinu je delovala skupina skrajnih materialistov, katerih najmarljivejši predstavnik je bil Manes Sperber in ki si je do spremembe sistema v Nemčiji prizadevala osvoboditi individualno psihologijo sleherne idealistične navlake, pretiranega psihologizma in prav tako tudi vsakršnega sektaštva.

Vendar hočemo predvsem spoznati tiste nazore o ideološkem stališču in zgodovinskem pomenu individualne psihologije, ki so bili najbolj razširjeni in odločujoči v Adlerjevem krogu. V njihovi zgoščeni obliki jih najdemo v delu Erwina Wexberga »Individualna psihologija«, ki je najpreglednejša in vsebinsko najbogatejša publikacija s tega področja.*

Wexberg meni: »... individualna psihologija je v toliko pristen otrok svojega časa, kolikor skuša rešiti probleme duševnega dogajanja s pomočjo tehničnega postavljanja vprašanja. Zakaj vprašanja, ki jih skuša rešiti znanstveno poznavanje človeka, se ne glase nič drugače kakor takole: kako naj pravilno v naprej vidim dejanje in nehanje nekega človeka v danem bodočem položaju? — in: kako lahko na nekega človeka v določeni smeri sistematično vplivam? Vsa dognanja znanstvenega poznavanja človeka priznavamo samo v toliko za resnična, v kolikor so 'tehnično' resnična, t. j., v kolikor omogočajo pravilno prognozo in učinkovito zdravljenje. S tem pa se individualna psihologija vseskozi bliža tehničnim znanostim...« S temi izvajanji soglašamo.

»Tako vidimo«, pravi W. dalje, »kako prodira v individualni psihologiji, ne da bi se tega na neki način sama zavedala, a vendar od leta do leta razločneje in čedalje bolj zavestno neko vrednotenje, ki se docela samo po sebi podaja iz usmerjenosti človeškega individualnega razvoja, tega razvoja k zmeraj višjemu uveljavljanju čuta za skupnost; že to dejstvo samo kaže na kulturnozgodovinski položaj individualne psihologije. Očitno je individualna psihologija na zatonu razdobja visoko

* Adler sam ni nikjer podal svojih razorov v tako zgoščeni obliki. Posnamemo jih lahko le iz njegovih številnih del in razprav. Najbolj zgoščeno jih je podal v delu »Poznavanje človeka«, ali to je zgolj popularen pregled, ki ga vrhu tega ni uredil Adler sam, temveč njegova hči.

individualistične kulture sama po sebi zrasla iz krize individualizma kot poskus, premagati ta individualizem, zagospodovati nad njim in poiskati na neki višji ravnini sintezo med osebnostjo in skupnostjo.« — Tudi s tem odstavkom se lahko strinjamo, razen z ugotovitvijo, češ da predstavlja individualna psihologija poskus, premagati individualizem. To je gotovo poskus, a kakor bomo videli, tudi zgrešen poskus, če naj izhaja le iz individualne psihologije same. Prav tako malo kakor katerakoli druga teorija more individualna psihologija premagati individualizem kot zgodovinski pojav, ki zajema cele kontinente; kakor smo videli v V. poglavju, ga lahko le s svojega stališča razčlenja in ga tako ideološko zavrača; premagati ga more edinele pri posameznikih in pri manjših skupinah.

W. nadaljuje: »Smisel in vsebino kulturnega individualizma najbolje označuje ugotovitev, da ni individualizem nič drugega ko ‚nervozni značaj‘ individualne psihologije v kulturnozgodovinskem merilu.« To tolmačenje sprejemamo. Toda če W. nadaljuje: »Tu kakor tam vidimo kot značilno potezo tisto težnjo po samopovečevanju, ki jo lahko označimo kot težnjo po božji podobnosti. V individualistični dobi vodi ta težnja k imperikalizmu, k oboroževalnemu tekmovanju sil, k svetovnim vojnám...« — tedaj preprosto zamenjava osnovo in vrhno stavbo, razen tega pa tudi kaže idealistično nagnjenje, ki se v opisnem delu njegove knjige malokdaj pojavlja v tako izraziti obliki.

Dalje: »... svetovnonazorske trojice: pesimizem, hedonizem in fatalizem ne opažamo zgolj v življenju posameznika, ta trojica izraža življenjski nazor dobe individualizma v krizi.« Pravilno. A W. takoj nadaljuje: »Bistvene poteze nevrotskega človeka vidimo v velikem obsegu ponovljene na pr. v filozofskem materializmu 19. stoletja, ki še danes živi v svobodomiselnem gibanju. Merjenje in primerjava tujega in lastnega napora, tuje in lastne sreče, poenostavljajoče, shematizirajoče zaznavanje, ki je lastno nevrotiku, se ponavlja v materialistični tendenci, pretopiti sleherno kvaliteto v kvantiteto, pustiti naposled obveljati na svetu eno samo merilo — neko energijo, ki si lahko nadene raznolike oblike.« Tu se W. razodene kot popoln idealist. Mimo tega je zašel v očitno protislovje z zakonom, ki ga je ugotovila individualna psihologija, da namreč postane nevroza akutna brž ko je prekoračena maksimalna obtežitev nevrotsko razpoloženega individua, da je torej potrebna neka kvantiteta, če naj nastane neka kvaliteta, in da ta nova kvaliteta zopet razpade v kvantiteto: v verigo nevrotskih simptomov, t. j. v neko kvantiteto, ki se na določeni meji znova lahko izprevrže v novo kvaliteto — v psihozo. Če odkriva W. v svobodomiselnem gibanju poteze nevrotskega značaja, utegne imeti prav glede na posamezne primere, kajti često se primeri, da neko kompenzira svoj protestni položaj v malomeščanskem okolju na ta način, da postane »svobodomislec« in je tako njegovo svobodomiselstvo obremenjeno z boleznimi avtomatizmi. Ali vsekakor je uganka, kako je mogel najti W. nevrotske poteze v celotnem filozofskem materializmu 19. stoletja. Ta filozofija je zrasla iz zgodovinskih pogojev in ni noben spekulativen kaos, kakor je svobodomiselstvo, marveč negibna, strogo logična konsekvencia ogromne izkušnje naravoslovnih ved.

Dalje: »Filozofski determinizem je napravil konec nauku o svobodni volji ter je zavrzel osebno odgovornost. Descendenčna teorija in nauk o dednosti sta opravila ostalo. Značaj je bil videti neko prirojeno, nespremenljivo dejstvo, usoda, ki bi se ji bilo nesmiselno upirati. Vsakdo je takšen, kakršen je. Pač si prizadevamo, da bi z vzgojo izboljšali, kar je mogoče izboljšati, ali navsezadnje se pač zavedamo, da ne dosežemo mnogo.« Če nekdo izrablja filozofski determinizem, nauk o dednosti, darwinizem itd. za opravičilo svoje fatalistične trpnosti, je to kajpak tipično nevrotsko stališče. Toda naprtiti krivdo za tako početje filozofskemu determinizmu je le čudovita zmeta. Razen tega dokazuje W. s temi stavki, da nezadostno pozna filozofski materializem, obenem pa, da se — čeprav socialist — slabo spozna na marksizem; zakaj sicer bi moral vedeti, da sta dejavnost in odgovornost posameznikov ena izmed konsekvenc marksističnega načela o enotnosti teorije in prakse. Vrh tega vidimo, da individualna psihologija (in ž njo kajpada tudi Wexberg) s svojo zahtevo po dejavnosti in zavesti odgovornosti in s svojo razlago, kako le-ti nastaneta ali ne nastaneta, sama potrjuje in spopolnjuje dialektični materializem.

W. nadaljuje: »Videti je, da daje Darwinov nauk o boju za obstanek, o tem, da zmožnejši preživi slabejšega, naravoslovno sankcijo individualizmu v gospodarskem življenju in podjetnikovemu stremljenju po oblasti. Laisser faire, laisser aller je torej pravilna metoda: priroda bo že napravila svoje. Če pridejo manjvredni pod kolesa — saj ravno to nam je potrebno: vzgon človeškega rodu, vzreditev nadčloveka z iztrebljenjem neuporabnih, morala gospodarjev. Individualistično-imperialistična pijanost nad močjo, nevroza držav in narodov vodita slednjič do svetovne vojne in do vsega, kar temu sledi.« To Wexbergovo osebno stališče je gotovo simpatično, kaže pa zopet grobo zamenjavanje osnove in vrhnje stavbe.

Dalje pravi W., da si je »individualna psihologija izbrala za svoj program, premagati individualizem, katerega konec napoveduje« in pride do »individualno-psihološkega gibanja«: »V to dobo prehoda (prva tretjina 20. stol.; L. N.) in kulturne krize pade nastanek individualno-psihološkega gibanja kot izrazito protiiindividualistične kulturne tendence; to gibanje gotovo ni razredno vezano, ampak se kot psihoterapevtična metoda obrača na vse ljudi, ki preživljajo v lastni duši neznanost časovne stiske. Individualna psihologija odkriva nezavedne, nerazumljene korenike duševnih in kulturnih dogajanj: občutje manjvrednosti in izgubo poguma kot vzmet sleherne težnje po oblasti, strah pred odgovornostjo kot vzmet do religije povzdignjenega individualizma...« Dalje: »Če je torej individualna psihologija spoznala navidezno moč individualizma za nevrotsko nadkompensacijo ter je razgalila njegovo notranjo slabost, tedaj se je s tem prav za prav že postavila na svetovnonazorsko stališče. Njeno kulturnopolitično usmerjanje se mora gibati k socializmu. S tem kajpada na noben način ne mislim, da bi se to moralo zgoditi v korist katerekoli politične stranke, pač pa z o p e r vsako kulturno ali politično smer, ki v kakršnikoli obliki zastopa individualizem. Individualna psihologija vidi, da ji

v času tako globoko segajočih družbenih razlik in tako neenake porazdelitve dobrin in oblasti nikoli ne bo mogoče docela ali tudi le približno izpolniti svoj pedagoški program. Individualna terapija in vzgoja utegneta vedno zajeti zgolj (podčrtal L. N.) posameznike in morata, dokler ne bodo odstranjeni vzroki, ostati neučinkoviti za množice, ki so ju prav tako potrebne. Zato mora želeti individualna psihologija odpravo razrednih razlik, mora želeti brezrazredno družbo.« To je gotovo Wexbergova najboljša in najtreznejša formulacija, s katero je hkrati nakazal meje, do katerih segajo učinki individualne psihologije. A že na sledeči strani zaide v protislovje z navedenimi izjavami: »Če pa vidi individualna psihologija v uresničenju prečiščenega in zavestnega kolektivismu pogoj za duševno zdravje vseh ljudi«, (dotod je vse v redu, toda:) »si je na drugi strani vendar na jasnem, da tu zahteva kot pogoj nekaj, kar more biti šele posledica in rezultat njegovega lastnega (podčrtal L. N.) dela.« Torej pra-prastara zmeta, da lahko ustvarimo človeštvu srečo na zemlji z vzgojo, ne da bi morali prej spremeniti osnovo družbenega bivanja. In vedno znova srečujemo tisto mešanico treznosti, stvarnosti in nepoznavanja zgodovinskih dejstev in nujnosti, ki je tako značilna za poštene in prizadevne idealiste. Tako pravi W. na drugem mestu: »Ali ne glede na to tesno zvezo (z drugimi psihološkimi šolami; L. N.) se individualna psihologija po neki okoliščini razlikuje od vseh drugih in ne le sodobnih šol: ni zgolj teorija in ni le znanstvena metodika, marveč zlasti in predvsem in bolj ko vse drugo praksa.« Pred vsemi drugimi šolami jo odlikuje prednost, »da je postala osnova nove pedagogike in da se je na tem praktičnem področju« bolj ko druge šole »že danes v mnogočem uveljavila.« — »Individualna psihologija, kakor jo dandanašnji uče Adler sam in njegovi ožji učenci na ljudskih univerzah velikih nemških mest«, noče mimo tega »nič manj ko narediti vsakomur dostopno praktično poznavanje človeka, ki je bilo doslej pridržano prosvetljenim duhovom, velikim pesnikom in vzgojiteljem, napraviti iz njega nekaj, česar se bo mogel vsakdo naučiti. Na tej poti je kajpak najprej spoznala, da se poznavanja človeka ni mogoče naučiti kakor matematike; to učenje ni zgolj intelektualen proces, temveč preobrazba, ki sega v globine osebnosti. Ali ravno v tem se kaže poleg psihoterapevtičnega in pedagoškega veliki socialni pomen individualne psihologije. Če je pravilno in v koliko je pravilno, mora rastoče razširjanje individualno-psihološke življenjske modrosti (! — L. N.) voditi do duševne preobrazbe tako posameznika kakor družbe, do preobrazbe, ki jo bo morala upoštevati tudi sociologija prihodnjih dni. Naivno bi bilo, če takega učinkovanja ne bi pričakovali od individualne psihologije same, temveč od individualno-psihološke propagande...« — »Na drugi strani pa bo seveda slednji stavek, s kakršnokoli namero o tem napisan ali izgovorjen, sam po sebi postal propaganda za individualno-psihološke ideje. In ta učinek bo tem intenzivnejši, v čim večji meri bodo poklicani ohranili osnovni ton trezne stvarnosti, ki bo tuj vsakršni sektaški gorečnosti in vnemi za ustanavljanje religij. Ravno to pa je novost tega pojava v duhovni zgodovini človeštva: da ni postala prevratna praksa vsakdanjega dne kaka religiozna, iz čustva porojena misel, temveč znan-

stvena metodika; to je pojav, kakršnega smo doslej doživeli le enkrat samkrat na nekem drugem, čeprav sosednem področju, z nastopom Karla Marxa v družbeni znanosti.

Kakor je videti smela, je ta primerjava med marksizmom in individualno psihologijo v toliko upravičena, v kolikor obe teoriji ne le terjata enotnost teorije in prakse, ampak jo dejansko predstavljata; tudi dokazujejo argumenti individualne psihologije, kakor smo videli v V. poglavju, iste stvari kakor marksizem. Toda — tu se vnovič pojavita Wexbergova idealistična usmerjenost in njegovo nepoznavanje marksizma — metodi marksizma in individualne psihologije se zelo razlikujeta. Marksizem vé, da je najprej treba ukiniti obstoječo družbeno ureditev in da bo šele potem mogoče zgraditi novo družbo; individualna psihologija oziroma njeni najpomembnejši predstavniki pa hočejo kljub svojim nazorom, ki jih navaja W. v svoji knjigi (gl. citat o kulturno-politični usmeritvi k socializmu), spremeniti družbo s postopno penetracijo svojih idej in upajo na ta način postopoma doseči novo družbeno obliko; marksizem je materialistično-revolucionističen, ideologija pripadnikov Alfreda Adlerja pa je idealistično-evolucionistična.

A mi hočemo razlikovati med idealistično in reformistično ideologijo individualnih psihologov okoli Adlerja in pa med objektivno znanstveno vsebino individualne psihologije. Če bi hoteli uporabiti individualno-psihološko razkrinkovalno tehniko, bi lahko brez težav ugotovili, »čemu« so si ti psihologi izkonstruirali to ideologijo. A to bi bilo jalovo početje. Zategadelj naj rajši ugotovimo, da je zgodovina srednje Evrope v zadnjih letih to ideologijo docela ovrгла. V Nemčiji, posebej pa v Avstriji in tu spet v povsem izredni meri na Dunaju, je bila individualna psihologija nenavadno razširjena. Na Dunaju na pr. ni bilo le šolstvo pod močnim vplivom individualne psihologije, temveč je obstajala tudi množica individualno-psiholoških posvetovalnic za vzgojna in seksualna vprašanja in individualno-psiholoških vzgajališč, katerih sijajnih uspehov ne more nihče tajiti. Privatno in doma so pogostoma vzgajali po individualno-psiholoških načelih. Ta načela so si po večini prizadevale praktično izvajati tudi socialistične mladinske organizacije. Mrzlična publicistična delavnost, neštivilna predavanja in debatne prireditve, vse to je znatno pripomoglo k razširjenju individualno-psiholoških spoznanj in individualno-psihološke prakse. A kaj je po vsem tem ostalo po l. 1933.-34. in po nedavnih dogodkih? Morebiti osamljeni neupogljivi ljudje? Naj bo kakorkoli že, tudi predstavniki idealistične in reformistične Adlerjeve ideologije so morali spoznati, da individualna psihologija sama ne more delati zgodovine — kakor so l. 1934. radi priznali, da takratnega junaškega mučeništva dunajskih delavcev individualna psihologija ni ne hotela ne povzročila.

Naj torej še enkrat ugotovimo, da je individualna psihologija pomembna veda, ki je pač sposobna, povzročiti prevrat v pedagoški in psihoterapevtski teoriji in praksi in ki ji pripada važen prostor v sistemu dialektičnega materializma, ki pa mora prepustiti zgodovinske konsekvence tistim, ki vedo, kako se zgodovina človeštva razvija in — kako jo je treba delati.

(Se nadaljuje.)

PAYSAGE LANGOUREUX

BRANKO RUDOLF

Po zelenem sem travniku šel
med temnimi gorami —
in sem videl zamaknjeni dvor
v pomladanski, tihi omami.
Dišav in nemirnih slutenj prepoln je bil zrak
in veter je cvetje osul — kot pisan oblak.

A vonj preteklosti bil je z menoj
in kri mi je pela,
in v čaru spomina se je spremenila
vsa cvetoča dežela.
Zamaknil sem bil se nekoč ob pokrajini tej
ko zelenje tiho je teklo iz težkih vej.

Opojen duh zrelosti (— smrti glas)
je dehtel od grude
in sonca blesteči, razkošni kras
zažarel mi je v ude
ko zlati valovi žita ob poti
zibaje se v dan so zoreli žetvi naproti.

In v moji duši spomin se je vžgal
na topli ta čas,
da vsak tresljaj je v meni ostal
vsaka kretnja, vsak glas.
V tej tihi dolini, od drevja obdani,
se zdi mi, da hodiš kot takrat mi zopet ob strani.

In mene prešinja tok zmagovit
radosti skeleče, —
spet vidim strasti nemirni odsvit,
ki v očeh ti trepeče.
In sonce boža, ko daleč zahaja,
rjavi val mehkih las, ki obraz ti obdaja.

Poln težke sladkosti je čas dozorel
in opojna dremota, —
le čuti — topel val je prešel
preko belega pota.
V tišini, ko nama skupaj molčijo koraki,
naju nihče ne vidi — le gore in beli oblaki.

.

*In sedaj — jaz iščem v globeli doline
če drevesne koture
so hranile moje žive spomine
najslajše te ure.
Takrat široki svet je žarel — za nas dvoje.
A norec, kdor spet bi imeti hotel
kar za vedno prešlo je.*

*Med ono uro in to je prepad —
a ti misliš spet name.
Iz daljave pogled tvoj kakor takrat
spet upira se vame.
Razločno čutim tvoj lepi obraz pred seboj,
najslajša strahota — strast in nemir sta s teboj.*

*Po zelenem travniku grem
med temnimi gorami,
in ognjenosladek spomin
se bolestno mi drami —
kakor zbuja strahove v oknih malega grada
rožnorumeni večer, ki nalahno pada.*

SPEČI APOLO

MIRAN JARC

*Kadar Apolo strune je prebiral,
je človek onemel, še zver obstala
je krotka, reka tek je zadržala,
ves svet je od lepote tih zamiral.*

*Iz pesmi šlo je sonce v kri in soke,
razvneti so objela se telesa,
prečaral stvarstvo pesnik je v nebesa,
razpel nad zemljo mavrične oboke...*

*Zdaj skrivoma samo še samotar
prisluhne pesmi, kot bi pil napoj
iz reke smrti... Plašen se zbudi*

*kot mesečnik: Joj, kakšen je vihar
ves svet pomračil! Nem se vda: ta boj
bo pogasila le človeška kri.*

RAZSTAVA SLOVENSKE KNJIGE

IVO BRNČIČ

Slovenska misel, vzpluj, vrzi se do nebes!
Razpni se! Po razponu tvojih kril
bo meril narod čilost svojih sil...
(O. Župančič, Naša beseda. — Geslo Razstave slovenske knjige.)

V času skrajne mednarodne napetosti, ko je na milijone življenj viselo na nitki, ko so diplomati mešetarili z deželami in usodo ljudstev kakor z borznimi papirji, ko so generali tehtali oborožene sile in protisile, ko so narodi rezali drug na drugega kakor hijene in ko so slednjič morale pretrpeti pravica, zavest in življenjska vera vseh majhnih narodov enega najtežjih udarcev — v teh hrupnih dneh je znova oživljeno Društvo slovenskih književnikov odprlo vrata v Razstavo slovenske knjige. Vojna mrzlica in ta miroljubna prirediteljev — kontrast bi bil absurden, če bi ne bil na svoj način domala simboličen. Zakaj slovenska knjiga je po pravici dobila svojo razstavo ravno v času, ki je naš narodni problem znova tako silovito zaostрил. Saj temu narodu njegova knjiga nikoli ni bila zgolj luksuzna začimba življenja in predmet snobističnega zadovoljstva, bila je vedno in še prav posebej v novejši dobi eno najuspešnejših, glavnih orožij njegove obrambe. Dejstvo, da se je naša borba za ohranitev in narodno svobodo tako pogosto prenašala s čisto političnega na kulturno področje, je glede svojih zgodovinskih in socioloških vzrokov še dokaj neraziskano; vendar je jasno, da je bila v zgodovini tega naroda naložena knjigi izjemno pomembna in odgovorna vloga — in da je potemtakem tudi dandanašnji, da, prav dandanašnji kult slovenske knjige ne le upravičen, temveč za nas naravnost življenjsko nujen (dejstvo, ki sta ga oddelek »Primorska« in predavanje dr. Čermelja trpko potrdila). Med vsemi iznajdbami, s katerimi se je človeški rod za nov korak približal k tistemu počlovečenju in tistemu kulturnemu sožitju ljudi, ki je bilo nekoč le sanjska predstava, a je danes že otipljiva možnost, ni bila tudi knjigi prizanešana usoda, da je morala biti prenekaterikrat birič nasilja in laži, da ni bila človeštvu kašipot, marveč ga je izdajalsko zavajala z naporne zgodovinske poti, ki ji pravimo napredek. Razstava v Trgovskem domu je pokazala, da je bil naši knjigi ta delež v precejšnji meri prihranjen. Tudi te knjige so kajpak zgovorno pričale o naših notranjih bojih in razdorih, tudi na teh policah so našle svoj odsev vse politične in nazorske razlike, ki razvnamajo duhove na Slovenskem in ki se, malomeščansko zvodenele, neredko celo spreminjajo v kilave, malenkostne strankarske razprtije. Ne poznamo pa Slovenci tiste ogromne organizirane produkcije knjig (»organizirane« in »produkcije«, na obeh pojmi je poudarek!), ki je tako značilen pojav dobe in katere edini namen je načrtno potvarjati resnico ter v interesu šovinističnega hipernacionalizma ščuvati množice in netiti v njih temne, napol zaspale instinkte. Takih knjig ni bilo na tej razstavi — ugotovitev, ki se je ob razburkanih odmevih svetovnega dogajanja nehote vsiljevala obiskovalcu in ki znabitati ne označuje povsem nebitveno našega kulturnega ustvarjanja. V primeri z masovnim predelovanjem ljudi v podložnike, v robote in v najboljšem primeru v cesarske pretoriance, kar je dandanes v velikem delu sveta skoraj edina funkcija, ki je knjigi še dovoljena, je slovenska knjiga čudovito miroljubna in strpna, zlasti pa vzgledno pravična do življenjskih potreb drugih narodov. Ne napad, le obramba je bila vselej njena naloga. In četudi se resna kulturna zavest in čut odgovornosti v naših tesnih pogojih nista mogla zmeraj

dosledno uveljaviti ter ni najmanjši del razstavljenih knjig opozarjal nase s svojo izrazito povprečnostjo, je vendarle mogoče trditi, da kulturno merilo vsaj načelno še vedno velja kot edini splošno priznani in odločilni zakon našega knjižnega izživljanja. Prepričevalno govori za to mnenje tudi neka posebnost, ki jo je razstava zelo očitno poudarila, da namreč naša knjižna proizvodnja skorajda ne pozna tiste grde blasfemije človeške pameti in Gutenbergove iznajdbe, ki jo imenujemo »šund«. Res, ne premoremo kdo ve koliko svetovno pomembnih del in glede prevodov naših avtorjev v tuje jezike smo precej na slabšem kakor drugi narodi (— oddelek, ki ga je bilo najtežje izpopolniti, ki pa tudi kompletiran ne bi nakopal prirediteljem razstave mnogo skrbi zastran prostora). Ali vendar je dovolj značilno, da se naše knjižno udejstvovanje ni ponižalo delj kakor do umetniško ali znanstveno povprečne literature in kvečjemu še do »kiča« ali »plaže«, dočim je bil pristni, premišljeno proizvajani »šund« pri nas zmeraj le uvozno blago. Razstava je dokazala, da vidno pada celó odstotek tiste vrste »poljudnih« knjig v slabem pomenu besede, ki so bile svoje dni tako značilna neogibnost naše knjižne produkcije.

Razstava je bila prirejena o priliki dvajsetletnice našega življenja v samostojni narodni državi ter bi naj nudila pregled slovenske knjižne delavnosti v letih 1918—1938. Njen namen ni bil — kakor je v otvoritvenem govoru naglasil Fr. Koblar, predsednik Društva slovenskih književnikov — zbrati vseh 12.000 knjig, kolikor jih je v našem jeziku izšlo po vojni. In vendar se tudi te, nad 3000 knjig obsegajoče »približne podobe velike celote« tako majhnemu, tako razkosanemu in gospodarsko tako šibkemu narodu, kakor smo Slovenci, gotovo ni treba sramovati.

Razstava je bila urejena po strokah, kar ni le nazorno pokazalo razmerja med posameznimi panogami, temveč tudi razvojne tendence, ki so teh dvajset let obvladovale slovensko knjigo. Podrobno obravnavanje vseh razstavnih oddelkov bi prekoračilo okvir pričujočega poročila, ki se omejuje zgolj na opombe splošnejše narave. Vsekakor ni nezanimiva ugotovitev, da sta bila med največjimi oddelki ravno »Pripovedništvo« in »Prevodna književnost«, kar pomeni, da zaposluje žeja po leposlovju še zmeraj nenavadno velik del našega knjižnega obrata. Vzgljedno urejena zbirka pripovedne književnosti je izpričala, da položaj naše izvirne proze nikakor ni tako hudo kritičen, kakor so zadnja leta tožili; saj je bilo mogoče opaziti, da se izdajateljsko delo vrši načrtno in sistematično, kajti v tem razdobju nismo dobili le zbranih spisov in novih izdaj skoro vseh klasikov našega pripovedništva, temveč je postala dosegljiva širokemu občinstvu tudi beseda nekaterih utemeljiteljev slovenskega slovstva (Protestantski pisci itd.). V polni veljavi se je vnovič predstavil Ivan Cankar z dvajsetimi knjigami svojih »Zbranih spisov« — opus, s katerim se more meriti samó še tvornost Franceta Bevka. Ob starejših živečih pisateljih od Finžgarja in Kraigherja do Preglja in Juša Kozaka se je krepko uveljavila tudi mlajša generacija, katere najvidnejša predstavnik sta Miško Kranjec in Ingolič. Presenetljivo število knjig je bilo zbrano v oddelku »Pesništvo«, ki je poleg novih izdaj Prešerna in še nekaterih pesnikov iz prejšnjega stoletja pokazal ves razvoj slovenske lirike od moderne (Župančič, Murn) preko Gradnika in drugih starejših povojnih pesnikov do futurizma, ekspresionizma in najnovejših smeri. Oddelek »Dramatika« je bil manj razveseljiv, prevladovala je ljudska igra, z izjemo Župančiča, Finžgarja, Kraigherja, Novačana, Krefta in Gruma se tudi naša nova dramatika še ni prebila preko poskusov. Nápak pa bi bilo soditi naše literarno-zgodovinsko ustvarjanje zgolj po razmeroma pičlem številu razstavljenih knjig. Krivdo, da je bila ta panoga naše znanosti na razstavi tako slabo zastopana, je treba v precejšnji meri pripisati neki nepravilnosti v samem ustroju našega knjiž-

nega trga, namreč dejstvu, da je njegovo težišče še vedno revija ter morajo zategadelj iskati pribežališče v periodičnih publikacijah mnoga dela, ki bi zaslužila, da bi izšla kot samostojne knjige. Vendar se kaže zadnji čas tudi v tem oziru neko izboljšanje, o čemer priča vrsta pomembnih Prijateljevih in Kidričevih, v oddelku za jezikoslovje pa Nahtigalovih in Ramovševih knjig. — Strokovni oceni pritiče sodba o oddelkih, kakor so bili »Umetnost — zgodovina«, »Muzikologija«, »Zemljepis — zgodovina«, »Planinstvo«, »Prirodoslovje«, »Zdravstvo«, »Kmetijstvo«, »Gospodarstvo«, »Tehnika«, »Politika in sociologija«, »Pedagogika«, »Pravoznanstvo«, »Filozofija«, »Nabožno slovstvo« in »Turizem«. — »Prevodna književnost« je zapustila ugodnejši vtis, kakor je bilo pričakovati. Izkazalo se je, da se je prevajanje pri nas v splošnem vendar podrejalo dokaj strogemu kvalitetnemu vidiku in da klasiki svetovne književnosti, ki smo jih ta leta dobili v slovenščini, odtehtajo številčno premoč povprečne ali dvomljive literature. Tu je sevé treba predvsem omeniti Župančiča, čigar Shakespeare je doslej najtehtnejša pridobitev našega prevodnega slovstva sploh. Zanimiva je ugotovitev, da so bili največ prevajani Rusi in Francozi, v drugi vrsti Angleži, Čehi in Skandinavci, Nemci malo in Italijani skoraj nič. Oddelek »Mladinska književnost« je izpričal veliko stremljenja in izpodbuden razvoj te literarne zvrsti pri nas, dasi z nekaj izjemami (Župančič) še vedno zaostajamo za tovrstno tvornostjo nekaterih narodov. Z grenkobo je stal človek pred oddelkoma »Primorska« in »Koroška«, pred prvimi zavoljo njegove presenetljive obsežnosti, ki tako tragično opozarja na občudovanja vredno zavest in odpornost našega ljudstva onstran mej, pred drugim pa zaradi njegove revnosti. (Na Primorskem je izšlo po vojni okrog 600 slovenskih knjig v 2.000.000 izvodov, na Koroškem vsega tri knjige.) — Razstavo sta izpopolnili zbirka rokopisov starejših in mlajših umrlih pisateljev in pa zbirka bibliofilskih izdaj.

V celoti je bila prireditev dostojna manifestacija slovenske knjižne dejavnosti po vojni. Dve negativni dejstvi, ki sta se občutno postavili po robu vsej volji in vnemi prirediteljev, sta bili kajpada znatno pomanjkanje sredstev — tradicionalna nadloga vsega našega kulturnega prizadevanja — in pa kot njena posledica marsikje že kar preočitna naglica. Zaradi obojega je bila razstava urejena dokaj nesistematično in mestoma celó nepregledno. Ali splošni, prevladujoči vtis je bil kljub temu ugoden. Razstava je potrdila, da je osnovna linija našega književnega razvoja v teh dveh desetletjih očitno stremljenje iz provincialnosti, vsestranska razširitev in poglobitev interesov in območij, skratka: da smo dospeli vsaj do začetka tiste s p e c i f i k a c i j e, ki je eno bistvenih znamenj sleherne klene, dozorele, zares samonikle kulture. Razmah izvirnega leposlovja, ki je očividno že precej prebolelo konkurenco prevodne književnosti, bogastvo in strokovna specializacija naše revijalne literature, izbira prevodov, napredek strokovnega slovstva, čedalje znatnejša soudeležba samostojnih slovenskih znanstvenih publikacij v knjižni proizvodnji, zunanja oprema knjig — vse to so simptomi pomembnega procesa, ki ga doživlja naša knjiga in čigar zadnji smoter je končno uveljavljenje, individualizacija in osamosvojitve slovenske kulture. Najsi tudi je bila ta razstava izreden dogodek le v relaciji do naše stoletne revščine, ozkosti in perifernosti, je vendarle vsaj v neki smeri dokazala, da vztrajno in z resno stremljivostjo iščemo svoj lastni kulturni izraz, da se trudimo najti svojstveno slovenski odgovor na véliko vprašanje življenja, to je: da si prizadevamo živeti in se izživljati intenzivno, globoko in zavedno — da bivamo, da SMO. Če nam bo v teh usodnih dneh uspelo iz tega dejstva izvajati vse konsekvence, se pravi: razširiti to zavest in to prizadevnost na vse življenjske možnosti in postojanke, potem ni dvoma, da tudi BOMO.

PREGLED SLOVENSKE LITERATURE OD LETA 1918 DO 1938*

ANTON OCVIRK

Slovensko literarno ustvarjanje je doživelo ob koncu svetovne vojne globok in izrazit prelom s preteklostjo. Leto 1918. pomeni v naši kulturni zgodovini mejnik dveh dob, izhodišče novega usmerjanja in oblikovanja. Po štirih letih blaznega prelivanja krvi je vesplošni razkroj nujno klical po uravnovešenju duha, po plemenitejšem, pomembnejšem smislu življenja. To veliko spoznanje je umetniško izpovedal Ivan Cankar leta 1917. v »Podobah iz sanj«, v tej knjigi trpkih predsmrtnih vizij, polnih človečanskega sočustvovanja in ljubezni. Mladi rod, ki je rasel sredi kaotičnega razsula sveta in se opajal s Cankarjevo besedo, je globoko čutil brezstalnost dobe. Povojna duševna zmeda mu ni razkrila le negativnosti miselnih in etičnih osnov, na katerih je bil zgrajen stari, podirajoči se svet, ampak ga je tudi notranje razdvojila. Z vsem naporom svoje razboljenosti se je skušal zateči vase, v subjektivno očiščenje in odrešenje, in se tako povzpeli celo do novih estetskih vrednot, ki bi bile v skladu z njegovim najosebnejšim spoznanjem. Vse te silnice so v literaturi dosledno vedle do razmaha oblikovnih pesniških revolucij, ki so prav v desetletju od 1918. do 1928. razgibale slovenskega ustvarjalca. To je bil čas prenapete zanositosti v čustvu in besedi, čas ekstatične groze in zdvajanja, skrajno subjektivističnih izpovedi in mističnega poduhovljenja, to je bila doba ekspresionistične umetnosti. Slovenski ustvarjalec se je navdušeno oklenil modernih evropskih tokov in literarnih pojavov od ekspresionizma mimo misticizma do konstruktivizma in se ob njih po svoje oplajal. Šele v desetletju od 1928. do 1938. se je notranje umiril in se začel približevati stvarnemu doživljanju sveta, realnejšemu prikazovanju življenja, človeka in družbe. Medtem ko je v prvem desetletju prevladovala pri nas lirika, se izza leta 1928. vse bolj in bolj uveljavljata proza in drama, in to z uspehom, ki pričra, da se nam v tem pogledu odpirajo povsem novi umetniški razgledi.

I.

Najznačilnejši prevrat se je v teh letih izvršil predvsem v liriki; ona je bila osrednji nosilec čustvenih in miselnih vzponov mlade generacije, rodu na prehodu. V nasprotju z impresionističnim prikazovanjem realnosti se je moderni pesnik začel poglobljati vase in z drzno neizprosnostjo razodevati svoja notranja doživetja. Narava, ki jo je prejšnji rod tako čutno oboževal in deskriptivno podajal, je izgubila zanj svojo negibno, statično prisotnost, postala je dinamični del njegove osebnosti. Objektivni, predmetno otipljivi svet se je v njegovih stvaritvah izprevrgel v subjektivnega, iracionalni kozmos pa se je skušal izobličiti v novih, dotlej nenavadnih prisodobah in simbolih. Predmeti, stvari in bitja, ki nas obdajajo, so izgubila v novi liriki svojo stvarno težo in so zaživela v območju zakonitosti, ki so povsem v opreki z vzročnostjo žive realnosti. Vsa nesoglasja med vidnim in nevidnim, abstraktnim in konkretnim so se zabrisala, pojmovni svet ekspresionistične umetnosti se je porajal v svetu duhovne resničnosti. S tem, da je povojni pesnik zavrgel

* Pričujoči pregled je v glavnem osnovan na predavanju o slovenski povojni književnosti, ki se je vršilo 3. oktobra t. l. ob priliki razstave slovenske knjige v Trgovskem domu. V študiji sem skušal sintetično prikazati predvsem ideje in tokove, ki so razgibavali naše ustvarjanje v zadnjih dvajsetih letih, ne pa podati bibliografije vsega, kar je v tej dobi pri nas izšlo.

prirodni red stvari, je moral nujno zavreči tudi stara, že obrabljena izrazna sredstva. Tako se je rodil nov, svojevrsten slog, do skrajnosti razgiban v metaforiki, metonimiki in simboliki, navidez raztrgan, nedosleden, nabrekli, nerazumljiv, izumetničen, a vendar notranje sproščen, pristen. Podbevšek, Anton Vodnik, Tone Seliškar, Miran Jarc pričajo, da se je sodobni pesnik izmotal iz začaranega kroga župančičeve izrazitosti, da se je otresel novoromantično-simbolističnega čustvovanja in se preko njega zavestno dokopal do »svoje podobe«. Razvoj v to smer je neutajljiv, vprašanje je le, ali je bil umetniško uspešen.

Zmotno bi bilo, če bi sodili, da se je ekspresionizem izživljal samo v iskanju oblikovnih in slogovnih presenetljivosti, da je bil samosvoj le v pesniškem izrazu, ne pa tudi v čustvu in misli. Edini, pri katerem se zdi, da je besedna zanositost zatrla v kali pravo človeško izpoved, je bil Anton Podbevšek. V tem tiči najbrž celo vzrok, da so ga sodobniki tako kmalu zapustili in da je njegova zbirka »Človek z bombami« (1925.) izzvenela v prazno. V marsičem je bil Podbevšku soroden Franonič, čigar »Darovanje« preveč očitno zrcali kaotični razvrat notranje neuravnovešenosti. Vsi ostali predstavniki povojne generacije pa razodevajo na dnu svojih stvaritev globoko etično problematiko dobe. Žalost, nemir, razbolenost, metafizična samota, borba s telesom in duhom — to so osnovna čustva, ki jih zasledimo v njihovi liriki. Bleščeča opisnost, združena z ritmično umirjenostjo, ki je tako značilna za župančičev rod, je tu docela izginila. Barvitost impresionistične lirike se je izprevrgla v težko, temno dizonanco, optimizem v zdvajanje, opojno poveličevanje življenja (n. pr. župančič, Vseh živih dan) in opevanje samorazkrajanja in smrti.

Duševna razklanost povojnih let se je na svojstven način izobličila v religiozni pesmi tega desetletja. Beg iz življenjske stvarnosti v nadzemeljske pokrajine mističnih vizij je nagnil pesnika-vernika v opevanje človekovega onstranskega poslanstva. Religiozni ekspresionist je naravnost strastno zanikal zunanjo vzročnost stvarnega sveta in videl smisel vsega nehanja v podoživljanju božjih skrivnosti. S skrajno abstraktnimi prisposodobami, z utapljanjem v religiozna svetotajstva je skušal prikazati svojo duhovno zamaknjenost v Boga, Kristusa, Marijo, angele, obenem pa izraziti neutešeno hrepenenje po mističnem Jeruzalemu. Tudi v erotiki je popolnoma odmrll telesnemu doživljanju ženske; svojo izvoljenko imenuje sestro, ona ga vodi v duhovno dožemanje ljubezni.

Prav v tem pogledu je zanimiv razvoj Antona Vodnika, gotovo najznačilnejšega predstavnika te smeri pri nas. Medtem ko se v »žalostnih rokah« (1922.) še bori s samim seboj, s svojo žalostjo in razdvojenostjo, se je v »Vigilijah« (1923.) že popolnoma odtrgal od sveta in se dvignil do prosojne breztelesnosti. S prenosom strasti in želja v duhovni svet pa je nastal v religioznem pesniku nepremostljiv prepad med njegovo fizično in duhovno bitnostjo, med erosom in seksusom. Niti Anton Vodnik niti Jože Pogачnik, čigar zbirka »Sinje ozare« je izšla šele leta 1931., dasi obsega pretežno starejše pesmi, ne kažeta v svojih stvaritvah te osrednje pesniške dileme: prvi je preveč lirično nežen, drugi opisen. Notranja razklanost pa se je najboljčutneje pojavila v pesmi Franceta Vodnika. Zbirka »Borivec z Bogom« (1931.) priča, da se je pri njem bolj kakor pri drugih dobojevala usodna borba fizične narave z metafizično, človeka z Bogom, da je pesnik moral nasilno podrediti svoja telesna nagnjenja hrepenenju po nadzemski sreči in umiritvi. Glede tega mu je v prozi najbližji edinole Ivan Pregelj, čigar umotvori pa so umetniško prepričljivejši.

Vzporedno z religiozno mistiko se je v teh letih porodila v okviru

ekspresionizma tudi nova socialna pesem. Njen najzrelejši glasnik je **Tone Seliškár**, ki je ustvaril nekaj svojevrstnih umetnin. Kljub neuravnovešenosti v izrazu dokazuje njegova prva zbirka »Trbovlje« (1923.), da je čustveno pristen in neposreden. Seliškárjev jezik je prej trd kakor uglajen, raje rezek kakor melodično prožen, vendar je presenetljivo razgiban in učinkovit. Snovi zajema iz žive vsakdanjosti, a jih ume tako neposredno podati, tako pesniško izoblikovati, da prepričujejo. Med njegovimi novejšimi stvaritvami, ki jih je zbral leta 1937. v zbirki »Pesmi pričakovanja«, prese-nečajo zlasti ljubavne pesmi. Najprej jih je objavil v »Ljubljanskem Zvonu« leta 1934. z naslovom »Pesmi iz cikla Eros«. Z njimi je uvedel v slovensko literaturo docela novo ljubavno čustvovanje: nebrzdana prvotnost telesne čutnosti se v njih sprošča z neukrotljivo ognjevitostjo poželenja in strasti.

Od Seliškárja se tako po miselnosti kakor po izrazu razlikuje vase poglobljeni **Miran Jarc**. Njegova pesem je trpko meditativna, žalostna, resna, naporno razkrajajoča svet in človeka. Jarc je gotovo najbolj nemiren med sovrstniki, kajti idejne in etične borbe, ki jih drugi rešujejo v okviru svojih apriornih predstav o svetu in življenju, ga razgibavajo v skrajno individualistično-subjektivni smeri in to celo izredno umsko-filozofsko. Vse te poteze so vidne v prvi njegovi knjigi »Človek in noč« (1927.), ki pa predstavlja le droben del njegove obilne tvornosti. Z »Novembrskimi pesmimi« — izšle so leta 1936. — pa se je že očitno otresel prvotne stilne bujnosti in se intimneje približal življenju.

Iz predvojne moderne je zrasel najpristnejši in brez dvoma najpomembnejši lirik te dobe **Srečko Kosovel**. Obe pesniški zbirki, ki sta izšli šele po njegovi smrti, pripovedujeta o globini in presenetljivi nepotvorjenosti njegove besede. Kosovel je spočetka učinkoval nesodobno in to samo v stilu; toda danes, ko se je že unesla prenapeta bujnost ekspresionizma, nam odkrivajo pesmi tega do dna razbolenega ustvarjalca nadvse dragocene umetniške vrednote. Kosovel zrcali v sebi vso duševno razbitost povojnih let, a to v tako jasni obliki in vsebini, da nas njegova izpoved zajame z elementarno močjo. Krčevito zdvajanje nad samim seboj in življenjem, predsmrtni nemir in otožnost tvorijo osrednjo tematiko njegove lirike, ki se je povzpela celo do zgoče socialne obtožbe. Iz svojega boleznega trpljenja je tipal v svet in okolje, spoznaval brezupnost svoje samote sredi družbe, njen egoizem in hipokrizijo, najbolj pa se je razboleval nad tragično grozo lastnega propada, kakor priča nadvse jasno naslednji bolešni krik:

Vsi bodo dosegli svoj cilj,
le jaz ga ne bom dosegel...
Ognja poln, poln sil,
neizrabljen k pokoju bom legel.

Izza leta 1928. se je začel v slovenski literaturi polagoma javljati prehod iz ekspresionizma v bolj umirjeno pesniško ustvarjanje. Prvotna stilna nabreklost in oblikovna samovoljnost je splahnela, obrisi vidnega sveta so se bolj in bolj javljali. V tej smeri je v marsičem značilna religiozna lirika **Edvarda Kocbeka**. V zbirki »Zemlja« (1935.) se kljub odvisnosti od ekspresionističnega misticizma že kolikor toliko jasno čuti, kako pesnik znova doživlja povezanost svojega čustvovanja s predmeti in stvarmi vidne realnosti, kako se jim skuša približati, ne da bi jih kakor koli nasilno maličil. Zemlja je v Kocbekovi liriki še vedno zastrta z religioznimi skrivnostmi, toda tu in tam zaživi v vsej svoji zagonetnosti in pristnosti. — V nekem pogledu očituje prehod v stvarnost tudi vitalno sproščeni **Božo Vodušek**. Njegova pesem je oblikovno-tehnično brez dvoma bolj dognana od Kocbekove, toda spričo

preizrazite razumskosti je večkrat manj pristrčna. Voduškove izpovedi učinkujejo pač bolj s presenetljivostjo podobe, ki je včasih že kar tvegano drzna, in s svojevrstnostjo miselnih izjav, kakor pa s čustveno neposrednostjo. Vodušek se je izza ekspresionizma tudi uspešno uravnovesil v pesniški obliki, saj mu je postal sonet že kar neobhodno prikladen in potreben. — Docela drugačen pojav pa je Mile Klopčič. Z njim se je v sodobni slovenski literaturi uveljavila tista socialna stvarnost, ki je notranje najbolj nepotvorjena. Enostavnost pripovedovanja, pristrčnost izraza, umirjenost oblike, nepotvorjenost čustva — vse te lastnosti učinkujejo polnokrvno, lirsko neposredno. »Preproste pesmi« (1934.) razodevajo samosvojo pesniško osebnost, ki se je sebi v prid otrešla prvotne besedne eksplozivnosti in ritmične neubranosti. Klopčič je najmočnejši v svoji elegični socialni pesmi; v njej namreč na nov, pristrčen način prikazuje tegobo delavske kolonije, strašni, negibni molk ljudi, gorje in življenjsko grozo. Zanimive pa so tudi Klopčičeve otroške pesmi. Med mnogimi pesniki, ki se pojavljajo samo v revijah, je ob nežni Vidi Tauferjevi najznačilnejši pač Bogomil Fatur.

Vzporedno s temi povojnimi gibanji se je v pesmi tega razdobja udeleževal tudi starejši rod. O njem bi bilo seveda potrebno govoriti obširneje in temeljiteje, a to v drugi zvezi. V obeh desetletjih izza svetovne vojne so namreč pesniki te generacije objavili plodove, ki so idejno, stilno in snovno zoreli že pred nastopom ekspresionizma; vendar ne bi bilo prav, če bi jih v tem pregledu docela prezrli, in sicer z vidika naše sodobnosti, v kateri so nastali in še nastajajo. V občutju in izrazu impresionizma se izživlja predvsem Janko Glaser, ki je izdal dve oblikovno uglajeni, dasi čustveno manj učinkoviti zbirki svojih pokrajinsko opisnih pesmi »Pohorske poti« (1919.) in »Čas kovač« (1929.). V isti smeri se je pod vtisom Župančičeve besede in podobe razvil Cvetko Golar, čigar barvitost vpliva nemalokdaj narejeno. Obe pesniški zbirki »Rožni grm« (1919.) in »Njiva zori« (1927.) ga zrcalita v vsej njegovi povezanosti z zemljo ter emocionalni in izrazni naivnosti. Od obeh se pomembno razlikuje Fran Albrecht tako s kulturo verza in plastičnostjo občutja; zlasti pa še s povezanostjo s problemi našega časa. »Pesmi življenja« (1920.) so prepričujoča izpoved njegove osebnosti in presenečajo še prav posebno s krepkim, udarnim socialnim občutjem. Mnoge pesmi izza te zbirke ga razodevajo tudi kot refleksivnega lirika, ki se je uspešno oplodil ob povojni moderni. Artistično samozadovoljstvo se je izživelo v liriki Pavla Golie tako v obliki kakor tudi v vsebini njegove tvornosti, ki je našemu času nekam tuja. »Pesmi o zlatolaskah« (1921.) in »Večerna pesmarica« (1921.) ga kažeta še v razvoju; najnovejša zbirka »Pesmi« (1936.), v kateri so poleg starejših stvaritev še nekatere mlajše, obsega nekaj zajemljivih primerov njegovega lahkotnega lirskega čustvovanja. Povsem v vzdušju Župančičeve besede zveni pesem Iga Grudna, čigar deklamatorična zanositost utruja. Tudi njegova erotika ne zgrabi tako, kakor bi sicer, če bi bila v vsem individualistično svojska. Poleg zbirke »Narcis« (1920.) je izdal tudi »Primorske pesmi« (1920.) z domoljubnimi motivi, prežetimi z ljubeznijo do Primorske. Pesniško pristrčnejše pa so vsekako njegove osebne čustvene izpovedi zadnjih let v »Sodobnosti«. Intelektualistično mrzel je Vojeslav Molé, kakor priča njegova knjiga »Tristia ex Siberia« (1920.); a to ne toliko v formi, ki je utegnjeno nesodobna, kakor v občutju. Prehod v povojno moderno tvori mimo Lovrenčiča in Majcena, čigar pesem je bila svojstvena in dinamično sproščena, v nekem pogledu Anton Debeljak z zbirko »Solnce in sence« (1919.), ki je razvojno zanimiva tako v stilu kakor tudi v pesniškem izrazu.

V povojni dobi se je do umetniške izpovedi dvignil najvišje Oton Župančič, in sicer s pesmimi izredne vrednosti. Zbirka »V zarje Vidove« (1920.) je monumentalen odraz njegove kreativnosti, ki se je prav tu življenjsko uravnovesila. Do take globine, kakor jo v teh pesmih razodeva Župančič, se nikakor ni povzpel ekspresionizem, najsi je sicer rasel še tako samosvoje. Mimo tega je Župančič ustvaril leta 1924. »Veroniko Deseniško«, ki je vzbudila vsestransko pozornost in dolgotrajne polemike. Njeno osrednje izhodišče je vsekako lirsko, toda v gradbi in zagonu dejanja je dramatik marsikje z uspehom premagal lirika. Poseben vzpon Župančičeve tvorne sile kažejo naposled iz zadnjih let njegove globoko meditativne pesmi »Med ostrnicami«, ki so izhajale leta 1934. v »Ljubljanskem Zvonu«.

Ob Župančiču je brez dvoma najpomembnejši pesnik predvojnega rodu Alojz Gradnik. Z zbirkama »Pot bolesti« (1922.) in »De profundis« (1926.) je podal vzorce trpko zamišljene, čustveno močne lirike, polne pesniške prepričljivosti. Niti v formi niti v jeziku ni Gradnik ustvaril novih poti, teža njegove intimne izpovedi je v lirski neposrednosti občutja, ki pa je včasih preveč hoteno, da bi nas zajelo popolnoma. Vendar je zbral v knjigi »Svetle samote« leta 1932. iz svoje dotedanje pesniške žetve umetniško dragocene stvaritve, ki ga razodevajo v celoti. (Se nadaljuje.)

„MOJA AMERIKA“

LOUIS ADAMIČ

»Moja Amerika« je ena najbolj zanimivih knjig, kar jih je bilo napisanih nemara zadnje desetletje, zanimiva seveda predvsem za Ameriko. Toda Amerika je prav pred kratkim pokazala, da je Evropi blizu in da more odločilno vplivati nanjo, zato je tudi za Evropejce zanimivo, kako se razvija, kaj misli Amerika. Za nas je seveda knjiga še posebno zanimiva, ker jo je napisal Amerikanec slovenskega rodu. Knjiga daje portrete Adamičevih znancev in prijateljev, ki se mu zde kakorkoli značilni ali važni za Ameriko, med njimi znamenitih umetnikov, socialnih in kulturnih delavcev, politikov itd. V nekaj poglavjih obravnava svojo vrnitev v domovino. Obširno obravnava problem ameriških vseljencev in njih otrok. Prav tako obširno govori o veliki krizi v Ameriki in o delavcih in delavskih organizacijah ter konča s stališčem, ki ga bo po njegovem mnenju zavzela Amerika v svetovni politiki. O knjigi bomo še poročali. (O p. p r e v.)

ČE JE ČLOVEK IZ DVEH SVETOV...

Ko je izšla knjiga »The Native's Return«, mi je knjižni kritik newyorške »Herald-Tribune«, Lewis Gannett, večkrat rekel, da ne more verjeti, da bi bil kak kraj tako lep, kakor sem opisal svojo rodno Kranjsko; in poleti 1935 sta on in njegova prav tako skeptična žena Ruth odpotovala, da me »kontrolirata«. Ko sta se vrnila v New York, se je obrnila njuna kritika v nasprotno smer: premalo sem bil povedal o pokrajinski lepoti Kranjske in ljubeznivosti ljudi, Slovencev, ki v njej prebivajo!... Naj si bo to kakor koli, mislim, da je bilo to, kar sem povedal o svoji stari domovini, resnica; toda ne vsa resnica v vseh ozirih in vseh podrobnostih. Podal sem svoje vtise o Kranjski le za čas prvih štirih tednov po svojem povratku, od srede maja do srede junija, v času, ko se vsaka dežela pokaže z najlepše strani, ne le pokrajinsko, temveč tudi psihološko in duhovno: človeško. Nisem povedal, kaj se je dogajalo pozneje z mano oziroma v zvezi z mano.

Med drugim sem omenil, da sem se v majhnem mestu Ljubljani, kranjskem glavnem mestu, seznanil z nekaterimi slovenskimi pisatelji, omenil sestanke, ki so jih priredili za Stello in zame, in da so prišli k mojim staršem na deželo ter se udeležili proslave »vrnitve izgubljenega sina«, kakor so nekateri ljudje v vasi imenovali moj povratek. Vsi ti pisatelji — pesniki, romanopisci, uredniki, kritiki, dramatik, esejisti, kak ducat njih — so se mi zdeli tako sijajni ljudje; njihova prijaznost do mene se je videla tako pristna, njihovo zanimanje za Ameriko je bilo tako živo in globoko, in Stella in jaz sva jih vzljubila in uživala njihovo družbo. Imel sem od vsega začetka nekaj negotov pojem, da so ti moji novi prijatelji po večini liberalci, naprednjaki, ljudje, ki več ali manj čutijo in mislijo kakor jaz. Bilo je naravno, da sem se z njimi najprej seznanil. Toda tedaj še nisem razumel, da sem se s tem, da sem se najprej seznanil z njimi, šel na njihove sestanke, jih povabil v svoj rojstni kraj, avtomatično skoraj izključil od stika s pisatelji z znamko »katoliki«, s pristaši katoliške stranke, ki je pod vodstvom politikov — duhovnov katoliške cerkve, med katerimi so bili tudi gospodarsko radikalni, napredni možje, ali vendar konservativci v verskih, moralnih in kulturnih zadevah. Slovenska literatura je prav tako kakor vse faze slovenske kulture v tesni zvezi in pod vplivom slovenske in sploh jugoslovanske politike; pisatelji so skoraj prav tako zagrizeno strankarski kakor politiki. Posledica tega je od časa do časa sicer kak izbruh vitalnosti v njihovem pisanju, toda prav tako tudi nastajanje vase zaprtih krožkov — navadno okrog kakega časnika ali revije — potem cepljenje starih krožkov v nove skupine in klike in zopet začetek novih časnikov in revij ter seveda neskončna malenkost.

Nekoliko sem to okusil, ko sem slišal — mislim, da od enega svojih bratov — da mi katoliki zamerijo, da sem se zvezal z liberalci in naprednjaki. Očitno so mislili, da bi se bil moral zvezati z njimi, kajti, ali ni »Dom in svet«, njihova vodilna revija, bil prvi list na Kranjskem, ki je ocenil mojo knjigo »Dinamit« takoj po tem, ko je izšla v Ameriki? Nisem vedel, kaj naj bi rekel na to. V Združenih državah nisem čutil, in tudi nihče ni pričakoval od mene nikake hvaležnosti do človeka, ki je napisal oceno kake moje knjige, niti do časnika ali časopisa, ki je tako oceno objavil; in če je newyorški »Sun« objavil ugodno oceno mojega dela, me zato še niso smatrali za Republikanca. Torej me je stvar zabavala, a tudi nekoliko vznemirila — ne toliko z mojega osebne stališča kakor zato, ker mi je dala bežen pogled na potezo slovenskega življenja, ki je bila sicer najbrže neizogibna v majhni, ozki Kranjski, a mi ni bila všeč.

Eden mojih novih prijateljev je bil Fran Albrecht, urednik starega, tradicionalno liberalnega in naprednega književnega mesečnika »Ljubljanski Zvon«. Malo pred mojim prihodom na Kranjsko je bil objavil prevod neke moje črtice; sedaj me je prosil, naj bi mu pomagal izdati »ameriško številko« njegovega lista. Priskrbel sem mu povesti, pesmi in članke ameriških pisateljev, ki so jih potem prevedli, in napisal nekaj splošnih članek o Združenih državah posebej za to številko, ki je izšla pozno v poletju in zbudila precej zanimanja po vsej deželi, pa tudi po Hrvaški in delih Srbije — a zbudila tudi v katoliškem taboru reakcijo, nekoliko podobno zavisti, ki me je zbudila, ko sem slišal o njej.

Nekaj časa prej je neki drugi moj liberalni književni prijatelj uvidel, kako neumno in nesmiselno bi bilo, da bi bil jaz še dalje zamešan v literarno politiko dežele in je brez moje vednosti predlagal uredniku neke katoliške revije, s katerim je bil osebno znan, naj natisne prevod neke moje črtice. Ker pa sem bil tako tesno in očitno zvezan z liberalnim Zvonom, je bil ta predlog odbit, kajti, drugače kakor v Ameriki, kjer more človek istočasno

prispevati v »Cosmopolitan« in »New Masses«, kakor je storil Ernest Hemingway, ali v »The Nation« in »The Saturday Evening Post« kakor Sinclair Lewis — si mogel na Kranjskem redoma pisati le za časopis svoje stranke ali koterije, ako si jo imel.

V Ameriki so zavrnitve stvarne, neosebne, po navadi povzročene po nepolitičnih, v glavnem uredniških ali kupčijskih vidikih, redko na podlagi avtorjeve politične pripadnosti; nekaj let je bilo moje delo od časa do časa zavrnjeno od ducatov newyorških urednikov ali njihovih pomočnikov; zato me ta zavrnitev v Ljubljani ni hudo zadela, ko sem slišal o nji. Po Ljubljani pa je povzročila nemalo govorjenja, kajti tam je imela vse vrste političnih pomenov. Čisto določno me je napravila ne-katolika, če že ne proti-katolika. Sledili so ji majhni napadi name v katoliškem tisku, ki pa so kmalu prenehali: kajti katoliki so očitno prišli do prepričanja, da je najbolje, ako me puste v miru. Vedeli so, da se bom kmalu vrnil v Ameriko: in srečno pot!*

Vendar so bili vse to le rahli opomini na to, kar je sledilo. Tisti izmed mojih novih literarnih prijateljev, h kateremu me je najbolj vlekle, je bil Oton Župančič, mož sredi 50ih let, najboljši živeči slovenski pesnik in po svojem bistvu velik mož in notranje lep človek, splošno priljubljen pri ljudstvu zaradi svojih pesmi, čeprav so ga katoliški kritiki, akademisti, pedanti in politiki časih napadali zaradi njegove težnje, da ostane svoboden duh, odgovoren nikomur in ničemu razen načeloma resnice in lepote, kakor sta se mu prikazali kot možu, pesniku, ustvarjajočemu umetniku in Slovencu, ki živi v 20. stol. in ljubi svojo domovino. Župančič je avtor številnih knjig verzov v čudovito fini, po večini neprevedljivi slovenščini, in prevajalec več Shakespeareovih iger, ki se mi deloma zde boljše v njegovi slovenščini kakor v izvirniku. Krasno sva se razumela. Bil je poln živega zanimanja za moje življenjske razmere in probleme kot pisatelja v Ameriki. Ali imam težave pri objavljanju svojega dela, ker nisem rojen v Združenih državah? Povedal sem mu, da ne; nasprotno, vsaj en važen urednik, Henry Mencken, ki ga je nekoliko poznal, me je spodbujal, naj pišem, takrat, ko sem mu začel pošiljati svoje stvari iz Kalifornije. Pozneje, v New Yorku, je drug dobro znan književnik, Burton Rascoe, porabil neskončno časa in truda z nadlegovanjem založnikov, dokler ni eden od njih sprejel moje prve knjige... Ali morem živeti z ženo od tega, kar zaslužim s pisanjem? Ali porabim ves svoj čas za pisanje? In tako dalje.

Malo prej je v New Yorku izšel »Smeh v džungli« in nekega dne sem prejel sveženj izrezkov poročil, ki so bila objavljena v časnikih in časopisih v New Yorku in Los Angelesu, Bostonu in Chicagu, Detroitu in New Orleansu, Seattleu in Miamiu, v Kokomu v državi Indiani in Keokuku v Iowi, v Venturi v Californiji in Gloucestru v Massachusettsu; v Washingtonu, D. C. in Daytonu, v Ohiu; v Phoenixu v Arizoni in Scrantonu v Pennsylvaniji; v Walla Walli v Washingtonu in Rutlandu v Vermontu; v Cherokeeju v Oklahomi in Montgomeryju v Alabami: pokazal sem jih župančiču, ko me je vprašal, kako je bila moja knjiga sprejeta. Pregledal jih je; potem je rekel s čudnim izrazom na finem, pesniškem obrazu nekako tole:

»Živite in delujete, ali začenjate delovati, v velikem, velikem svetu, ki je čisto različen od našega majhnega sveta tu v Sloveniji. Te kritike — iz mest, ki so tisoče milj oddaljena drugo od drugega —. Toda veste, ko sem bil deček, bi bila moj oče in moja mati skoraj tudi šla v Ameriko in jaz z njima. Prav golo naključje je bilo, da nismo šli...

* Pisatelj pozablja na učinek članka v »Književnosti«. (Op. ur.)

Iz Bele Krajine sem, iz kraja, ki ni daleč od vašega lastnega doma; in iz Bele Krajine so se ljudje začeli izseljevati že 1850... Redka je bila hiša v Beli Krajini, kjer je bil družinski oče doma. Mož je šel prvi; potem je pogosto sledila žena z otroki. Jaz sem bil nekaj posebnega, ker nisem imel nobenega bližnjega moškega sorodnika v Ameriki, toda moja mati je imela pet sester »onkraj morja«, raztresene med Pittsburgom in Chicagom in srce jo je vleklo tja. Silila je v očeta, naj proda posestvo, toda potem je prišla vmes neka slučajna okolnost — to je druga povest — in nismo šli v Ameriko; ostali smo na Kranjskem. Toda če bi šli, kaj bi se bilo zgodilo z menoj? Ali bi se bil po-američanil? Ali bi bil postal Amerikanec, kakor vi — ameriški pisatelj, pesnik, pisoc v jeziku Keatsa, Shelleya in Whitmana?...»

Cudni, žalostni izraz njegovega obraza, ko je govoril z menoj, se je skristaliziral v bolešno zmes zamišljenosti, sreče in žalosti. Gledal me je prijazno, premišljuječe. V prejšnjih šestnajstih letih v Ameriki sem se družil skoraj izključno z Amerikanci-domačini in nisem bil spregovoril šestnajst besed v svojem rodnem jeziku; posledica je bila, da je bila sedaj moja slovenščina »zarjavela«, zlomljena in nerodna. Oton Župančič me je previdno vpraševal, kako sem izgubil tekoče znanje svojega materinega jezika. Odgovoril sem mu, da ne vem; izgubil sem ga, ne da bi premišljeval o tem. »Toda povejte mi,« je vprašal obotavljaje se, išoč moje resnično bisto in poti, da bi prodrl do mene, »ali se smatrate za Amerikanca ali za Slovence? Z drugimi besedami, ali mislite, da ste iz onega velikega sveta onkraj Atlantika, ki si ga moremo tukaj komaj predstavljati, ali ste naš, v tem našem majhnem svetu?«

»Vidite,« sem odgovoril, glasno misleč, »ameriški državljan sem in kot tak seveda vsaj pravno, tehnično, Amerikanec. Toda mislim in upam, da nisem Amerikanec le pravno in tehnično, temveč dejansko. Ko opazujem druge Amerikanke v Združenih državah, ki so bili rojeni tam, včasih mislim, da sem bolj Amerikanec kot večina njih. Prav gotovo mene Amerika bolj zanima kakor dober del rojenih Amerikancev, ki jih poznam, ki so slučajno tam, ker so pač bili tam rojeni. In res ljubim Ameriko z vsemi njenimi napakami; njena bodočnost me očaruje in zanima. Res, mislim, da jo ljubim. Ko pišem, uporabljam ameriški jezik, ki je tudi del mojih miselnih pripomočkov. Nekeč so me slišali, da sem govoril v spanju: govoril sem angleško. Mislim, da sem prav zares Amerikanec. In čutim, da spadam tja. Toda seveda sem bil rojen Slovenec, tukaj v Sloveniji, na Kranjskem; tega ni mogoče zatajiti; in če smem soditi po svojih občutkih, odkar sem se vrnil domov, sem tudi Slovenec. Moja mati je slovenska žena: njen sin sem... Nikoli prej nisem premišljeval o tem, kajti v Ameriki sem imel preveč opravka z neposrednimi problemi, preveč sem imel dela z odkrivanjem Amerike, s premišljevanjem o njej, s potovanji iz kraja v kraj, s služenjem kruha, s poskusi, da postanem pisatelj; sedaj, ko me vprašujete, bi rekel, da sem Amerikanec slovenskega rodu; toda če vam je bolj prav, me lahko tudi smatrate za Slovence, ki je šel v Ameriko, ko mu še ni bilo polnih 15 let, in se poameričanil. Meni je vseeno; osebno, v kolikor se zavedam, meni to ni problem. Ni boja v meni med mojo prvotno slovensko krvjo in ozadjem, in dejstvom, da sem Amerikanec.«

Po izrazu njegovega obraza sem vedel, da Župančič razume, kar sem rekel, in čutil sem, da misli tudi na samega sebe. Ako bi bil kot deček odšel v Ameriko, ali bi bil ostal Slovenec, čeprav bi bil »izgubil« gladko znanje slovenskega jezika? Ali bi bil postal pisatelj, pesnik v Ameriki in bi pisal v enem glavnih jezikov sveta, razumljiv nemara 2 do 3 sto milijonom ljudi, namesto v jeziku onega najmanjših kulturnih narodov (1,300.000) na svetu? Zdel se mi je eden najbolj čudovitih ljudi, ki sem jih kdaj srečal, toda globoko v njem sem čutil veliko grenkobo, ki jo je skušal skrivati — grenkobo izred-

nega moža, ki je sin majčkenega naroda in skuša delovati v ozkih mejah tega naroda.

Stella in jaz sva odšla v Dalmacijo, kjer sem izvedel, da piše Oton Župančič ob priliki mojega povratka esej za Ljubljanski zvon in da ljubljanska inteligenca z velikim pričakovanjem in zanimanjem govori o njem — ne toliko zavoljo tega, ker bi se tikal mene, kakor zato, ker ga je imel napisati veliki pesnik, ki, zaposlen kot intendant Narodnega gledališča provincialnega glavnega mesta, že leta ni bil napisal niti vrste, ne v prozi ne v pesmi. Sam sem bil seveda radoveden in sem revijo napeto pričakoval.

Ko je prišla, je bil Župančičev esej seveda na vodilnem mestu pod naslovom »Adamič in slovenstvo« — v nepopolnem prevodu pomeni zadnja beseda vse, kar se tiče ali kar spada k temu, da si Slovenec. Celotni pomen besede je bogatejši, raznolikejši, bolj kompliciran in mnogovrsten kakor recimo pomen odgovarjajoče besede »amerikanstvo«. Mnogim Slovencem je slovenstvo neločljivo povezano z vsakim koščkom slovenske tradicije in zgodovine, kulturne in druge; z vsako besedo slovenskega jezika in vsemi njegovimi problemi; in z vsako pedjo slovenske zemlje. Pomeni živa, močna čustva, ki bi jih bilo Amerikancem, katerih nacionalizem ni tako kompliciran in intenziven, težko razumeti in ceniti, tudi če bi ga znal popolnoma razložiti.

Esej je bil pisan v krasni prozi, pesniško in vobče, zelo prijazen in dober do mene, predober; in prežet s tragično otožnostjo velikega pesnika, ki piše za majhen narod. Ne bom pripovedoval vsega, kar je v njem, kajti za to bi moral razložiti stotine stvari, ki jih člani velikega naroda ne morejo brez nadaljnega razumeti in za to bi bilo treba posebne knjige. Toda — če hočem tvegati, da stvar preveč poenostavim — ena glavnih misli in dokazovanj v članku je bila, da je, čeprav sem šel kot deček v Ameriko, bil poamerikanjen in izgubil tekoče znanje materinega jezika in začel pisati angleško ali ameriškansko — da je kljub vsemu temu vendar slovenstvo važen, ako ne glavni činitelj v mojem življenju in delovanju. V bistvu, je trdil pesnik, sem sin Slovenije, »resnične notranje Slovenije«; in duh »notranjega slovenstva« živi v meni. Prejel sem ga od svoje kmečke matere, prav iz zraka podeželske Slovenije, in Amerika ga ni ubila, niti pokvarila. Amerika mi ni vzela ničesar, ničesar dobrega, življenjskega in važnega, a mi veliko dala, ker je Amerika velika, nova, sveža, polna življenja in ima mnogo dati. V Ameriki sem imel prostora; mogel sem se razviti, rasti, mogel najti za bistveno slovenstvo v sebi širši, polnejši izraz, kakor bi ga najbrže kdaj mogel najti, ako bi bil ostal doma... Poudarjal je, da sem kljub temu, da sem bil — žal — ločen od svojega materinega jezika in celo kljub temu, da sam preveč nagibam k poudarjanju svojega amerikanstva, vendar še vedno Slovenec; in da so v mojem delu vrline, ki izhajajo iz vrlin, bistvenih zdravim množicam slovenskega ljudstva.

Nič nisem imel proti tej misli; nasprotno, zdelo se mi je prijetno upati, da je nemara v njej nekaj resnice. Malo prej je bil »Harper's Magazine« natisnil moj članek »Spet doma iz Amerike« z opisom moje vrnitve v domovino, ki je pozneje postal prvo poglavje knjige »The Native's Return«, in nekega dne sem prejel sveženj »pisem občudovalcev«, med njimi tudi pismo nekega meni neznanega slovenskega vseljenca iz Clevelanda, ki je rekel, da se pri čitanju članka ni zavedal, da je pisan v angleščini. »Ko sem ga končal, sem se s presenečenjem spomnil, da to, kar sem čital, ni bilo slovensko.« — Torej, sem si mislil, ima Župančič najbrže prav: slovenstvo je močno v meni, čeprav sem prav tedaj v svojih mislih zaključil zadevo s stoprocentno ameriško frazo: »O. K. by me!« (Meni prav!)

V pozni jeseni sva s Stello mnogo potovala po Dalmaciji, Črni gori, Bosni in Hercegovini. Cele tedne nisem videl slovenskih listov in pustil, da so se moja pisma nabirala na dubrovniški pošti. Ko sem jih končno dvignil, je bilo med njimi mnogo izrezkov iz ljubljanskih časnikov, ki so mi jih poslali moji bratje in moji novi prijatelji, vsi o Župančičevem članku, po večini napadajoči Župančiča. Toda to je bil le začetek. Razvila se je vneta debata. Kaj je slovenstvo? Je možno slovenstvo, ki je ločeno od slovenskega jezika? Sem jaz, ki ne obvladam več dobro svoje materinščine, v resnici tak dober predstavnik slovenstva? Ta vprašanja niso bila le to, kar so se zdela na površini, temveč so bila z ducati vozlov povezana s tedanjim političnim in socialno-ekonomskim položajem v Sloveniji, s slovensko opozicijo proti režimu in sumom Slovencev, da misli vladajoča skupina v Jugoslaviji, sestojeca po večini iz Srbov, posrbiti vso državo. Za temi vprašanji so bili tudi napeti, razdrapani živci občutljive, bolj ali manj nevrotične inteligence, ločene od množic in resničnosti. (Inteligenca je bolj ali manj nevrotična po vsem svetu, a nemara še posebno v majhnem narodu.)

V Sloveniji dobro znani pa tudi neznani pisatelji so pošiljali Zvonovemu uredniku Albrechtu članke v odgovor na Župančičevega. Albrecht je bil strasten pristaš svobodnega tiska, in ne da bi se popolnoma strinjal z Župančičevimi nazori, jih je bil pripravljen objaviti; izdajatelj pa ni hotel odpreti lista grozeči dolgi polemiki, nemara zato ne, ker se je strinjal z Župančičem ali pa ker se je bal, da bi debata, polna nacionalističnega, politično-kulturnega dinamita, spravila list v nevarnost. Premagan, je urednik Albrecht odstopil; nihče ni bil pripravljen, da bi zavzel njegovo mesto; in list, ki je bil do tedaj navidezno najbolje fundiran časopis v deželi, je začasno prenehal izhajati in izšel ponovno šele po mojem povratku v Združene države.*

Medtem so nekdanji urednik in nekateri njegovi sodelavci izdali brošuro, skoraj knjigo, v kateri so obrazložili svoj delež pri dogodku v vseh podrobnostih, kar bi bilo za člane velikega naroda zabavno ali smešno; kot neposredna posledica tega boja za slovenstvo je začel izhajati nov mesečnik; mnogi drugi mesečniki pa so objavljali dolge članke, po večini hudo napadajoč Župančiča, in nekateri tudi meni niso prizanesli, čeprav sem popolnoma nedolžen zašel v to zmešnjavo. Kritiki Župančičevega pojmovanja slovenstva so trdili ali vsaj namigavali, da vrline, ki jih je odkril v mojem delu in v meni osebno, v resnici niso tako izredne, če pa so mi jih priznavali, so trdili, da nimajo posebnih ali jasnih vezi s slovenstvom. Vsekakor nimajo nič opraviti z aktualnimi problemi slovenstva, ki so — itd. itd., stran za stranjo.

To je trajalo mesece, dokler sem bil v Jugoslaviji in po mojem odhodu. Katoliški mesečnik »Dom in svet« se je veselil suspenzije »Zvona« in natisnil neskončen esej nekega svojega vodilnega sodelavca z opazkami o zadevi in vsemi njenimi odcepki. Vsega je bil »Zvon« sam kriv! Zakaj pa so se me »Zvon« in ostale tako imenovane liberalne ali napredne publikacije lotile s takim neobrzdanim navdušenjem in naredile iz mene senzacijo, nekakega svojega konjička? Delali so me velikega moža, dokler niso sami verjeli, da sem važna oseba in pisatelj. Prav jim je! S filistejsko krepkostjo je »Dom in svet« čestital sebi in katoliški koteriji na modrosti in dobremu nosu, ki so ju pokazali, ko se niso udeležili mojega poveljevanja.

Vse to je bilo zabavno za moje ameriškanske ali poameriškane oči in pamet; Slovenec v meni pa je bil nemalo užaloščen; in oba, Amerikanec in Slovenec v meni sta obžalovala mojega sijajnega prijatelja Župančiča, ki je

* Pisatelj se ne spominja več točnih dejstev. (Op. ur.)

zašel v neprimerno zaradi mene ali vsaj v zvezi z menoj. Vsa stvar je bila tako malenkostna, tako provincialna in na nek način tako neizbežna; tako zanimiva, da, fascinirajoča; tako tesno povezana z večjimi zadevami, zadevami, ki so narobe v Evropi na sploh. Čez nekaj mesecev bi se moral vrniti v Ameriko in sem se lahko smejal in smehljaj nad »Dom in svetom« in vso zadevo, toda ubogi župančič — velik mož, velik pesnik in umetnik — je moral ostati tukaj in vzeti nase posledice svojih besed. Njemu to nemara ni bilo smešno; njemu nemara ni bilo zabavno; in ni mogel oditi; Slovenija je bila njegovo življenje. Gnani od motivov, ki so bili v zvezi z aktualnimi politično-socialnimi gibanji in vprašanji njihove dežele in z vso globoko nevrozo evropske civilizacije, njegovi malenkostni kritiki niso razumeli, da če se je zmotil ali deloma zmotil (in ne vem, ali se je, kar se tiče slovenstva ne glede name), se je zmotil zato, ali v glavnem zato, ker je bil velik umetnik in pesnik, zajet v intelektualno-provincialno, malonarodno past in je ob meni za trenutek zaživel ter se prestavil v veliki svet, z ugibanjem o svoji lastni usodi, ako bi se bil kot deček izselil v Ameriko — ne da bi pri tem kaj jemal svoji majhni, samotni, ljubljeni Sloveniji; nasprotno, da ji je vračal mene — »izgubljenega sina« — in mi pripisoval vrline, katere sem, če sem jih sploh imel, imel le v zametku.

Skrbelo me je: ali je župančiču žal, da je objavil članek? — ni mi pisal, in ker nisem poznal njegovih čustev, nisem vedel, kako bi mu pisal jaz. Toda ko sva se pozimi spet srečala — nepričakovano v divjem snežnem metežu pred kraljevo palačo v Beogradu, kjer je imel opravka kot intendant Narodnega gledališča — mi je srčno stisnil roko, potem ko mi je za trenutek napeto pogledal v obraz, da bi videl, kaj čutim; potem me je potegnil v kavarno. Rekel je, da ga je skrbelo, kaj čutim glede tega, in se je obotavljaj pisati, ker se je bal, da sem nemara užaljen zaradi stvari, ki so jih pod vtisom njegovega članka — ki ga sicer ni obžaloval — rekli drugi pisci o meni. Pošteno sva se nasmejala. Dejal je, da je sam navajen, ali skoraj navajen, te vrste stvari; seveda je žalostno in tudi neprijetno. Nič se ne da narediti glede tega... Debatirala sva o slovenstvu in o njegovem pokojnem dobrem prijatelju, velikem Ivanu Cankarju.

V mojih dvanajstih, trinajstih letih, med 1910 in 13, tik preden sem prišel v Ameriko, ko sem živel kot študent v Ljubljani, je bil Ivan Cankar moj najljubši pisatelj (in v nekem smislu je to še danes). Tedaj je bil na višku kot ustvarjajoč umetnik, resničen genij; romanopisec, pesnik, dramatik, esejist, socialen kritik, polemik in — skupno z Otonom Župančičem — važen činitelj v razvoju slovenskega jezika kot sredstva izražanja najtanjših in najglobljih čustev in najbolj zamotanih misli. S svojim pisanjem je dejansko ustvarjal nov jezik, tekoč, brezmejen v svojih izraznih možnostih in globoko intimen (zaradi tega ga je žal težko primerno prevesti v drug jezik), vendar popolnoma razumljiv vsakomur, kdor je poznal besede ali material, iz katerega jih je ustvarjal. V vsej zgodovini slovenske književnosti (ki ima za narod nekaj več kot milijona ljudi presenetljivo število zanimivih oseb), je bil Cankar edini pisatelj, ki je v vsej svoji literarni karieri živel edinole od svojega peresa — kajpada zelo slabo. Nemara je imel toliko uspeha, kakor je le bilo mogoče, pišoč v jeziku najmanjše narodne enote v Evropi, toda njegovo življenje in delovanje kot sina takega majhnega naroda mu je bilo trajen, boleč problem, ki je vplival na vse njegovo delo in ga pognalo do pijače in, kmalu po vojni, v prezgodnjo smrt.

Cankar je bil prvi proletarski pisatelj, toda ne v abotnem, nepremišljenem smislu, v katerem so se tako imenovali nekateri psevdoradikalni pisci v Zdru-

ženih državah v letih krize 1933/37. Bil je sin naroda, ki je bil (in je še) v svoji celoti proletarski narod, čeprav obsega tudi majhno meščanstvo in je pretežno kmečki, živeč na deželi in v majhnih vaseh. Za Cankarjevega časa (in stoletja prej) je bila Slovenija v celoti, kot dežela, eksploatirana in zatirana po Dunaju in skoraj vse, kar je pisal, čeprav prvotno in nagonsko umetnija, je bilo protest proti tej eksploataciji in zatiranju. Ker je pa Slovenija majhna, silno lepa kot dežela in ker je njeno ljudstvo v celoti bistveno globoko kulturno, ljubeče lepoto in izogibajoče se nasilju in surovosti, nagibajoče h kulturi in umetnosti in kot tako v glavnem očitno brezsilno proti agresivnim, neciviliziranim silam sveta okoli sebe — zaradi vsega tega je bilo prežeto mnogo Cankarjevega pisanja s fatalizmom, ki pogosto meji na popolno brezupnost.

Pripovedujem vse to deloma kot neke vrste postskript k prvim poglavjem v »The Native's Return«, katera so bila nemara predvsem odgovorna za uspeh, ki ga je imela knjiga v Združenih državah, in deloma zato, ker me osebno zanima; glavno pa zato, ker ima, kakor bom skušal pokazati, širši pomen za Evropo in za Ameriko.

Ko sva sedela z Župančičem v oni beograjski kavarni in mi je na mojo pobudo govoril o Ivanu Cankarju, sem vedel, da posredno govori o samem sebi. Njegova povest je bila v mnogih podrobnostih različna od Cankarjeve in vendar v bistvu ista. Tudi on je sedaj — po 20 letih intenzivnega notranjega trpljenja in malenkostnih preprirov s svojo okolico — našel svojo pozitivno silo v svoji ljubezni do Slovenije, v nekem liričnem nacionalizmu, v svojem upanju, da bo nekoč, na nek način, njegova domovina doživela lepšo bodočnost; toda očitno tudi on v bistvu ni bil popolnoma srečen, niti kot človek, niti kot pesnik. Čutil sem, da ljubezen do Slovenije in povzdigovanje njenih liričnih lepote ni dovolj zanj. Res, »notranje slovenstvo« je sestavljeno iz lepih prvin, katerih nekatere najdemo v dobrih lastnostih tudi drugih narodov; vendar ga je preveč zaviralo in obdajalo. Čutil sem, da je, nemara ne da bi se tega sam jasno zavedal, njegova notranja postava prvotno zahtevala — če ne zahteva še sedaj — veliko večji razmah, ali vsaj večjo možnost razmaha, kakor ga je imel v Sloveniji. Toda kaj je mogel?

Njegova bistvena veličina mu je pomagala, da se je dvignil nad bridke malenkostne trenutne prepričke občutljive, nevrotične, donkihotske, nezanesljive inteligence — se dvignil nadnje vsaj javno ali kadar je govoril z menoj, kajti sumil je, da utegnem pisati o njem; toda globoko v njem ga je njihova malenkostnost in ožina grizla...

Nisem mogel, da ne bi premišljeval — takrat in poslej — o raznih slovenskih pisateljih, ki so napadli Župančiča in o drugih intelektualcih, ki so jim bili več ali manj podobni, katerih nekateri so bili telesno napol sestradani, mnogi duševno povprečni in izmaličeni — saj ni čuda. Nekateri so se nemara zdeli povprečni le po svojem pisateljskem delovanju; prvotno so bili mogoče le malo pod Župančičem ali Cankarjem. Toda dovolj je bilo, da se niso mogli dvigniti nad nevrotično intelektualno zmedo, dovolj, da jih je zmaličilo. V širšem, svobodnem svetu bi bili nemara če že ne duhovni velikani, vsaj veliki in uspešni ljudje.

Preden sem se vrnil v Ameriko, sem se posebno potrudil, da sem si dobro ogledal katoliške intelektualce v Sloveniji in nekatere med njimi je bilo mogoče v njihov prid primerjati z ne-katoliki. Bili so močnejši, solidnejši, njihovo delo je bilo povprečno, a zdravo in bolj popularno med zdravim, preprostim kmečkim prebivalstvom, kakor delo liberalcev; kajti to so

bili katoliki, nekateri strastni katoliki, in katolicizem, ki je kakor komunizem mednarodna ideja, jim je dajal prostora. Na nek način je zanje razbijal zemljepisne, politične in duhovne meje Slovenije.

V zvezi z vsem tem sem moral premišljevati tudi o sebi. S trinajstimi leti, dve leti preden sem šel v Ameriko, sem bil napisal nekaj, kar je bilo objavljeno v nekem mladinskem listu v Ljubljani; ako bi bil ostal v Sloveniji, bi bil najbrže postal slovenski pisatelj. Toda kakšne vrste? Moje notranje lastnosti najbrže nikakor niso dosegale Cankarjeve ali Župančičeve notranje veličine; torej bi bil nemara postal neke vrste zmaličen, zagrenjen intelektualac ali povprečni katoliški pisatelj ali marksistični ali levičarski »propagandist«... lepo je, biti rojen v lepi Sloveniji, moje matere sin, rojak Cankarja in Župančiča; toda — bil sem vendar globoko vesel, da sem odšel v Ameriko in postal ameriški pisatelj in se mogel vrniti tja. Amerika je velika in svobodna, sorazmerno nenacionalistična, mlada, splošna topilnica, še ne utrjena ali okorenela v svojih običajih, neoblikovana, kaotična, dežela, ki priznana šele postaja to ali drugo, z neomejenimi možnostmi v svoji bodočnosti, neposredni in daljni.

Seveda se da tudi mnogo dobrega reči o tem, da si pisatelj v majhni deželi. Župančič n. pr. more slišati svoje pesmi v vsakdanjem govoru slovenskega ljudstva. Isto velja za Cankarja, kakor je v Ameriki Sinclair Lewis imel velik uspeh deloma, ker je dal nov pomen besedi »Main Street« in ker je iznašel »Babbita« — dve frazi, ki sta našli svojo pot v jezik dežele še za njegovega življenja. Kmalu potem, ko sem se bil vrnil domov, sem na sprehodu po podeželski poti na Gorenjskem slišal skupino otrok, ki so pozno popoldne na poti iz šole glasno deklamirali eno Župančičevih pesmi. To se v Ameriki ne bi moglo zgoditi nobeni pesmi, recimo Roberta Frosta, Robinsona Jeffersa, Edne St. Vincent Millay ali celo Whitmana. Prav tako nemogoče bi bilo v Ameriki, kar sem videl nekega dne pred ljubljansko univerzo, kjer je neki študent čital skozi megafon pred veliko množico nekaj stotin tovarišev odstavek iz Cankarja, prvotno napisan kot protest proti krivičnosti avstrijske vlade, a sedaj citiran kot protest proti takratnemu režimu... Toda v Ameriki, pišoč v ameriškem jeziku, imam prostor, duhovno in telesno dovolj prostora in možno občinstvo mnogih milijonov ljudi, imam možnost, da se razvijem...

Leto dni po mojem pogovoru z Župančičem v Beogradu je izšla knjiga »The Native's Return« v New Yorku; »Book-of-the-Month Club« (Klub mesečne knjige) je razdelil prvi mesec okrog 50.000 izvodov in skoraj dve leti je bila knjiga kar se imenuje »best-seller«. In od takrat mi je vedno spet prihajalo na misel: ne bi bil mogel napisati te knjige, če bi ne bil šel v Ameriko in postal ameriški pisatelj... Nobena knjiga, ki bi jo bil napisal jaz ali kdorkoli drugi v Sloveniji, ne bi mogla doseči te cirkulacije... Če bi bil ostal v Sloveniji in postal slovenski pisatelj, nikakor ne bi bil mogel napisati knjige, ki bi bila učinkovala kot udarec.

Kmalu po objavi so se mi začele dogajati vse vrste čudne stvari v zvezi z »Native's Return«. Mesece sem dobival 20—50 pisem na dan, po večini tkzv. »pisem občudovalcev«, pa tudi ne malo kritičnih in žaljivih. Z veseljem sem čital prva, a druga so me bolj zanimala. Bila so skoraj izključno od mojih jugoslovanskih rojakov v Združenih državah. Srbi so bili razburjeni in ogorčeni, ker sem v zadnjem delu knjige kritiziral diktaturo in napovedal, kar se je kasneje zgodilo. Pošiljali so mi izrezke iz srbskih časopisov, izhajajočih v Združenih državah, ki so me imenovali izdajalca, lažnjivca, agenta istočasno Stalina in Mussolinija. V 1934. in 1935. letu sem dobil iz srbskih virov kakšen tucet grozilnih pisem, ki so se mi zdela po večini histeričen bluf;

toda iz previdnosti sem preživel večji del teh dveh let v 24. nadstropju nekega newyorškega hotela, kjer nihče ni mogel mimogrede streljati name skozi okno in kjer me nihče ni mogel doseči, ne da bi me prej poklical po telefonu. Nekaj je bilo newyorških Srbov, ki so ostajali ponoči pokoncu in me telefonsko poklicali ob dveh ali treh, da bi imeli zadovoljstvo, da so zmotili moje spanje in da so mi dali kak vzdevek, ki ga ne kaže natisniti. Taki klici so bili pogosti tudi podnevi. Končno sem bil prisiljen, da se posebno dogovorim s telefonistkami, tako da je bilo konec teh nadlegovanj.

Vsaj dva slovenska časnika, posebno eden, ki izhaja v Clevelandu in kakih 200 pisem slovenskih vseljencev v raznih večjih ameriških mestih so me napadali zaradi prvega dela moje knjige, v katerem popisujem Slovenijo in pripovedujem o svoji družini, poroki svojega bratranca in smrti svojega strica. Po njihovem mnenju so naredila ta poglavja dobremu imenu Slovenije in slovenskih vseljencev v Ameriki neskončno škodo, ker da predstavljam deželo, kakor da prebiva v njej praznoverno, napol pogansko ljudstvo. Duhovnik neke slovenske cerkve v Clevelandu toliko da ni klical božje jeze name. Ko sem prišel v Cleveland, ki je največja slovenska kolonija v Združenih državah, me je neka dama v mojem hotelu poklicala k telefonu, da mi je povedala, da naj me bo sram, tako pisati o stari domovini...

Sčasoma sem tudi razumel, da so tisti, ki me napadajo, po večini samozvani intelektualci in »voditelji«¹ jugoslovanskih vseljenskih kolonij v večjih mestih, malenkostni, ozki, zlobni, ki nikoli ne izpuščajo prilike, da zaženejo krik — surove kopije intelektualcev v stari domovini, brez kulturne prefinjenosti izvirnikov v Sloveniji, a obdarjeni z mnogimi najhujšimi lastnostmi ameriških grabežev, štreberjev in političnih spletkarjev. Večina mojih rojakov v Združenih državah, ki so slišali o meni in moji knjigi, niso imeli ničesar proti meni. Bili so to preprosti delavci, živeči v majhnih rudarskih in tovarniških mestih. Nekaj jih je knjigo čitalo, drugi so slišali o njej. Njihovi v Ameriki rojeni otroci so prihajali domov s srečnimi obrazi in povedali, da je učitelj pripovedoval o neki knjigi o stari domovini njihovih staršev, ki da mora biti po pisateljevem opisu lep in zanimiv kraj. Kar se staršev tiče, ni učitelj še nikoli rekel njihovim otrokom nič lepšega in jaz sem bil temu vzrok; torej so se v mnogih kolonijah od New Yorka do Montane sestajali v bratskih klubih in sprejemali nerodno sestavljene a globoko občutene resolucije, v katerih so se mi zahvaljevali, da sem Amerikancem opisal njihovo stari domovino tako, kakor sem jo, in me vabili, naj obiščem njihovo kolonijo in jim govorim.

Genjen in radoveden sem šel na turnejo, ki me je peljala na zapad do Minesote in na kateri sem obiskal 40 ali 50 mest, govoril v društvenih dvoranah in se imenitno imel, čeprav sem bil na koncu potovanja več kot na pol mrtev. Ljudje so me skoraj ubili z gostoljubnostjo in hvaležnostjo. Bili so nesrečni, da očitno ne morem biti v eni noči gost v več kot eni hiši, da ne morem jesti več kot polducatkrat na dan in popiti več vina in domačega piva, kakor sem ga. Včasih so mi rekli dobesedno: »Desetletja Amerikanci niso vedeli, kdo smo. Nekateri so nas imenovali Hunkije. Drugi so mislili, da smo Avstrijci. Toda sedaj ste jim povedali, kdo smo in od kod prihajamo. Sedaj vedo, kakšna je naša stara domovina. Sedaj ve vsa Amerika.«

Slovenski in hrvaški železornarji okrog Eveletha v Minnesoti so organizirali veliko zborovanje in sprejem zame. Povabili so svoje finske in švedske sovseljence, katerih nekateri so čitali mojo knjigo ali slišali o njej. Bilo je pozno v aprilu, toda nekaj pred zborovanjem je divjal strašen snežen metež po železnih gorah; vendar se je zbralo okrog tisoč ljudi — po večini, kakor so mi povedali, z okolice kakih 20 milj okoli Eveletha — v skednju podobni

dvorani, ki je ni bilo mogoče kuriti. Ko so jo najeli, niso pričakovali snežnega meteža. Govoril sem jim in se tresel ves čas svojega govora; potem sem jim vsem stresel roke. Prav za prav so oni stresali mojo roko, ki je le srednje velika, s svojimi ogromnimi rudarskimi šapami, jo stiskali, jo držali ko v kleščah med tem ko so mi izražali svoje odobravanje in stresali mojo laket kakor pumpo vodnjaka. Prihodnje jutro sem se zbudil v tuji hiši z zateklo in ranjeno roko in napol omrtničeno laktjo, ki sem jo moral nositi nekaj dni v zanjki.

Ta turneja bo vedno ostala ena najlepših točk mojega življenja v Ameriki. Za nič na svetu bi je ne dal. Bila je doživetje, enako mojemu potovanju v Jugoslavijo.

Kaj vse to pomeni? — Vsekakor sem Amerikanec iz Slovenije ali Slovenec, ki je prišel v Ameriko in postal Amerikanec. S tem, da sem prišel v Združene države in postal ameriški pisatelj, sem preskočil meje in omejitve, globoko, prefinjeno malenkostnost Starega sveta. Iz dveh svetov sem, ki sta se srečala v onem snežnem metežu v železnih gorah v Minnesoti, v Clevelandu in drugod — ne popolno, a vendar se srečala — Amerika in Slovenija.

(Prevedla Olga Grahorjeva.)

(Op.: Prevod v mejah možnosti ustreza izvirniku.)

LIKOVNA UMETNOST

K. DOBIDA

Predaleč bi vodilo, če bi hoteli vsaj na kratko poročati o vseh mnogostevilnih umetnostnih razstavah, ki so si letošnje poletje sledile v Ljubljani z nenavadno naglico druga drugl. Če naj bo prirejanje razstav znak živahnega umetniškega delovanja, potem se naši umetniki letos vsaj ne bi imeli povoda pritoževati. Vrata Jakopičevega paviljona se domala sploh niso zaprla. — V naslednjem naj omenim vsaj poglobitve razstavljalce in med njimi zlasti tiste, ki so pokazali kaj novega ali opazen napredek.

Meseca julija, takoj po II. umetnostni razstavi Kluba neodvisnih (Kregar, Sedej, Smerdu) sta razstavila v paviljonu slikar Dalmatiko Inkiostri in kipar Peter Loboda. Prvi je razstavljal ravno pred tremi leti, ko se je prvič predstavil javnosti z zbirko cvetličnih tihožitij in monotipij. Tudi letos je njegov motivni krog ostal isti: pokrajine, rože in nekaj portretnih poskusov. Videti je, da izhaja iz Jakopičeve šole in da učiteljev vpliv še ni prav nič popustil, temveč se je kvečjemu še stopnjeval. Inkiostri zna z barvo doseči prav ugodne dekorativne učinke, v gradnji, v prostorninski poglobitvi in risbi je pa precej šibek. Zaradi močnega mešanja barv učinkujejo mnoga njegova olja nemirno, kakor zamegleno. Boljše so oljne monotipije, kjer je tudi več prilike za impresionistični način barvnega oblikovanja.

Peter Loboda je doslej le izjemoma razstavljal, tako da je ta zbirka predstavljala prvo njegovo kolektivno razstavo. V njegovem delu, kjer je bilo več plastik v kamnu in lesu, je vidna predvsem osnovna težnja po lepoti, v novejših delih pa se stopnjuje hotenje, dati kar največ močnega, izrazito človečanskega izraza svojim stvaritvam. Zdi se mi, da so zanj najznačilnejše in njegovemu bistvu najbližje kompozicije, ki jih označuje neka čustvena svežost in iskrenost. To so razni kipi Madon, matere z detetom in zlasti mala plastika. Prav dobri so njegovi portreti, močno problematična pa dela iz zadnje dobe, kjer izkuša s plastičnimi sredstvi podajati izrazito literarna,

docela razumska spoznanja. Tod je opaziti neskladnost med obliko in hontjem. Zato se zdi, da so ta ekspresionistično primitivna dela bolj koncesija teoriji, kot pravi izraz njegovega čutnega doživljenja.

Začetek avgusta je bila ob mednarodnem katoliškem esperantskem kongresu prirejena s silno reklamo razstava, ki naj bi pokazala cvet slovenske upodabljaajoče umetnosti. Kdo jo je priredil, ni bilo videti, na katalogu je bilo pa zapisano, da je poverjenik Anton Kos iz Ljubljane, trgovec s slikami. Razstava je bila deležna izredno bogatega obiska, saj je bila obiskovalcem dovoljena polovična voznina po železnicah in je vsaka vstopnica bila hkrati tudi srečka za žrebanje nekaterih slik in kipov. Med razstavljenimi deli jih je bilo zelo mnogo, ki so bila last prireditelja. Zaradi namena je bila podčrtana religiozna smer in so mnogi razstavljalci očitno nalašč za to razstavo izvršili posamezna dela z verskimi motivi.

Zelo bogato je bil zastopan Rihard Jakopič. Večinoma so bili to motivi iz zadnjega časa, nekaj pa celo prav starih olj. Jakopičeva paleta postaja z leti vsa mračnejša, hladnejša, zagonetne kompozicije so kakor zavite v temno gmoto, iz katere le tu in tam še posveti kot žarek blesteča rdeča, rumena ali zelena lisa. Oblika je že popolnoma razkrojena, predmet komaj še zaznaven. Tiha resignacija veje iz teh slik, ki so prav za prav samo še zadržane barvna simbolika brez otipljive vsebine, le še nekaka optična simfonija, uglašena na otožen, žlahten star napev. — S celo zbirko je bil predstavljen Fran Pavlovec, tako da ni čuda, če je bilo med tem tudi nekaj površnega in dosti nedodelanega. Kar je bilo vsaj približno dokončanih slik, so bili res sijajni primeri sodobnega slovenskega pokrajinarstva. Pavlovčeve pokrajine so tako sveže, tako resnične in vendar svojsko pojmovane, da pritegnejo slehernega. Na njih je vse jasno in trdno v kompoziciji, barve so naravne, toni lepo odtehtani, celotna podoba čista, brez umazanih, mešanih barv. Odtod krepko žarenje in svežina. Le tako malo sonca in toplote je na teh platnih, ki na žalost le prepogostoma ostajajo v stadiju osnutkov. Že izbira barv kaže presenetljivo hladnost, mrkost. Kje je temu pojavu iskati razloga, odkod to umetnikovo občutje, ki se tako točno odraža v njegovih oljih iz zadnjega časa? — Francè Kralj je po daljšem premoru razstavil precej stvari, deloma že znanih. Velika oljna kompozicija »Križanje« je bila izdelana v njegovem starejšem, široko epskem linearnem načinu. Mimo nje je bila gotovo najzanimivejša »Moja mati«, barvno in po izrazni moči prav izvirno delo. Vrhunec je predstavljala lesena mala plastika, kjer si je ustvaril nedosegljiv, čisto svojski slog. V teh malih, drobnih delcih je izviren in hkrati prirodni in šaljiv. Velike plastike z živalskimi motivi bi bile močno primerne za učinkovito stavbno dekoracijo. Najboljše, kar je pokazal to pot Francè Kralj, so bili pa lesorezi in perorisbe s kmetskimi motivi, iskreno in v preprosti prirodnosti močno delo.

Od ostalih razstavljalcev naj navedem samo še Karlo Bulovčev, ki je razstavila doprsko portretno soho in dve veliki risbi. — Ivan Čargo je pokazal dvoje olj in več risb, vse v zmerno ekspresionistični maniri. Značilen je pri njem poudarjeni socialni čut. — Francè Košir je vesten, res zmožen in prikupen pokrajinar, ki bi utegnil doseči še globljih uspehov, če bi pri izrezovanju motivov pokazal več smotrnosti. Ker bi rad naslikal vse, se mu pogostoma zgodi, da naslika premalo. — S celo zbirko je bil predstavljen Frančišek Smerdu, ki je razstavil že junija. Zagrebška šola je močno vidna v njegovih delih. Meštrovičev vpliv je še izredno krepak in se mu mladi kipar izvija z vidnim naporom, ki kaže resno voljo, najti lastno rešitev formalnega vprašanja. Razveseljivo je, da skuša kipar kar

najosebneje obravnavati statične in ritmične naloge, ki se mu postavljajo, pri čemer je opazna zavestna naslonitev na daljne antične, prav za prav skoro arhajske spomine. Najkrepkeje se je doslej Smerdu uveljavil v mali plastiki, kjer pride do učinka elegantni obris, živahna razgibanost in slikovitost modeliranja. V večjih formatih pa navzlic obsežnosti ni dosegel — mogočnosti, za katero gre kiparju: dokaz »Arhajski plesalki«. Prvi vtisk njegovega plastičnega dela je dober, ko bo razstavil večjo zbirko, ga bo mogoče pravilneje presoditi. Ostali razstavljalci so pa pokazali veliko število boljših ali šibkejših stvari. V splošnem je treba reči, da razstava ni imela niti enotne linije, niti ni bila po kakovosti dosledna, zlasti pa ni pokazala stanja sodobne naše oblikujoče umetnosti, saj dolga vrsta prvih njenih predstavnikov sploh ni bila zastopana, drugi pa pomanjkljivo.

Na velesojmu so za jesen priredili začetek septembra tudi veliko umetnostno razstavo, ki naj bi podala verno sliko sedanje slovenske umetnosti in naj bi bila po uvodnih besedah kataloga »hkrati zrcalo vsega idealnega stremljenja tvorcev ter naj bo glasen prepričevalec, da slovenska kultura raste in ne zaostaja za kulturami velikih narodov«. Vprašanje je le, ali je razstava ta namen tudi dosegla.

Razstavili so posebe člani Kluba neodvisnih slovenskih likovnih umetnikov, od katerih so nekateri starejši že pokazali svoje zmožnosti, drugi, mlajši pa obetajo velike talente. Od slikarjev se je udeležil razstave z večjim številom že znanih slik M. S e d e j, o katerem smo govorili že drugod. Veliko zbirko je prispeval surrealist S t a n e K r e g a r. O njegovem surrealističnem ustvarjanju sem že lani povedal svoje mnenje. Spremeniti ga ne morem, pač pa bi dodal, da je pokazal že na junijski razstavi ta nadarjeni slikar tudi nekaj v zmernem, skoro naturalističnem načinu podanih portretov. Bolj kot njegove velike, intelektualno zasnovane nadresničnostne kompozicije (»Umirajoča školjka«, »Miza na obali«, »Veliki anatom« i. t. d.), razodevajo portreti in tihožitja veliko kompozicijsko znanje in še dovtetnejše barvno občutje. Oboje se pa zaenkrat uveljavlja samo fragmentarno, dokončne notranje uravnovešenosti žal še ni. — Nekaj zelo zanimivih, dasi bolj grafično zamišljenih motivov iz Haloz je poslal Francè Mihelič, ki se je pokazal z njimi z najboljše strani. Tako dobrih in res ekspresivnih kompozicij kot je njegova »Revna vas« je malo med nami, kakor so tudi njegove »Haloške gorice« res doživljen in nepokvarjeno oblikovan košček lepe, vse premalo znane domače zemlje. Od mlajših gre prvo mesto brez dvoma Mariju Preglju, kar je dokazovalo več prav svojsko pojmovanih, presenetljivo odločno in sveže naslikanih kompozicij in pokrajin. S pravim kolorističnim čutom je zvezan dober okus in očiten smisel za jasnost kompozicije. Če se bo razvijal v teh smereh, bo Pregelj dosegel prav kmalu zavidanja vredno mesto. — Dober slikar obeta postati tudi Miklavž Omerza, ki je pokazal nekaj z okusom in solidnim znanjem izvršenih del. Zoran Didek postaja resnejši in jasnejši, tudi barvno skladnejši. — Manj napredka kaže Zoran Mušič, ki se tehnično in motivično le počasi razvija. Treba bo odločnejšega dejanja, da izide iz tega zaprtega kroga.

Med kiparji je težko določiti, komu gre prvenstvo. Že brata Kalina sta vsak po svoje oba vredna pozornosti. Starejši, Boris Kalin, je predstavnik krepkega idealističnega klasicizma, ki neutrudno išče čutno lepoto in jo skuša podati na kar najpreprostejši, res samo plastični način brez sleherne čustvene ali pripovedne primesi. Njegov brat Zdenko polaga več važnosti na moč izraza, kakor dokazuje to njegov tako govoreče živi očetov portret. Nikolaj Pirnat je razstavil dva življenjsko dobro pogojena,

tehnično kar presenetljivo pogumna portreta. Napredek je viden zlasti pri Karlu Putriču, ki se razvija v krepkega kiparja z močno osebnostjo in smislom za izrazitost. Frančišek Smerdu je poleg že znanih del poslal tudi nekaj novih, kjer je glavni poudarek na izrazu dinamike.

V splošnem delu so razstavili Ivan Cargo, M. Gaspari, B. Jakac, R. Jakopič (brez izjeme že večkrat razstavljene stvari), kipar Fr. Gorše, Fr. Klemenčič, Fr. Košir, kipar T. Kos in Fr. Pavlovec. Bara Remčeva se je predstavila z nekaj prav sočnimi dobro izrezanimi in krepko naslikanimi pokrajinami, Albert Sirk pa je poslal več ribiških, sveže z vodnimi barvami podanih motivov. Zastopani so bili še R. Slapernik, M. Stern (žal le zelo nepravilno in nepopolno), Avgusta Šantlova, S. Šantel, H. Smrekar, kipar Ivan Sajevec, Bruno in Ivan Vavpotič. Nekaj malo značilnih olj je predstavljalo F. Vesela. Samo po dve sliki sta poslala brata Vidmarja, ki sta imela ob istem času lastno razstavo v Jakopičevem paviljonu. Na razstavi je bilo tudi nekaj plastik Ivana Zajca in slike Anice Zupančeve in L. Žagarja.

Ob tej razstavi, za katero je bil — po katalogu — »poverjenik« spet trgovec Anton Kos, se je vnovič v jasni luči pokazalo vprašanje, ki bi se ob dvajsetletnici naše države in skoro po štirih desetletjih, kar prirejajo v Sloveniji razstave, ne smelo več pojaviti. Nedavno je bilo v Ljubljani zborovanje oblikujočih umetnikov, kjer so se obravnavale najvažnejše umetniške in umetnostne zadeve — ko je bilo pa treba prirediti reprezentativno revijo naše umetnosti, se ni našla nobena umetniška organizacija, ki bi bila mogla sama vzeti v roke to stvar in prirediti razstavo tako, da bi bila dosegla svoj namen. Neodvisni so vsaj svoj del dobro in kolikor se je v neprimernem okolju sploh dalo, tudi lepo uredili. Ostali del je bil pa po izbiri razstavnega gradiva in ureditvi le-tega zgovoren primer, kakšne razstave ne smejo biti, če naj pritegnejo obiskovalce in v njih zbude zanimanje in spoštovanje pred umetnostjo. V celoti je treba reči, da je ta, v naglici in brez pravega in enotnega umetnostnega merila slabo aranžirana razstava bila brez kulturne pomembnosti in dokaz neurejenih razmer v našem umetnostnem svetu. Reprezentativno jubilejno razstavo, ki bi bila morala pokazati resnično podobo dvajsetletnega napora in uspehov naše oblikujoče umetnosti, so nam slovenski upodabljajoči umetniki ostali dolžni.

SLIKAR MAKSIM SEDEJ

Meseca junija so razstavili v Jakopičevem paviljonu Maksim Sedej, Stane Kregar in kipar Frančišek Smerdu pod okriljem Kluba neodvisnih, čigar druga razstava je bila to. Od razstavljalcev je po kvaliteti vzbudil zaslužen pozornost slikar Sedej.

O Maksimu Sedeju, ki je začel z grafiko in se zmerom odločneje razvijal v slikarsko plat, sem že večkrat pisal. Zlasti ob prvencu, zbirki linorezov »Predmestje«, ti tako svojski in prepričevalni obtožnici današnje družbe, je bilo treba naglasiti njegovo sočutno doživljanje vse teže življenja, mehko lirično naturo in pesimistično nastrojenje. Zdelo se je že, da bo ostal za vselej ujet v mračno resignacijo in da bo postal izrazit predstavnik socialne umetnosti — sicer v najboljšem smislu besede, ker mu je bila vsakdanja tendenčnost dosledno tuja. Toda za razvijajočega se duha je bilo to področje udejstvovanja pretesno in preveč enostransko. Kmalu je odkril v sebi klic slikarja in potrebo po barvnem izživiljanju. Začel se je intenzivneje ukvarjati s problemom telesnosti, z vprašanjem kompozicije in barvne harmonije. Ostalo je tudi nekaj del iz teh let, ki so pa nosila močne odseve zagrebške šolske dobe. Do samostojnega ustvarjanja se je zdel pot še zelo dolga.

Prišlo je drugače. Pred nekaj leti je Sedej videl prvokrat Benetke. Občudoval je tam dela velikih klasikov, zlato žareča čuda Tizianove palete in skrivnostno silovitost Tintoretovih barvnih in kompozicijskih orgij. Videl je pa na beneški mednarodni razstavi dela umetnikov današnjih dni, med njimi tudi italijanske sodobne slikarje. Zlasti ti so ga s svojo po klasičnih, posebe še zgodnje renesančnih vzorih posneto monumentalnostjo, skoro arhitektonsko gradnjo in strogo preračunano kompozicijo navdali s spoštovanjem, ki je skoraj nujno zahtevalo posnemanje in koncesije njihovemu vplivu. Toda ta, v bistvu hudo razumski slog, se Sedejevemu slovensko čustvenemu značaju ni prilegal, zato je po redkih in kratkotrajnih poskusih v to smer kmalu spoznal, da tod zanj ni uspeha.

Skušal je nato najti oploditve in obogatitve v kar najintimnejšem zbližanju z zgodnjimi Toskanci. Bivanje v Florenci je bilo za razvijajočega se slikarja nenavadno plodovito. Zapustil je to čudovito mesto prepoln spominov na Fra Angelica, na njegove prednike in naslednike, na vse te neštevilne, tudi brezimne nežne slikarje krhko eteričnih, kar nadzemesko zasanjanih Madon. Nekaj teh spominov se je zgostilo celo v slikane impresije. Toda tudi tod ni bilo videti sodobnemu slikarju trajnega obstanka. Čas zahteva krepkega stališča, jasnosti in odkritega pogleda na današnji svet, ki je ves zemeljsko čuten in kar pretrezen. Ne zgodnja renesanca, ne njena obnovev, ki jo poskušajo italijanski sodobniki, ni mogla slovenskemu slikarju ostati rešitev in edina možnost izražanja.

Izleti v davnino so Sedeju na vseh plateh rodili bogate sadove. Spoznal je notranjo preprostost iskrene kompozicije preraphaelitov, ki je brez bolester težnje po izviranosti skušala ostati kar najbolj odkritosrčna, kar najbolj preprosta. Doumel je vrednost vdane in potrpežljive, svojih ciljev sveste si umetnosti teh skromnih slikarjev, ki so se imeli bolj za rokodelce, kot za umetnike. Tod je bila največja nevarnost, da jim ostane ujet za vselej: vse preveč ga je privlačevala sorodnost značaja. Toda ker je v Sedeju dovolj osebnosti, dovolj duha, je lahko začel na teh temeljnih prvinah zidati lastno stavbo. Ker se je lotil tega opravila z ljubeznijo in poštenostjo, je dobilo delo kmalu neizbrisne znake njegove najgljoblje bitnosti.

Začele so si slediti figuralne kompozicije, nekakšne obnove renesančnih »koncertov« z dvema, tremi, kmalu tudi s po več figurami na prostem. Sprva je bilo občutiti še tipajoče korake, ki so okorno iskali prave poti, kmalu je opaziti svobodnejši polet. V risbi so bile te kompozicije sprva nekam ohlapne, komaj nakazane, kakor da tvorcu manjka gotovosti. Sodobni italijanski vplivi so Sedeja kmalu zavedli v stran. Zaradi svoje hotene preprostosti so predstavljali veliko nevarnost, da ostane umetnik le pri vnanosti. Na podobah so se opažale praznine, mrtva mesta, ki jih tudi enotna smotrnost kompozicije ni mogla oživiti. Preveč je bil viden togi, hoteno arhaični vzorec. Iz te manire je bilo treba ven, v življenje, v prirodu, ki obdaja umetnika in ki je tako bogata oblik in barv. In dasi je vsak pravi umetnik sam v notranjosti prepoln podob, mu je vendar treba, če hoče ostati živ in ploden, modelov, mu je treba poznati do poslednjega vlakna toplo življenje in črpati prav iz njega samega. In to mamljivo, čudežno in tako bogato življenje, to obilico neizčrpnih modelov je našel Sedej v neposredni okolici.

Zgodil se je namreč čudež: mrki pesimist, ki je že skoro obupal nad svetom, ki je videl samo senčne strani sveta, postaja ves drug, prerojen, svetel. Kakor da so se razpršili črni oblaki moreče otožnosti in mu je v življenje posijal zlat solnčni žarek. Odkod ta preobrat? Zadnje slike, prav te s poslednje razstave, razodevajo vzroke.

Poglavitna Sedejeva olja iz zadnjega časa predstavljajo prizore iz dru-

žinskega življenja. Kakor da so ožarjene z odsvitom tihe sreče in globokega zadovoljstva, ki je zraslo iz domačega ozračja. S temi deli je krenil umetnik v smer, ki je v slovenskem slikarstvu še zelo neizhojena. Ves se je predal intenzivnemu izpovedovanju notranje lepote preproste vsakdanjosti, prikazovanju tihega, pa vendar tako bogatega življenja malega človeka. Kakor zgodnji toskanski mojstri, kakor postavim Carrière ali švedski poet domačnosti Carl Larsson in dolga vrsta današnjih in nekdanjih idealističnih oblikovalcev sveta, je tudi Sedej postal slikar neskajljene sreče intimnega življenja v družinskem krogu. Nič več ni v teh podobah žene in otrok, ki se neprestano ponavljajo, pa so vselej nove in vnovič doživete, mrke skrbi, nič več mračnega strahu pred življenjem in prihodnostjo, nič več obtožb — vse sama jasnina, ki sije iz svetlih otroških oči.

Pri tem, dejal bi čustvenem obilju pa vendar te kompozicije niso ne plehko sentimentalne ne ceneno literarno obremenjene. To je res pravo, čisto slikarstvo, saj je Sedej rojen kolorist. Samo tako iskren značaj in tako močna osebnost more globokemu občutju ob zadostni slikarski kulturi dati tako izrazno moč, tako žlahtno sintezo, kot je recimo »Zajtrk«. Mislim, da v zadnjih letih na Slovenskem ni bilo ustvarjenih dosti tako resnično čustvenih in tako pošteno in dobro naslikanih kompozicij.

Sedej se bliža veliki dobi svojega ustvarjanja. Pogoje, da doseže mojstrstvo, si je v veliki meri že pridobil, treba je le, da ne odneha. Naj bi mu bilo življenje tudi v prihodnje tako harmonično, kakor nam ga kažejo te družinske podobe iz zadnjega časa, pa bo lahko za zmerom pokopal pesimizem in ostal ves tako sončen, svetel in svež, kakor ga je predstavila ta razstava.

KNJIŽNI TRG IN POMIŠLJAJI

Alojz Gradnik: Večni studenci. 1938. Založba Modre ptice v Ljubljani. Originalne lesoreze izdelal Božidar Jakac. Natisnila tiskarna Merkur d. d. v Ljubljani. Strani 98. — Pesem je vodila Gradnika od »Padajočih zvezd« (1916) na »Pot bolesti« (1922), mimo »De profundis« (1926) v »Svetle samote« (1932) in ga je zdaj privedla do »Večnih studentev«. Ti naslovi so v našem slovstvu neločljivo združeni z Gradnikovim imenom, kakor nove pokrajine z imenom tistega, ki jih je odkril. Teh pet knjig je razmaknilo meje naše lirike, Gradnikova pot je šla v marsičem v novo in celo — in to ni malo, če pomislimo, da si je pesnik krčil svojo stezo mimo in poleg tako močne osebnosti, kakor je Oton Župančič. Vsaka postaja tega četrstoletnega ustvarjanja je bila po svoje pomembna, vsaka je kazala, kod je prišel ta največji pevec goriških Brd do nje, kaj je dosegel in kam namerja korak naprej. Že iz prvih zbirk so udarjali tako samosvoji glasovi, da je bilo brž jasno: to niso mladostni zaleti, podobni enkratnim pršečim raketam, ki se s trenutnim bleskom razprše in ugasnejo; že takrat je bilo očitno, da se skriva v novem pesniku krepak stržen, ki ne bo miroval. Medtem ko se je njegova umetnost dvigala, je pesnik ril zmerom globlje vase in v druge, v življenje in naravo.

Če bi se bil spuščal Gradnik samo v brezna svoje duševnosti, bi se bil razrasel v prečiščenega mučitelja samega sebe, zajel bi bil morda iz svojih temnih tolmunov še globlje bolesti, a bi se bil obenem svetu odtujil in se kot ranjen Narcis zapredel v umetniško naslajanje ob lastnem zlu in lastnih usodah. Tja do zbirke »De profundis« je razvoj često kazal v to smer. A ta

mrki pesimist je imel v sebi tudi dar, da je v srečnih trenutkih lahko stopil iz tajnih temin svoje osebnosti, se bistro ozrl po drugih, doživljal z njimi in brusil tudi njih doživetja v pesniške dragotine. To je dvignilo nazornost in jasnost njegovega izraza, črnogledja kot njegove temeljne osnove mu pa ni zabrisalo. Dokod se je n. pr. dokopal v pesniških dognanjih o ljubezni in ženski? Erotika in ljubezen mu nista isto. Ta mu je več, precej več. Pozna kakor malokdo najvišje vrhunce prve in druge, a tare ga spoznanje, da sta v najsvetlejših trenutkih druga drugi na poti in da se človeku v najvišji vzgon in vzpon rado primeša nekaj težečega, krivega, obenem pa tudi usodno neizbežnega. Šele ob označbi Ljubezen = Smrt in Smrt = Ljubezen se ta notranji razdor umiri in se duša uravnovesi — seveda samo za takrat. Niti najpopolnejša združitev za pesnika ni rešitev:

Kako naj duša vsa se duši daja,
ko pa še sebi samemu sem tuj
in sam s seboj v nenehajočem sporu?

(Svetle samote, Dvogovor I).

Od vsega, kar more nuditi svet, pesnika še najbolj odrešuje narava. Brezna v lastni duši bi bila Gradnika še najverjetneje vodila v samomor. Razočaranja in izkušnje z ljudmi bi ga bile od tega težko odvrnila. Toda kot protiutež k notranjemu zlu, svojemu in tujemu, je našel svet zunaj sebe, snov in zemljo v vseh njenih oblikah. Gradnik je nenavadno dovzeten za vse pokrajinske — ne moremo reči: lepote in čare, bolje bo: za vse pokrajinske svojstvenosti, zlasti po Julijski Krajini, koderkoli so ga življenjske usode spravljale v ožji stik s kraji in ljudmi, z doli, vodami in griči, ki jih je skušal zajeti v njih bistvu, često v njih boleči trpkosti ali v njih posebnem razmerju do človeka. V marsikateri sliki zrelejših let je Gradnik prekosil celo Murna, če ne v preprosti ubranosti, pa prav gotovo v podrobnem kopičenju značilnih potez, ki vodijo do izrazite, monumentalne celote, n. pr. v pesmi »Komen«.

Pokrajina zavaja pesnika v razglabljanje o skrivnostih narave. Zamika se v pojave, za katere drugi nimajo globljege umevanja, in ugotavlja, da tudi tem ugankam, kakor človeškim, ne more čisto do dna. Vendar ga to ne odbija, zmerom znova snuje njegov duh v grudi in prsti, zmerom znova upodablja večno, skrivnostno igro, ki ji razum zaman išče zadnje razlage, a jo mora nehote priznavati kot najmikavnejše, nerešljivo jedro vesoljstva. Strmi nad čudeži, ki jih je zmerom več, od narave se vrača k ljudem in vase in kar je bilo prej črn pesimizem, je zdaj obrito z novim sijem večne skrivnosti — vse: človek, ženska, duša, srce, telo. To še dolgo ni odrešenje, a tudi ni več nekdanja obupna noč. Ceste so, nekam vodijo, mi moramo po njih; če se trudimo za pošteno hojo, bodo prave, dasi jim ne vidimo konca.

Že naslovi Gradnikovih zbirk namigujejo na nekaj daljnega, odmaknjenega, skrivnostnega, kar je morda tudi visoko, vsekakor pa globoko. To je povsem novodobna mistika, ki je v taki meri kakor Gradnik ni občutil in izražal še noben slovenski, morda noben jugoslovanski in malokateri svetovni pesnik. Taka mistika se marsikdaj dotika vere, ki ima v našem narodu posebne korenine in se opira na določene simbole. Velik slovenski pesnik, če je pravi Slovenec, skoro ni mogoč brez živih korenin, ki segajo globoko v tisočletno versko naziranje njegovega ljudstva. Pesnikov hladni razum se v »najsvetlejših« trenutkih lahko roga simbolom, srce ne more mimo njih, ker ve, da bi brez njih ne bilo več v nujni zvezi s srcem vsega ljudstva. To se opaža v Prešernu in Župančiču, v Levstiku, Stritarju in Cankarju, v Aškercu celo v pesnih kakor »Jaz«, ki le navidezno trgajo stare vezi z verskih izročil. Gregorčič je v pesmi »Človeka nikar« manj verski od Župančiča v »Viziji«

in mnogo manj od Gradnika v nekaterih najkrepkejših pesmih, ki prehajajo ponekod v molitev in čaščenje Najvišjega.

Če je bilo kdaj v Gradniku tudi kaj čustvene ali razumske prešernosti, ni v »Večnih studencih« nobenega sledu več o njej. Zdaj prevladuje vzvišena resnoba, zamaknjenost v visoke lepote in v daljne cilje, pretehtana, polna, izčiščena življenjska modrost, ki jo pesnik polaga najrajši kmetu na jezik, pa tudi predmetom, ki so v svojem bistvu modrejši od ljudi, tako uri, drevesu, curku. Kmet je v tej zbirki zrasel do neznanih višin, prisluškuje zemlji in pozna njene skrivnosti, njegovo razmerje do grude je jasno, brez bojazni in zank, brez vozlov in ugank. Ko na strani 69. spregovori, ne obmoljne več do svoje smrti (str. 92). To je modrijan, ki poučuje celo sodnika, učenjaka, duhovnika, meniha, kiparja in končno Boga samega, zmerom brez nadutosti in domišljavosti, z obsebiurnostjo človeka, ki se dobro zaveda, kje in kako je zasidran, in tudi dobro vidi, kako slabo so v primeri z njim zasidrani drugi. Gregorčič se je rad istovetil s kmetom. Tavčar je zapel kmetu slavospev: »Kmet je kralj...« Ubogega Murna je vse njegove kratke dni vleklo iz mestne zaduhlosti in puščobe na kmete. Prijatelj je iskal v kmetem delu leka najhujšim ranam. A nihče izmed njih se ni, kakor kaže, kmetu tako približal in tako prodril vanj kakor Gradnik na teh dva in dvajsetih straneh. Beseda njegovega kmeta je neredko težka in trda, kakor zemlja, ki jo obdeluje, drugod zopet jasna in mirna kakor tiha jesenska poljana, a zmerom diha iz nje nekaj samozavestnega, trdnega, neomahljivega, dognanega. Najčešče bo že treba tega monumentalnega kmeta istovetiti s pesnikom samim, ki se vrača k svojemu izvoru, k enemu svojih večnih studencev, in črpa iz te vrnitve novih moči za izpovedovanje najglobljih resnic, poganjajočih v senci njegovega šestega križa.

V prvi pesmi, ki je dala tej knjigi naslov, »smrt se z življenjem in dih z dihom veže«, tako da večni studenci nikoli ne usahnejo. Tak studenec je materinstvo in za Gradnika posebej njegova mati, ki so ji v začetku posvečene tri pesmi, in o kateri ve:

O, kadar vse luči ugasnejo — ti boš še svit,
in ko vsi studenci usahnejo — tvoj bo še živ. (Str. 16.)

Nujnost smrti izraža »Zima«. Tri božične so kakor svetli utrinki iz otroške sreče. »Klic« izpodbuja, da bodi vsakdo »veren, miren, čist«.

»Poslednji gost« pride v srce, zapuščeno gostilno, a

ne bo zahteval jesti in ne piti
in samo tiho bo zaklenil duri. (Str. 31.)

V »Pesnikovi smrti« kliče poet žarkom, pticam, vetru in tajni boli, naj počastijo pesnikov grob. »Molčeče ure« hvalijo molk in mir, neskaljeno tišino. »Drevo« uživa slast višave in globoke prsti:

Ali v korenine senci
neusahni vro studenci
za popotne in družino. (Str. 35.)

»Villonova balada« se odlikuje po jedrnatem kopičenju nasprotij. »Delavec v tujini« toži:

Tvoje luči so ko vešče,
tvoje roke so ko klešče,
nič ne izpuste brez rane. (Str. 38.)

Tu se pesnik dotakne socialne strune, kakor pozneje, ko »Kmet govori hlapcu«: »Pravica ne — dolžnost je višja mera« (str. 78). Iz gospodarjevih ust je ta nauk naraven, a kako naj hlapec uvidi njegovo nujnost?

»Pogovor« je inačica o ženski, ki s »padanjem kamna« v srce prihaja bliže in bliže, podobno kakor v »Svetlih samotah« pesem »V omami« (»Če sem ti ko dehteča roža — vtrži«) ali »Dvogovor II« (»Vse sem ti dala in mi nič ni žal«).

Jesenske in smrtne slutnje se večkrat oglašajo: »Prišel bo čas«, »Mimo naju teče čas«, »Postaja na romanju«:

Življenje je le od življenja beg,
veselo romanje je k sveti smrti. (Str. 46).

Podoben motiv zveni iz druge polovice pesmi »Kmet govori mastilcem« in »Kmet govori sebi«.

Vrnitev k zemlji je čudovito ponazorjena v dvogovoru »Fontana in vodni curek«.

Osem pesmi je posvečenih slovenski zemlji (str. 51 do 66). Pesnika še tolaži njena kruta usoda:

O bridka zemlja — ...
Samo sledovi biča in kopit
so v tvojih krovih, v prsti, v lesu, v rudi ...
Če pa pustošil te je srd biričev,
ostala vendar plodna si in vedra ... (Str. 51).

Iz »Kraške pomladi« se oglašja nekaj kakor zdvajanje. Upravičeno? Temu temnemu duhu se je pesnik v dveh kiticah »Septembrskim žrtvam« vse drugače izvil: »Naroda zarje se rode le v noči« (56). »Na Grintovcu« se nas dojmi kakor v dvajseto stoletje prenesen Vodnikov »Vršac«, odet v Gradnikovo bogastvo. Grozotno zono širi »Noč vseh svetih v Brdih«. Pred njo je uvrščena »Grešnica in Marija«, po češki narodni, zdi se pa, da bi bolje stala za sorodno »Božično pesmijo« spredaj.

Ves zadnji del knjige zavzema silni, prej omenjeni Gradnikov kmet, »ves samorasel, samo sebi sličen«, kakor njegov pesnik. Nenavadno jasno, preprosto in gladko govori ta kmet nevesti, kakor da sta mu njena brhkost in milina navdahnila tako lahkoten izraz. S časov zmedo se spreminjajo uspavanke; kmet miri dete v zibelki: »Ne brenčé aeroplani, ne brne avtomobili«. Za resnico je kmet tako navdušen, da ščuje sina celo zoper sebe: »Mrzi laž in za resnico tudi proti meni vstani« (73). Manj uspeli so ukazi, ki omahujejo v demagoško vsakdanjost:

Vsem lizunom in hinavcem
pljuni v lice, zajedavcem
zapri duri svoje hiše.
Srd njih naj te v uho piše. (Str. 74).

A že se požene više. Materi govori kakor Gradnik svoji:

O mati, moj studenec večnoživi,
kam tečem kalen, kdaj ko ti bom čist? (Str. 75).

(Se nadaljuje.) — Andrej Budal.

L. Mrzel: Bog v Trbovljah. Ljubljana 1937. Literarni zgodovinar, ki bo preiskoval dobo pred l. 1930. in po njem, bo mogel ugotoviti za precejšnje število del dve značilni sestavini, namreč zavestno, skoro vsiljivo podčrtavanje socialnih problemov in krivic, ki jih trpe socialno in tudi človeško najbolj brezpomembni ljudje, in neko naivno vero v socialni preobrat, ki bo prišel nekako sam od sebe in poravnal vse krivice. L. Mrzel je zapisal (LZ, 1930, 262): na milijone jih je (namreč ljudi), prav gotovo se bo nekega dne na vsem lepem našel med njimi kdo, ki bo kar sam vse uredil, kar je narobe. —

Resda govori te besede Bog in v pravljici, vendar so bistveno občutje dobe, ki je imela zanosno, romantično čustvo za resničnost stvari. Značilne so pa tudi za pisatelja, ki bere »Kapital« in piše pravljice. Tej dobi bi ustrezalo ime socialna romantika, saj so socialne tendence tako jasno razvidne iz del, da včasih prehajajo kar v shemo. Da pa je pravična tudi oznaka romantike in da so bili ljudje te dobe res bolj romantični kot so si upali sami priznati, kaže njihov literarni razvoj, ko so prešli od skic, novel in socialnih pesmi v pravljice, socialno balado, historično dramo in historično skico. Slog te dobe skuša ustvariti novo, subjektivno in patetično metaforo, pridevnik je nenavaden, mnogo personificira, glagol zaradi poudarka menja svoje mesto v stavku, ki je povrh vsega obložen z žargonom in skuša z nekim socialnim patosom človeka prepričati o svoji notranji vrednosti in zanikati zvezo s pojemajočim ekspresionizmom.

L. Mrzel je človek te dobe, toda s svojim boljšim čutom za preprostost, s tiho ljubeznijo do stvari, ki jih pozna in končno s svojo lirično strukturo, ki ga sili, da je iskren, je premagal splošno občutje in našel v »Lučih ob cesti« samosvoj, zelo nežen, nemočan in neborben odnos do sveta in izraz zanj.

V knjigi »Bog v Trbovljah«, kjer je zbral sedem večinoma starejših pravljic, je potrdil naivno, preprosto gledanje na svet, a temu gledanju je našel ustrezajočo in stvarnejšo umetniško formo, ki človeka s svojo duhovitostjo preseneča in ga zadovolji bolj kakor subtilno skiciranje luči ob cestah. — Resnična Mrzelova zasluga je, da je obliko pravljice iztrgal iz njenega tradicionalnega okvira, jo postavil v slovensko resničnost, a kljub temu ji je znal ohraniti pravljlično lahkotnost in šegavo razpoloženje, ki je preveč blago, da bi bilo ironično. Prva pravljica »Bog v Trbovljah« je skoro preveč obložena s socialnimi tendencami in obenem tudi kaže, da je ta literarna vrsta precej neprimerna za reševanje osebnih bogoiskateljskih vprašanj. Od tradicionalne oblike najmanj odstopa »Pravljica o malem Trinajstiču...«, ki je razen tega bolj pesimistično pointirana kot ostale. Če je hotel Mrzel po dobrih zgledih (Jiří Wolker) ustvariti moderno slovensko pravljico, se mu je to brez dvoma posrečilo. Vanjo je neprisiljeno vnesel del slovenskega sveta in združil tipične realistične prizore s pravljličnim svetom tako, da se drugo z drugim prepleta in si ne nasprotuje. Vsekakor je v teh pravljicah mnogo bolj domač kakor kdajkoli in pomenijo njegovo najboljšo delo.

Mrzelovemu jeziku se pozna Cankarjeva šola, toda svojevrstna plastika in metaforika, ritem nekaterih stavkov in odstavkov priča o samostojnem iskanju. — Kopa rudarskih izrazov (ziherica, holeplac, ciglana, hajarji, haurfarji, pinči i. p.), ki jih je Mrzel zapisal in ki bralca v prvem trenutku bolj motijo kakor morda ustrezajoča knjižna beseda, kažejo, koliko mu gre za točen pojem in nazorno predstavljanje. Zveze: otrokom ni bilo kruha, nihče mu groba ne ve, samo ne biti večna luč, da je šlo najspodnje perilo od nje... pa niso stilistične finese, ampak napake.

T. Š i f r e r.

P i s m o. Spoštovani gospod urednik! V zadnji številki LZ (1938, str. 385) ste napisali o Slodnjakovem romanu »Neiztrohnjeno srce« glosa, ki sem iz nje razbral, da je po vašem roman v celoti ponesrečen. Tako so vas razumeli tudi vsi drugi, ki so vašo glosa prebrali.

Popolnoma vas razumem. Vaš prvi vtis je bil, ko ste delo odložili iz rok, porazen. Toda pomislimo! Ali se ne primeri često človeku, da ga celó kako umetniško neoporečno delo utruja in da se le s silo koplje od poglavja do poglavja? Ob taki torturi, ki izvira iz neskladnosti takratnega bralčevega razpoloženja z razpoloženjem, ki veje iz dela, je človek nepotešen, razdražen, slabe volje. Najbolje je, če pri taki priložnosti postavimo knjigo spet nazaj

na polico, kajti jeza se utegne stopnjevati in bi knjiga postala lahko samo žrtev naše ihte. Teško, da bi v takem trenutku pravično pisali o delu. — Mine čas, sežemo drugikrat po isti knjigi, ki nas je bila oni dan tako razkačila. Zdaj se nam vidi reč drugačna. Čeprav nas morda knjiga ne bo do kraja privezala nase, nas bo lahko vsaj zanimala. Brali bomo in se zasačili, da nam káko mesto ugaja, da se nam kak prizor zdi dober, da čutimo nekakšno toplino, ki diha iz te ali one strani itd. Če bi zdaj sedli k pisanju, bi bila glosa ali kritika precej drugačna. Mimo vseh črnih senc bi se vendarle posvetil tu pa tam kak plamenček, ki bi vsaj malo grel . . .

Vi, gospod urednik, pa ste sodili po prvem neugodnem vtisu in zato ta glosa zvestó osvetljuje, kako ste na prvi mah odgovorili vsiljivki, ki vam je tiščala v hišo, ko vam ni bila prav nič dobrodošla. Toda take sodbe so nevarne. Nekdo, ki nima svoje mere in le paberkuje po kritikah, bo res menil, da je delo brezpomembno, da je od kraja do konca mlačva prazne slame, da bi ne bilo prav nič škoda, če bi se ta nebidigatreba sploh ne rodil in podobno.

Tega mnenja pa nisem. Prešeren, kakor je upodobljen v »Neiztrohnjenem srcu«, je vendarle živ lik. Vidimo ga, kako se mu oblikuje duševnost, kako se mu odziva notranjost na dogodke, ki ga obdajajo, kako niha razklan med realnostjo in hrepenjenjem, kako se v njem gnetó pesniška doživetja in hočejo utelešena na dan, kako išče sprave s sovražno srečo ali kako se ji postavlja v bran in kako slednjič omahne pod butaro življenja. Če obseže pisatelj také človeka v vseh različnih življenjskih položajih, potem vendar ne smemo govoriti o ekshumaciji, ki se more nanašati le na kadavre. In če poda tudi dobo také, da čutimo globoko vzročno povezanost med značaji, mišljenjem, dejanjem in nehanjem ljudi tistega časa, potem roman gotovo zasluži, da si ga bliže ogledamo, ne pa da ga odpravimo z nekaj vrsticami, če že o njem pišemo.

In dalje: Ali moremo očitati Slodnjaku, da je sédal nepripravljen k delu, da mu je šlo le za to, da ustreže trenutnemu povpraševanju po biografskih romanih, da se je bistveno pregrešil zoper zgodovinsko resnico, ki jo terjamo od te vrste romana, da je pojmoval svojo nalogo neresno in površno? Prepričan sem, da ne. Sevč, kritik, ki bo podrobno analiziral delo, bo lahko iztaknil marsikaj, kar ne bo vzdržalo ne zgodovinske ne literarne kritike; recimo: da l. 1809. ni mogel Prešeren korakati z vojaki po véliki cesti, da je v mladih letih prezrel in da se mu tedaj še ni moglo sanjati o pesniškem poslanstvu, kakor tudi Copu ne, da Anastasius Grün ni ovajal svojega učitelja, da Prešeren ni srečal prvokrat Julije na kresni večer v Trnovem, da ni klical deklet po štajersko »Julika, Nanika«, da je Slodnjak nedosleden, če piše dr. Crobathovo ime Hrovat, Benvenutovo pa pravilno itd. Ali so to glede na celoto tako strašno zavožene reči? Priznam, da nekatere motijo, a zato ne smemo molčati o rečeh, ki so resnično dobre. Sicer pa imate romanopisci pravico premikati zgodovinska dejstva, če zahteva to tehnika ali pa če hočete ostreje zarisati svoje like in dobo. Menda ne bomo netili grmad in na njih cvrli Jurčiča, Detelo, Tavčarja, Preglja, Župančiča in še koga, ker so gledali na zgodovinske osebe skozi svoje naočnike. Pustimo vendar Mauroisom, Zweigom, Ludwigom, Merežkovskim, da v leposlovnih delih uveljavljajo svojo stvariteljsko domišljijo! Tudi Slodnjak se je lotil dela kot leposlovec, ne pa kot znanstvenik, sicer bi ne šel pisat romana. Pri literarnih vrstah, ki so tako na mejni črti med znanostjo in leposlovjem kakor n. pr. biografski roman, sme iti po mojem kak znanstveni greh na rovaš umetniške resnice. Epični predmet, pa najsi je tudi vzet iz zgodovine, se projicira skozi pisateljevo duševnost in postane s tem avtonomen organizem.

Slodnjak je na svoj način videl Prešerna. Res, te reči so iracionalne! Zato bo sto še tako resničnih umetnikov pokazalo isto osebnost v pravem biografskem romanu stokrat drugače. Prešeren, druge osebe in doba so v »Neiztrohnjenem srcu« izraz Slodnjakovega gledanja. Najbrž se naše predstave o tem ne bodo popolnoma ujemale z njegovimi, važno pa je: ali je leposlovec podal značaje dosledno, prepričevalno, ali nujno rastejo iz danih pogojev ali ne. Vsi verjamemo Jakčevi stvaritvi Prešernovega portreta in čeprav nas ne prepričujejo podrobnosti, ki so bile zrekonstruirane po raznih podatkih, nas vendarle prepričuje nekakó sugestivno slikarjeva stvariteljska moč, da je bil Prešeren takšen. Tam je šlo za čisto snovne pesnikove ustnice, oči, nos, lase, tu pa gre za njegovo duševno podobo, ki je že sama po sebi teže otipljiva, čeprav se nam razodeva iz prvega vira — iz njegovih pesmi in pisem. Priznati moram, mene je Slodnjakov Prešeren v velikem prepričal, učbenik za pesnikovo biografijo pa roman seveda ne more biti.

O drugih umetniških rečeh, recimo: o zgradbi, tehniki, stilu in jeziku pa bi se dalo povedati kaj veljavnega šele po podrobni analizi romana. Če ste se hoteli dotakniti teh reči s stavkom: »Če je Prešeren v resnici doživljal, kar nam prikazuje Slodnjak, potem je delo slabo napisano (sic!), roman zmes (sic!) rokokojskega patosa (hotel ste menda reči: baročnega), mistike, naturalizma, simbolizma in še vrag vedi česa«, potem moram skromno povedati, da vas ne razumem. V tem stavku vidim ali tiskovno pomoto ali pa preneglo formulacijo. Za zadnje govori tudi zveza o Slodnjakovih znanstvenih spisih in o njegovem ocenjevanju dr. Prijateljvega dela.

Gospod urednik, le eno še: Ali ste se kaj ozirali na to, da imate pred seboj literarnega prvenca? Tudi to je važno, kajti kritik je med drugim vzgojitelj pisateljev in publike. Pri nas je s to rečjo velik križ. Ali se rodi pisatelj v tako ugodni astronomski konstelaciji, da razglasi kritika kako začetniško delo pri priči za zrelo umetnino in potem živi takšen pisatelj svoj živ dan samo ob epitetih: naš priznani, naš ugledni, naš najboljši, naš odlični književnik in od časa do časa tudi mojster, drugi pa dobijo, kakor se le kje prikažejo, korec vode za vrat. Previdnost je pri začetnikih še celo na mestu, ker ne vemo nikoli, kako si bo ta ali oni utiral pot skozi džunglo naše književnosti. Zgodilo se je že pri nas večkrat — pa drugod kakopak tudi — da se kakega prvenca avtoritativni kritiki kovali v nebo, pred zgodovino pa se je razgalilo delce kot paglavu nebogljenče — in spet narobe.

Ob sklepu naj na vaš citat iz Prešerna o ljubljanski megli odgovorim z drugim iz istega vira: »... lobe, was nur gelobt werden kann. Du weist, in slovenicis calcare non frenis opus esse. Der Mann hat das Gute redlich gewollt.«

V Ljubljani, dne 22. septembra 1938.

Alfonz Gspan

P. S. Prav ste rekli, da o delih, ki vam jih založništva ne pošiljajo v oceno, ne nameravate poročati. Zato pa tudi to noče biti nikaka ocena. Žaljivo je, če založništva literarnih del omalovažujejo revijalno strokovno kritiko. Dobro bi bilo, da bi ob zaključku vsakega letnika v urednikovem poročilu navedli vsa tista pomembnejša dela, ki o njih iz navedenega vzroka niste prinesli ocen. Takó bi se najboljše zavárovali zoper kasnejše očitke literarnih zgodovinarjev in drugih znanstvenikov, ki ne bodo našli v LZ iskanih ocen.

Dr. Lavo Čermelj: Slovenci in Hrvatje pod Italijo. Demografska študija po povojni uradni statistiki. (Dopolnjen ponatis iz revije »Misel in delo« III.) Ljubljana 1938. Izdala in založila »Nasta« v Ljubljani. Tiskala Narodna tiskarna d. d. v Ljubljani. Predstavnik Fran Jeran. Strani 52. — S prilogo: Etnografska karta Julijske krajine, Be-

neške Slovenije in Zadrske pokrajine; po politično-upravni razdelitvi ob koncu l. 1936. in po uradnem ljudskem štetju iz leta 1921, s potrebno rektifikacijo po štetju iz leta 1910. za občine, označene v seznamu. Izdelal Oskar šavli. Narisal Vilko Finžgar.

Ob dvajsetletnici odrešenja Italijanov Julijske Krajine in sožitja Slovanov z Italijani v povojnih mejah nove Italije prihaja ta knjižica kot vestna, strogo statistična bilanca tega sožitja, sloneča na zgolj uradnih italijanskih podatkih in na nekaterih prejšnjih Čermeljeh in Šlibarjevih spisih o tem predmetu. Jedro razprave je izraženo na str. 36 kot zaključek prvih treh poglavij o gibanju prebivalstva v Tržaški, Goriški, Puljski in Reški pokrajini: »Demografsko gibanje v slovenskih in hrvatskih občinah Istre in Julijske Krajine sploh na kratko lahko označimo kot beg z dežele in iz dežele. Pri tem pa ne gre, kakor nekateri manj poučeni in tendenciozni pisci trdijo, samo za bolj ali manj prisiljeno izseljevanje inteligence, temveč za pravo množestveno gibanje podeželskega kmetijskega ljudstva, ki ga fašistična Italija sistematično in programatično izseljuje in nadomešča z italijanskimi elementi v dosegu »etniške bonifikacije« dežele«. Trditev, da Italija kmetjsko ljudstvo izseljuje, je morda malo prehuda in bi bilo bolje, če se reče, da ustvarja pogoje, ki mnoge silijo, da se izseljujejo. Ti pogoji niso zmerom gospodarski, prav čisto so čustveni. Najvažnejši nagib za izseljevanje v Jugoslavijo je bila vselej tudi pri kmetu ljubezen do lastnega jezika.

Julijska Krajina je kazala že pred vojno, zlasti glede jezika, precej pestro lice. Po vojni se je pestrost marsikod zelo povečala, največ na škodo slovenskega prebivalstva. V Čermeljevem spisu se precej jasno zrcalijo uspehi asimilacije neitalijanskega prebivalstva, ki jo je nova Italija proglasila za eno svojih prvih, najvišjih, najnujnejših nalog v novih pokrajinah. V »Pogovorih z Mussolinijem« je Emil Ludwig zabeležil tudi izjavo današnjega načelnika italijanske vlade, da je manjšinsko vprašanje nerešljivo. Kljub temu se v Italiji že dvajset let neprestano in vneto rešuje v duhu najvišje ideje o enotni državi, v smislu popolne asimilacije. O Židih so v Italiji šele po tujih vzorih in bolj iz političnega maščevanja končno ugotovili, da se Židje ne dadó asimilirati in jih je zato treba izločiti iz narodnega telesa. Slovani pa so že pred svetovno vojno zlasti po severnih in zapadnih mejah dokazovali, da so iz mehkega testa, ki se zlahka prilagodi vsakovrstnim tujim oblikam, ki ga tuje države brez težave po svoje presnujejo in si ga popolnoma prilijajo. Tako so tudi julijski Slovani našli milost v rimskih očeh. Kot Ariji so vredni, da se rimska kri pomeša z njihovo, da svojo preveč soglasniško govorico nadomestijo z zvočnejšo rimsko in postanejo zanesljivi glasniki novega rimskega imperija.

Vsaka narodna manjšina je za državo trn v peti. Posebno živo čuti to danes Češkoslovaška, ki ima toliko trnov, da ji iz njih pletó že trnjeven venec na glavo. Slovanska manjšina v Italiji pa ni trn v peti — to bi lahko bile kvečemu slovanske občine v pokrajini Campobasso —, polmilijonska slovanska manjšina je nekakšen trn v glavi, na najboljčutljivejšem mestu, na pragu ne prav trdno zaprtih vzhodnih vrat Italije. Tak trn mora po italijanski državni teoriji brez sledu izginiti. V italijanskih statistikah ga je bilo l. 1921. še videti, a že l. 1931. je docela izginil; seveda tudi v uradnem štetju iz l. 1936. ni več sledu o njem. To kaže tudi Čermeljeva razprava, ki prinaša številke o Slovencih in Hrvatih kot jezikovni skupini le do l. 1921. Takrat so italijanski uradniki našli 385.676 Slovanov, všteti beneške Slovence, dočim so Slovani sami mislili, da jih je pol milijona. Poslej se ti Slovani ne štejejo več. Baje so se vsi prerodili v čiste Italijane in uživajo vse pravice in dobrote pravih Italijanov. Ako bi Čehi tako rešili vprašanje sudetskih Nemcev, bi čez par dni

najbrže prisostvovali defiliranju nemške vojske skozi Prago in Brno. Manjšine so seveda raznovrstne, gosposke in beraške, z zaslombo in brez zaslombe.

Če odbijemo jezikovno statistiko, ki je v Čermeljevem spisu po sili nepopolna, nam ostali podatki nudijo precej jasno in vsestransko sliko ne le o slovanskem, temveč tudi o italijanskem in furlanskem prebivalstvu Julijske krajine. Izvemo število prebivalstva od l. 1869. do l. 1936., iz diagramov se poučimo o starosti, spolu in civilnem staležu. Razvidnice ponazorujejo prirastek ali zmanjšek prebivalstva. Piščeve razlage spretno luščijo iz številsk skrivnosti, ki jim neposvečenec ne more tako brž do živega. Govoreč o padanju rojstev na Tržaškem pravi: »Odkar vlada v Italiji fašistični režim, število rojstev stalno pada in na tem niso prav nič izpremenili vsi vladni ukrepi, o katerih so poročali tudi naši listi. Podobni ukrepi so ostali brezuspešni tudi že za časa rimskih imperatorjev. — S kvantitativnim padcem prirodnega prebivalstva pa gre v Italiji vzporedno tudi kvalitativno poslabšanje, kajti fizično in moralno manj vredno prebivalstvo južnih pokrajin se neprimerno jačje množi kakor sorazmerno boljše prebivalstvo severnih pokrajin. Italija se postopoma, in sicer v čim dalje hitrejšem tempu, 'pomerionalizuje'. (Str. 7—8.) To zveni skoro kakor očitek in obtožba, kakor bi bila vlada kriva, da prebivalstvo pada. V resnici pa v Italiji še ni bilo vlade, ki bi ji bilo naraščanje prebivalstva tako pri srcu kakor današnji. Prav sedanjí režim je v svoji skrbi za matere, dojenice in naraščaj ustanovil brez števila prvovrstnih naprav za izboljšanje rodu in varstvo mladine. Vendar si vlada ne zatiska oči pred splošnim evropskim pojavom padanja rojstev, ki najhuje tare Francijo, Italijo pa mnogo manj kakor razne druge države. Vlada priznava, da ni še popolnoma uspela in da sama brez vsestranskega sodelovanja prebivalstva sploh ne more uspeti. Obeta pa, da bo svojo skrb še povečala in padanje rojstev vztrajno pobijala, ker sodi, da je Italija za velike naloge, ki jo čakajo v svetu, še zmerom prereditko naseljena. Pred zasedbo Abesinije, ko so bile sanje o imperiju še v popju in se še ni prav vedelo, kam se razbrste, je bilo mogoče brati italijanske razprave, ki so poudarjale, da je Jugoslavija v primeri s svojim prirodnim bogastvom vse premalo naseljena, da njeno prebivalstvo ne more in ne zna grude, ki jo ima, primerno izkoriščati in da so zato Jugoslovani tako bogate zemlje pred Bogom in Rimom — nevedni, prav kakor Abesinci.

Na trdnem temelju številsk sklepa Čermelj, »da je plodovitost avtohtonega prebivalstva, ki je zlasti na deželi po večini slovensko, večja, kakor bi sledilo iz podatkov za prisotno prebivalstvo« (str. 8). A tudi to je le jalova tolažba, kajti iz številsk je tudi razvidno, »da domače prebivalstvo, predvsem slovensko, zapušča domače občine in se izseljuje, na njegovo mesto pa da prihaja tuj element, ki ne krije samo po izseljevanju domačega prebivalstva nastalo vrzel, temveč jo celo nadkriljuje« (str. 8). Ali je izseljevanje naših ljudi vselej nujno, na to je težko odgovoriti. Poznamo primere, ko so slovenski kmetje iz goriške okolice prodali svoje lepe kmetije in odšli v Jugoslavijo, čez nekaj let pa so se iztreznjeni vrnili, navadno ne več na svojo nekdanjo kmetijo. Borba za obstanek je pač trda povsod. Če so v spodnji tržaški okolici v zadnjih letih Rojan, Sv. Ana in Sv. Ivan izgubili svoj prvotni pretežno slovenski značaj, ne moremo tega pripisovati izseljevanju Slovencev, temveč je to povzročilo naseljevanje prebivalstva iz porušenega dela Starega mesta in Stare mitnice. Višje sile so bile na delu tudi v Postojni, ki kaže izredno velik prirastek prebivalstva, a nima več slovenske večine (str. 14). Pisatelj pristaavlja: »Ostale slovenske občine, ki so ohranile svoje poljedelsko lice, kljub relativno visoki plodovitosti ne izkazujejo sicer nobenega napredovanja v številu prebivalstva, zato pa imajo še vedno svoj narodni značaj.« In vpra-

šuje: »Vprašanje je sedaj, kako se bodo upirale sistematični kolonizaciji po italijanskih družinah iz Karnije in drugih predelov severne Italije, ki se izvaja v zadnjem času v velikem obsegu.«

Prav malo ugodnejše so ugotovitve za Goriško pokrajino. A tudi tu: »Z edino izjemo Gorice ne izkazuje nobena občina v povojnih letih znatnega napredovanja. Pač pa opažamo pri velikem številu občin v povojnih letih stalno nazadovanje« (str. 21). Tu se je demografska nasičenost opažala že pred vojno. Ali je upravičena? Čermelj sklepa: »Goriška pokrajina je obsojena na stagnacijo prebivalstva in je izpostavljena počasnemu, toda sistematičnemu preobraževanju njegove strukture v narodnem pogledu« (str. 24).

V Puljski pokrajini je plodovitost večja kakor drugod. Najizrazitejše večanje prebivalstva pa izkazuje Reška pokrajina. Zaradi pomanjkanja uradnih podatkov so Slovenci Videmske pokrajine manj obširno obdelani; nazadovanje je tudi tu precej občutno. Kratko, a pregledno je opisana Zadrška pokrajina.

Pisec se zaveda, da tudi z njegovo razpravo statistično gradivo o Slovanih v Italiji še ni izčrpano. Problem se mu zdi tako obsežen in važen, da bi mu morali posvečiti več pažnje in skrbi: »Veliko dela še čaka tu spretne roke in bistre glave« (str. 43). Mislim, da bi se za to snov težko dobila med Slovenci spretnejša roka in bistrejša glava od Čermeljeve. Zato mu ne kaže nič drugega kakor — nadaljevati. P—n

Prvi znani Prešerni. Najraneje so izpričani Prešerni v prvi polovici petnajstega stoletja, in sicer na Gorenjskem.

Prešeren, čigar krstno ime ni znano, je bil namreč posestnik hiše v Radovljici, katero so celjski grofje po njegovi smrti dali okoli 1441 v fevd Simonu iz Radovljice, svojemu kuhinjskemu mojstru.

Za radovljiškim Prešernom so izpričani nositelji tega imena v drugi polovici istega petnajstega stoletja med meščani mesta Kranja, v šestnajstem stoletju med kmeti v Vrbi, malo pozneje v Hrašah in po mnogih drugih krajih.

Na gradivo za to dopolnilo k članku »Prešerni od konca 15. do srede 19. stoletja« v šestem letniku »Časopisa za slovenski jezik, književnost in zgodovino« sta me opozorila skoraj istočasno dva prijazna gospoda: Josip Mravljak iz Vuzenice, ki je našel vest o prvem radovljiškem Prešernu v fevdnih knjigah Celjanov v graškem deželnem arhivu, in kolega dr. Milko Kos, ki jo je zasledil v slični zvezi v državnem arhivu na Dunaju. Fr. Kidrič

Čemu pojasnilo? Uredništvo Založbe Modre ptice je objavilo v deseti številki svoje revije, letnik 1937/38 uredniku Ljubljanskega zvona pojasnilo na članek »Odgovor o ocenah in založnikih«, objavljen v 7/8 številki Lj. zvona. V tem pojasnilu želi uredništvo Modre ptice zopet nekakšnega pojasnila. Predvsem ugotavlja, da so se pri Modri ptici zelo začudili, zakaj navajam Modro ptico na prvem mestu med založbami, katere navajam. Zelo preprosto in razumljivo. Ker je Modra ptica med navedenimi novimi založbami prva in najstarejša. S tem, da je uredništvo Modre ptice naslovlilo odgovor osebno name, je tudi dobo, ki me kot urednika Lj. zvona glede izročanja knjig v oceno zanima, čisto pravilno omejilo. Razumljivo je, da nisem odgovoren za število ocen pod prejšnjimi uredniki. Če je uredništvo Modre ptice zapisalo »Resnici na ljubo moramo povedati, da je Modra ptica pošiljala Ljubljanskemu zvonu vse svoje knjige v oceno prav do sredine leta 1936«, moram pripomniti resnici na ljubo, da to ni resnica. Lj. zvon je pod mojim uredništvom prejel od Založbe Modre ptice, kakor je bilo objavljeno, v letu 1935. dve knjigi: Strachey Litton »Kraljica Viktorija« in

Gončarov »Oblomov«. V letu 1936. smo na ovoju objavili, da smo prejeli v oceno dve knjigi: Bartol »Al Araf« in Weininger-Kalan »Spol in značaj«. Ti dve knjigi pa nista bili poslani v oceno, ampak si je prvo recenzent, precej časa po tem, odkar je izšla, sam oskrbel pri založbi, druga pa je po približno enakem, a še interesantnejšem načinu prišla v uredništvo. Če je Založba Modre ptice (kakor se zaključuje njeno pojasnilo) »z veseljem pripravljena pošiljati svoje knjige v oceno vsakemu listu, katerega knjižno-poročevalska rubrika je na primerni višini (!!) in ki nam lahko zajamči, da bo vsaj vsaka druga knjiga zares ocenjena,« se vprašujemo, zakaj v letu 1936. nismo potem prejeli nobene druge knjige, v letu 1937. in do Gradnika »Večni studenci« pa sploh nobene knjige v oceno, ko je bil Bartolov »Al Araf« vendar takoj ocenjen? Čemu torej še pojasnilo? Če bi bila »Akademska založba« zaradi nesporazuma z naše strani želela pojasniti, bi se ne čudil. J u š K o z a k

O p o m b a. »Naša založba« sporoča, da bo odslej izročala Lj. zvonu vse knjige svojih izdanj, ki jih bomo mogli ali želeli oceniti.

Slovenske drobnarije. Okoli Cankarja. Zadnje čase se je ponovno razvnela polemika okoli Cankarja in prepovedi o objavljanju njegovih misli in besed. V povojnem času smo doživeli več takih primerov. Cankarjeve besede o »Domovini« so iztrgali iz srednješolskih čitank; dejanje se je izvršilo pod pretvezo nekakšnih izkrivljenih državno-utilitarističnih nazorov. Pred svetovno vojno je zgorela Cankarjeva »Erotika«. Ugleden slovenski književnik je opravičeval v »Slovincu« ta dogodek l. 1937. z besedami: »Pa tudi tisto uničenje Cankarjevega dela ni zrastle iz nekulturnih osnov, marveč iz svetega prepričanja, da taka kultura more Slovencem le škodovati... Ne za to, ne za kako drugo njegovih dejanj nas ni sram in strah pomisliti ob misli, kako in s kakšnim namenom je delal Jeglič v svojem življenju«. Zaenkrat navajamo le znana dejstva in ne onih, o katerih vodijo molčečo kroniko recitatorji in uredništva. Motiva v navedenih primerih sta sicer po osnovi različna, toda v zadnjih odtenkih vendarle sorodna. Prepričani smo danes bolj ko kdaj, da je vsakemu svobodno ustvarjajočemu umetniku družbeni diktat vedno za petami. Značilno je le, da so Cankarjevo in vseh »Cankarjev« zadevo zopet razpihali književniki, ki so prav malo občutljivi za pisateljsko čast in vest, ki v službi valpta zavestno izpreminjajo resnico v laž, in ki jim bi bil Cankar dejal, da so trakulje v drobovju slovenskega telesa.

O denunciaciji. Zadnje čase prihajajo pogosto uredniku opozorila, da je ta ali oni list zagrešil denunciacijo, ko je napadel sotrudnike naše ali druge revije. Razumljivo je, da se zaradi tako ukoreninjene lastnosti, kakor je po socialni genezi denunciantstvo v našem narodu, ob vsakem napadu vzbujajo sumnje, ali niso napada zopet zagrešili denunciantski nameni. Mislim, da je glede tega potrebno zapisati jasno besedo. Nobenega napada, ki je vsaj deloma ideološko utemeljen, dasi izpričuje podle namene, izkrivljena dejstva, zahrbtna namigavanja, ne smatram za denunciantstvo. Nikoli ne bom tajil svojih nazorov in prepričanja z izgovori: denuncirati hočejo. Tako ravnanje dokazuje vselej le slabost. Tudi boj ima svojo etiko. Kar sem, sem, dokler živim in diham, vselej odgovoren za vse le svoji vesti in razumu, narodu in človeku. Nasprotnik me ima pravico napadati z vsemi sredstvi — priznajmo mu to upravičenost, vsaj zaradi moralnega ozdravljenja našega naroda — čeprav bi njegovih metod iz človeškega sramu ne mogel nikoli uporabljati tudi če bi se mi zdeli njegovi nazori še tako škodljivi, in bi imel svobodne roke. Tako pa bo tudi uporen molk ob zid pritisnjenih še vedno pošten in značajan boj. J u š K o z a k